

Halvor Ryen Skullerud

Industrialisering på Tinfos Papirfabrikk på Notodden

En sosialhistorisk studie av industrialiseringen på Notodden i perioden 1894-1926 med hovedfokus på arbeiderne ved Tinfos Papirfabrikk og hvordan den påvirket deres hverdag og vilkår.

Universitetet i Sørøst-Norge
Fakultet for Handelshøyskolen
Institutt for økonomi, historie og samfunnsvitenskap
Postboks 235
3603 Kongsberg

<http://www.usn.no>

© 2021 Halvor Ryen Skullerud

Denne avhandlingen representerer 60 studiepoeng

Sammendrag

Industrialiseringen på Notodden henger sammen med fossen som alltid har ligget der. Tinfos var de første til å temme den og bygge kraftverk.

En sosialhistorisk studie av industrialiseringen på Notodden i perioden 1894-1926 med hovedfokus på arbeiderne ved Tinfos Papirfabrikk og hvordan det påvirket deres hverdag og vilkår. Jeg belyser 4 faktorer ved denne industrialisering som var viktig og hadde betydning for arbeidsforholdene for Tinfosarbeiderne i det framvoksende industrisamfunnet på Notodden.

«Alt henger sammen» og jeg starter med å se på hvordan de geografiske og demografiske forutsetningene lå til rette for industri på Notodden. Det hadde vært sagbruk ved Tinnfossen i århundrer, men det var først på slutten av 1800 tallet at forholdene i samfunnet ellers lå til rette for industrialisering. Videre beskriver og drøfter jeg hvordan overgangen fra jordbruks- til industrisamfunnet artet seg på Notodden. Jeg ser på hvordan befolkningsveksten førte til at det ble arbeidskraft tilgjengelig for industrien.

Framveksten av arbeiderklassen og fagbevegelsen i brytningen med det tradisjonelle paternalistiske styresettet til Holta viser seg å ha innvirkning på folks liv. Vi ser hvordan Holta aktivt motarbeider og forsinker forsøkene på organisering ved bedriften. Hvordan han nekter arbeiderne sine organisasjonsrett, selv etter at arbeiderne ved Hydro for lengst har organisert seg og framforhandlet faglige rettighet. Til slutt ser vi hvordan Holta ved voldgift blir tvunget til å anerkjenne arbeidernes rett til å organisere seg.

Den enorme veksten på Notodden etter at Hydro etablerte seg skapte akutt bolignød og behov for bygging av arbeiderboliger. Jeg ser på hvordan Sam Eydes bygging av revolusjonerende arbeiderboliger i Grønnbyen, påvirket Tinfos sin boligbygging. En boligbygging som skulle føre til at arbeiderne på både Tinfos og Hydro fikk boforhold og en boligstandard som langt overgikk det som var vanlig ellers i landet. Til slutt sammenligner jeg boforholdene og boligsituasjonen for arbeiderne på Tinfos og Notodden med forholdene til arbeiderne ved Borregaard i Sarpsborg. Hvordan de rent forretningsmessige ledere ved Borregaard overlater boligbyggingen til private, mens de paternalistiske ledede bedriftene på Notodden står for sin egen boligbygging.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	3
Innholdsfortegnelse	4
Forord	6
Kapittel 1: Innledning.....	8
Problemstilling og avgrensinger	9
Teori.....	10
Historiografi.....	13
Metode og kilder.....	15
Kapittel 2: Grunnlaget for industrialisering på Notodden.....	18
Sagbruksnæringen i Norge	18
Tidlige etableringer og virksomheten på Notodden 1850-1894	19
Sagbruksarbeidet var sesongbasert	21
Industrialiseringen av trelastnæringen i Norge.....	23
Notodden kontra resten av landet	25
Oppsummering	26
Kapittel 3: Omstilling i praksis, overgangen fra jordbruk til industrisamfunn	27
Paternalisme i bondesamfunnet	30
Paternalisme i det nye industrisamfunnet.....	32
Hvem jobbet på papirfabrikken?	33
Lønn.....	34
Arbeidsoppgaver og trivsel ved fabrikken.....	37
Tinne og Gjestrud som arbeidsgivere	37
Fra huspost til fabrikkarbeider.....	38
Oppsummering	42
Kapittel 4: Arbeiderforeninger og fagbevegelse på Notodden.....	43
Klasseløft eller klassereise.....	43
Tidlig organisering på Tinfos	46
Arbeiderne på Hydro får ballen til å rulle.....	49
Tinfos-arbeiderne blir organisert og storstreik ved Tinfos i 1926.....	51
Papirarbeidernes mangel på spillerom.....	59
Hvorfor tok organiseringen på Tinfos så lang tid?	61
Oppsummering	64
Kapittel 5: Forutsetninger for bygging av industriarbeiderboliger på Notodden.....	65
Arbeiderboliger på Notodden	67

Arbeiderboliger i Sarpsborg	72
Resultatet av at ulike aktører står for boligbyggingen.....	73
Bolignøden i Sarpsborg og Notodden	75
Utkastelsesstriden i forbindelse med Tinfosstreiken i 1926.....	76
Oppsummering	78
Kapittel 6: Konklusjon	80
Grunnlaget for industrialiseringen på Notodden	80
Overgang fra Jordbruks- til industrisamfunn.....	81
Arbeiderforeninger og fagbevegelse på Notodden.....	82
Forutsetninger for bygging av industriarbeiderboliger på Notodden	85
Sluttreplikk	87
Litteraturliste	88
Kilder.....	91
Nasjonalbiblioteket.....	91
Aviser:	91
Aviser Enkeltutgaver:.....	91
Statistisk sentralbyrå.....	92
Folketellinger:	92

Forord

I tre år gikk jeg inn døra til Notodden videregående skole, under navnet TINFOS skrevet i meterhøye bokstaver på veggen over inngangen. Bokstavene på veggen som ble beholdt da den nedlagte papirfabrikken ble bygd om til skole. Bokstavene og navnet som ble beholdt i respekt for det som var. Jeg la kanskje ikke så mye merke til det da jeg gikk der, men ettersom historieinteressen min vokste, slo det meg hvor viktig Tinfos har vært og er for Notoddensamfunnet. Faktisk i så stor grad at jeg valgte å skrive om betydning av denne institusjonen.

Det er mange som har bidratt og som fortjener en takk. Jeg vil først og fremst takke min veileder Kristian Holen Nymark for gode råd, tålmodighet og uvurderlig hjelp med disposisjon og språklig gjennomgang. Setter spesielt stor pris på oppmuntrende, ærlige og insisterende oppfordringer om å få farten opp i den kritiske slutfasen.

Min fars resept på flere kraftige doser av «ta deg sammen», sammen med hans nitidige og svært kritiske språkvask, mas om at premisser og resultat må henge sammen, har bidratt sterkt til lesbarheten og at oppgaven ble levert til normert tid. Min bestefar og pensjonert lektor i historie Åge Skullerud har bidratt med litteratur donasjoner og entusiastisk heining. En spesiell takk går også til min kolkviegruppe bestående av Merethe Linelle Trollsås, Karina Nakkestad og Sindre Lobben. Studiet hadde ikke vært på langt nært like gøy og oppgaver hadde ikke blitt levert hadde det ikke vært for flotte studiehjelper og arbeidsøkter på campus sammen med dere. Takk for gode råd, støtte, smittende humør, brutal ærlighet, gode middager og vennskap.

Kapittel 1: Innledning

Selv om de store fabrikkene på Tinfos og Hydro for lengst er lagt ned og flyttet fra Notodden, vil navnene Tinfos, Holta og Hydro alltid forbindes med byen. Hydro, med Sam Eyde i spissen, er nok mest kjent, men på Notodden er navnene Holta og Tinfos, over 100 år etter at eventyret begynte, fortsatt en del av folks dagligliv. Ole Halvorsen Holta, barnebarnet til Ole Halvorsen Holta som overtok Tinfos Papirfabrikk i 1894, driver i en alder av snart hundre år fortsatt Tunga gård. Familiegården på Notodden, som var en av de første gårdene i verden som brukte kunstgjødsel fra Hydro, er nylig oppgradert med hypermoderne fjøs med solceller på taket og melke- og foringsroboter. Sønnen, Kjetil Holta, er stadig nevnt i pressen blant annet i forbindelse med Notodden Fotballklubb hvor han i en årrekke har fungert som «rik onkel». Så selv om Tinfos jernverk ikke lenger spyr ut røyk på Nesøya, er Notodden fortsatt en industriby.¹

Temaet industriutviklingen på Notodden er derfor noe jeg har et personlig forhold til, og som jeg er oppriktig interessert i, nettopp fordi jeg selv er fra Notodden. Vinklingen for denne oppgaven har hovedfokus på Tinfosarbeidernes situasjon. Grunnen til det er at utviklingen på Tinfos har havnet mye i skyggen av utviklingen på Hydro, samtidig som at det som er skrevet har fokus på historieskriving ovenfra. Arbeidernes situasjon er et tema som jeg finner interessant ettersom jeg er opptatt av sosialhistorie, og hvordan historien til vanlige mennesker er påvirket av de store historiske linjene. Utenom min egen interesse for temaet så vil oppgaven bli interessant for historieinteresserte parter i lokalbefolkning, ettersom lokalhistorie blir dyrket og hyllet i lokal sammenheng, spesielt etter at Notodden fikk verdensarvstatus. Oppgaven min setter søkelys på en lite utforsket vinkling av den industrielle historien på Notodden.

---

¹ Fabrikkeier og gründeren Ole Halvorsen Holta (født 4. desember 1851, død 17. juli 1928) er sentral i oppgaven. Når jeg bruker bare Holta, uten prefiks O.H., i oppgaven så er det denne, den eldre, Ole Halvorsen Holta jeg mener. I tilfeller hvor jeg bruker prefiks er det for å skille ham fra andre i Holta familien.

Problemstilling og avgrensinger

Hovedproblemstillingen for oppgaven er:

En sosialhistorisk studie av industrialiseringen på Notodden i perioden 1894-1926 med hovedfokus på arbeiderne ved Tinfos Papirfabrikk og hvordan den påvirket deres hverdag og vilkår. Fremstilt med intervjuer fra tidligere arbeidere, aviser fra arbeiderpressen og borgerlig presse, samt komparativ analyse. Skiller utviklingen på Notodden seg fra resten av industrien i landet, eller er utviklingen i tråd med utviklingen ellers i samfunnet?

Jeg ønsker å svare på dette spørsmålet ved å se nærmere på fire sentrale faktorer. Faktorene blir diskutert i hvert sitt kapittel, hvor jeg tar for meg flere underproblemstillinger for hver faktor. Først gjør jeg rede for de geografiske og demografiske forutsetningene som var til stede og dannet grunnlaget for industriutvikling på Notodden.² Dette kapittel er en introduksjon til resten av oppgaven og gir innsikt i hvorfor det kom industri akkurat på Notodden.

Deretter ser jeg på overgangen fra jordbruket til industrinæringen og hvordan dette markerte bruddet mellom det tradisjonelle paternalistiske forholdet mellom bønder og husmenn, og hvordan arbeidsgiver og arbeider ble de nye partene i et lignende paternalistisk forhold. I den forbindelse er følgende underproblemstillinger aktuelle: Hvordan gikk overgangen fra jordbruk til papirindustri for seg i Telemark og mer spesifikt på Notodden? Hvordan innvirket Holtas paternalistiske lederstil på hverdagen til arbeideren? Hva slags leder var Holta og hvor på skalaen lå han - var han paternalistisk, forretningsmessig eller begge deler? Videre ser jeg på fremveksten av arbeiderklassen og fagbevegelsen på Notodden generelt og på Tinfos Papirfabrikk spesielt. I denne forbindelse er det aktuelt å se på: Hvordan fagbevegelsen bidro til å løse opp det paternalistiske avhengighetsforholdet og man isteden fikk et felleskap i arbeiderklassen representert ved fagforeninger i opposisjon til arbeidsgiverne. Hvilken innvirkning hadde den voksende nasjonale fagbevegelsen å si for arbeiderne på Tinfos? Hvor stor rolle har de sosialistiske avisene som agitatorer for den endelige opprettelsen av fagforening på Tinfos i 1926? Til slutt tar jeg for meg Tinfosarbeiderenes boligsituasjon og boforhold. Hvorfor var det så lite privat boligbygging i forbindelse med industrialiseringen på Notodden? Hvorfor valgte Tinfos å stå for store deler av boligbyggingen, hvilken

---

² Fram til 1913 var Notodden en husmannsplass under Tinne i Hitterdal herred, på odden ut i Hitterdalvanne hvor en kastet not. Notodden ble ikke by før i 1913, men jeg har for lesbarheten og enkeltheten skyld omtalt området rundt Tinnfossen og utløpet av Tinnelva som Notodden selv om stedet formelt ikke var en by ennå.

innvirkning hadde etableringen av Hydro på dette valget og hadde Holtas lederstil også betydning? Formålet med oppgaven er å undersøke ulike aspekter ved hverdagen til papirarbeiderne ved Tinfos.³ De fire faktorene er sentrale i forståelsen av de sosiale forholdene i samfunnet og hvordan de påvirker arbeidernes hverdag. Hele oppgaven har et komparativt blikk til Borregaard, spesielt i kapittelet om boforhold og boligsituasjon.⁴

Oppgaven er, med unntak av beskrivelsen og drøfting av situasjonen ved Borregaard, avgrenset geografisk til Notodden i tidsrommet 1894 til 1926. Grunnen til at jeg tar for meg Notodden er fordi vi her ser en utvikling der hjørnestensbedriftene Tinfos Papirfabrikk og Hydro blir ansvarlige for en kraftig befolkningsvekst i det som skulle bli Notodden by. Samtidig som vi har en markant og rask overgang fra jordbruks- til industrisamfunn.

Teori

Paternalisme er et begrep jeg bruker aktivt i drøftingen av problemstillingen min. Begrepet blir nevnt igjen i store deler av oppgaven og jeg omtaler det først i forbindelse med forholdet mellom bønder og husmenn. Senere blir det brukt i drøftingen av forholdet mellom arbeidsgivere og fabrikkarbeidere.

Ifølge liberale tenkere umyndiggjorde den paternalistiske lederstilen mennesker i et underordningsforhold. Dette skjedde selv om intensjonen og grunntanken var god. Immanuel Kant skriver for eksempel:

En regjering som er basert på prinsippet om velvilje mot folket, lik en fars velvilje mot sine barn, dvs. en faderlig regjering (*imperium paternalum*), hvor undersåttene tvinges til å forholde seg passivt som umyndige barn som ikke forstår hva som er virkelig nyttig eller skadelig for dem; de skal vær så god vente på dommen fra statsoverhodet om hvordan de skal være lykkelige, alt sammen begrunnet i overhodets velvilje.⁵

---

³ Samtidens medier skiller ikke alltid på skrivemåten for Tinfos Papirfabrikk og Tinnfoss som er navnet på selve fossen. Når det står «Tinfos» i oppgaven refereres det til Tinfos sin virksomhet ved Tinnfossen og senere andre steder på Notodden.

⁴ Når jeg omtaler Borregaard i oppgaven, så anser jeg det som en forstad i «stor Sarpsborg» selv om Borregaard på den tiden formelt lå i Tune Herred.

⁵ Svendsen 2009: 1.

Når man snakker om paternalisme, så handler det om to parters forhold til hverandre. I industrisammenheng handler det om rollene til arbeidsgiver og fabrikkarbeider. Ingar Kaldal forklarer paternalismen i industrisammenheng slik: «Paternalistiske arbeidsgivere styrte sine arbeidere med faderlig hånd. De var strenge, men snille. På godt og vondt brydde de seg om arbeiderne som mennesker».⁶ Den «faderlig hånden» er sentral i denne beskrivelsen, fordi den, på en god måte, beskriver det reelle maktforholdet mellom partene. Arbeidsgiverne bryr seg om arbeiderne sine, men ikke i den grad at de lar dem bestemme eller gi dem reell demokratisk innflytelse. Den paternalistiske lederstilen er en kombinasjon av faderlighet vist overfor arbeiderne kombinert med uinnskrenket maktutøvelse.⁷ Begge partene er fast i et avhengighetsforhold, men det er ikke gjensidig fordi arbeiderne kunne ikke yte proporsjonalt tilbake noe av samme verdi.

For de paternalistiske lederne var ikke de paternalistiske idealene bare ideer og gode intensjoner, men det ble satt i gang konkrete tiltak for å skape trivsel på arbeidsplassen. Gratis medisiner ved sykdom, pensjoner og rimelig leie av arbeiderboliger er noen eksempler på hvordan en bedriftseier og arbeidsgiver kunne vise omsorg for sine ansatte. Lønna hadde arbeidsgiver bestemt, men det var vanlig at arbeidere med forsørgerbyrder fikk mer i lønn enn enslige.⁸

Et annet typisk trekk i en paternalistisk lederkultur er ønsket om å styre arbeiderne inn i et politisk spor som samsvarte med ens eget, og derved bedriftens interesser. I mange tilfeller fikk derfor arbeiderne gratis abonnement på høyrevridde aviser. Paternalistiske ledere var som oftest motstandere av arbeiderpressen. Arbeiderpressen var i opposisjon til arbeidsgiverne og oppfordret arbeiderne til å stå samlet i krav om faglige rettigheter og sosiale reformer. Arbeiderne som stilte slike krav, kunne gjøre arbeidsgiverne rasende, spesielt i tilfeller hvor arbeiderne ville organisere seg i arbeiderforeninger. Kollektive forhandlinger, rettigheter og felles vurdering av arbeidstokken strider mot det paternalistiske tankesettet. De paternalistiske lederne ønsket å vurdere hver enkelt arbeider for seg, og betale ham det han selv syns arbeideren var verdt. Arbeidere skulle ikke organisere seg og gjøre samlet opprør, men hver enkelt arbeider skulle isteden spørre pent og ydmykt.⁹ Kants teori sier jo også at arbeiderne burde vise takknemlighet ovenfor arbeidsgiverne. Det var arbeidsgiverne som visste hva som

---

⁶ Kaldal 1989: 38.

⁷ Kaldal 1989: 247.

⁸ Kaldal 1989: 38, 40.

⁹ Kaldal 1989: 38, 40, 42.

var best for arbeiderne sine, og de tiltakene som arbeidsgiverne fikk på plass var kun godt ment.

Alle ledere var naturligvis ikke paternalistiske. Når vi skal beskrive en leder så kan man se på det som en skala der paternalistisk tilnærming er på den ene ytterkanten og forretningsmessig tilnærming på den andre. Den paternalistiske lederen og arbeidsgiveren var til stede og opptatt av de ansatte og kunne ta opposisjon og motstand personlig, mens den forretningsmessige lederen og arbeidsgiveren hadde et mer pragmatisk forhold til sine ansatte. De var opptatt av de ansatte kun i den grad de ansattes oppførsel påvirket forretningen. De forretningsmessige arbeidsgiverne brydde seg ikke om arbeidernes liv og tok ikke noen videre stilling til arbeidernes problemer, men var kun opptatt av jobben de gjorde. Her var ingen velment faderlig hånd, kun kjøpere av arbeidskraft. Holta ble i *Rjukan Arbeiderblad*, sågar omtalt som «arbeidskjøperen».¹⁰ Paternalistiske arbeidsgivere var mest vanlig ved foretak der det var relativt få arbeidsplasser og en fast lokal arbeidsstab. Den mer moderne forretningsmessige drift og lederstil fant man helst på de store nye industrielle foretakene rundt om i landet, hvor mye av arbeidskraften kom utenfra og folketallet økte voldsomt på grunn av dette.¹¹

Edvard Bull mener at de to tilnærmingene er del av en utvikling der man først er paternalistisk for så å gå over til en mer forretningsmessig tilnærming hvor man er enda mer opptatt av profitt. Samtidig som nok noen i en overgangsfase var fast i begge leire og hadde litt av begge deler.¹² Jeg har sett på hvordan forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstager på slutten 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet i stor grad er avhengig av om arbeidsgiver er fast i den gamle paternalistiske formen, eller om de hadde adoptert og tilpasset seg den mer moderne forretningsmessige arbeidsgivermodellen. Forståelsen av paternalismen som begrep, samfunnsform og lederstil og hvordan den skiller seg fra mer moderne forretningsmessig lederstil og drift er et viktig bakteppe for å forstå industrialiseringen på Notodden. Hvordan paternalistisk kontra rene forretningsmessige holdninger påvirket forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstager, både i daglig virke og konflikt. Jeg skal derfor se på ledere opp mot denne skalaen for å se hvorvidt de er paternalistiske eller forretningsmessige.

Det er likevel uklart om økningen i arbeidernes organisering i fagforeninger og arbeiderforeninger rundt 1900 kom på grunn av, eller på tross av denne utviklingen. Var det

---

¹⁰ *Rjukan Arbeiderblad*, 02. november 1925: 2.

¹¹ Kaldal 1989: 38,40.

¹² Kaldal 1989: 38.

på grunn av at det paternalistiske herredømmet gikk i oppløsning, eller fordi det ble slutt på de paternalistiske tilbudene?¹³

Historiografi

Historikeren Edward Bull d.y. er en gjenganger i norsk arbeiderhistorielitteratur. Han har skrevet og redigert en mengde bøker om forholdene blant vanlige arbeidsfolk på slutten 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Jeg har, som jeg kommer inn på senere, brukt mange av dem i mitt arbeid. Bull anses som en pioner innen sosial- og arbeiderhistorie. Han var opptatt av at historie også skulle skrives nedenfra og ikke bare fra kongers og ministres synsvinkler. Bull var tidlig ute med å benytte seg av muntlige kilder og alminnelige menneskers nedtegnelser. For Bull var folks personlige samtidbeskrivelser og opplevelser av historien historiske fakta i seg selv, selv om de ikke alltid samsvarer med den «objektive sannhet».¹⁴ Som arbeiderhistoriker var han spesielt opptatt av forholdene arbeidere i papirindustrien. Hans doktoravhandling *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, tar for seg forholdene for arbeiderne i treforedlingsindustrien ved utløpet av Glomma i Østfold.¹⁵ Bull bidrar også som forfatter og redaktør i flere andre bøker om arbeiderklassens fremvekst og om papirindustrien: *Arbeiderklassen blir til (1850-1900)*, 1985 red. Edvard Bull d.y. og *Arbeidsfolk forteller fra papirindustrien*, 1953 red. Edvard Bull d.y. Hans arbeid er derfor spesielt relevant for meg i mitt arbeid med beskrivelsen av forholdene for arbeiderne på Tinfos. I tillegg til har jeg brukt Ingar Kaldals bok *Papirarbeidernes historie fra 1889* i forbindelse med beskrivelsen av paternalistiske kontra forretningsmessige leder i papirindustrien

Det finnes en del litteratur som tar for seg den industrielle utviklingen på Notodden i perioden 1875-1926. Virksomheten ved det som skulle bli de to hjørnestensbedriftene Tinfos og Hydro var i stor grad årsaken til den kraftige tilflytningen til Notodden. Begge bedriftene blir ansett for å være tekniske pionerer i norsk industri. Tinfos Jernverk var det første jernverket i landet som smeltet råjern i en elektrisk smelteovn.¹⁶ Hydro startet i 1905 verdens første fabrikk for produksjon av kunstgjødsel, basert på elektrokjemisk utvinning av nitrogen fra luften. Til

---

¹³ Kaldal 1989: 42.

¹⁴ Bull 1953: 8.

¹⁵ Kjeldstadli: 13. februar 2009.

¹⁶ *Tinfos Jernverk AS* 1960: 10.

tross for at begge de to hjørnestensbedriftene i Notodden har vært store og viktige aktører i industriutviklingen i landet, så er det skrevet mye mer litteratur om Hydros enn om Tinfos sin utvikling på Notodden. Tinfos har derfor havnet litt i skyggen i historielitteraturen.

Det er allikevel blitt skrevet noe om forholdene ved Tinfos, blant annet i anledning av Tinfos sitt hundreårsjubileum. *Drivkraft i 100 år: Tinfos Papirfabrik - Tinfos AS 1894-1994* er skrevet av Hallgrim Høydal og omhandler Tinfos Papirfabrikk og resten av konsernet fra da Ole H. Holta kjøpte Tinfos Papirfabrikk og rettighetene til Tinnfossen i 1894 og utviklingen frem til 1994. Boken var et bestillingsverk i regi av Tinfos og fokuserer mest på bedriftens innovasjoner, temmingen av fossen og den tekniske delen av driften. Utviklingen av Notodden fra bygd til by blir også omtalt i et makroperspektiv. Den legger i liten grad vekt på sosiale forhold og arbeidernes liv. Det lille som nevnes om sosiale forhold er bruksskole, husbygging og sykekasse. For meg oppleves denne informasjonen som fragmentert og ufullstendig. For eksempel når det kommer til boligbyggingen, så har man ikke drøftet forhold som husleie eller arbeidernes økonomi.

Ellers har jeg brukt boken *Notodden*, utgitt i 1963 av Jens Christian Hansen, som også er et bestillingsverk fra kommunen i anledning av Notoddens 50-årsjubileum. Den tar for seg for industrien som var på Notodden før stedet ble by i 1913 og industriens rolle i denne prosessen, men også da byutviklingen videre med blant annet Tinfos og Hydro som sentrale aktører frem til 1963. Siden boken er bestilt og skrevet i regi av en aktør som ikke har direkte tilknytning til hverken Hydro eller Tinfos, kan det se ut som om det er lettere å komme inn på og drøfte sosiale forhold som kanskje ikke stiller bedriftene i så godt lys. *Notodden* beskriver både industrivirksomheten til Tinfos og Hydro på et makronivå og er mer konkret og direkte i beskrivelsen av de sosiale forholdene ved bedriften. *Notodden* er, sammenlignet med *Drivkraft i hundre år*, en mye mer omfattende bok, ettersom den tar for seg utviklingen av Notodden-samfunnet i sin helhet gjennom 50 år og ikke bare er begrenset til Tinfos. Arbeiderens situasjon ved Tinfos Papirfabrikk diskuteres ganske utfyllende og verket tar blant annet for seg bolignøden, forholdet mellom arbeidere og arbeidsgiver og den organisatoriske opposisjonen som vaktet arbeidernes interesser. Den drøfter imidlertid ikke Holtas tilnærming til arbeiderne sine. Den viser at det er tydelig underordningsforhold mellom arbeiderne og Holta, men det blir ikke tatt stiling til hvor Holta er på skalaen mellom paternalistisk og forretningsmessig arbeidsgiver. Når det kommer til den organisatoriske tilnærmingen gjør den rede for at fagbevegelsen var stor på Notodden og at Hydroarbeiderne var tidlig ute med å organisere seg, men at det skulle ta lenger tid for Tinfosarbeiderne å bli organisert. Det

stemmer for så vidt at det skulle ta lang tid, men andre kilder viser at det Tinfosarbeiderne ble organisert mye før det Hansen kommer fram til.

Det er disse to bøkene jeg hovedsakelig bruker når jeg tar for meg situasjonen på Tinfos.

Metode og kilder

I oppgaven studerer jeg industrialiseringen på Notodden i perioden 1894-1926 med hovedfokus på arbeiderne ved Tinfos Papirfabrikk og hvordan det påvirket deres hverdag og vilkår. Jeg bruker intervjuer, aviser og komparativ analyse for å studere og drøfte arbeidernes kår.

I beskrivelsen av overgangen fra jordbruk til industrisamfunn bruker jeg intervjuer som er samlet i *Arbeidsfolk forteller fra papirindustrien* av Edvard Bull d.y. Denne boken er intervjusamling hvor blant annet Alf Mostue har gjennomført flere intervjuer med tidligere arbeidere ved Tinfos Papirfabrikk. Hensikten er at man da får en personlig vinkling og tolkning av hverdagen på denne tiden. Jeg har brukt et utvalg av relevante intervjuer. Særlig et av intervjuene med en tidlig ansatt ved Tinfos er spesielt interessant. Her forteller han om livet som ung arbeider i overgangsfasen fra gårdsgutt på to av de største gårdene på Notodden til viregutt på Tinfos.

Det er viktig å merke seg at mange av interessepartiene og bidragsyterne (intervjuobjektene) i boken, selv har sterk tilknytning til fagbevegelsen. De kan derfor ikke ukritisk ses på som representative representanter for gjennomsnittarbeideren på Tinfos. De har antageligvis tydeligere formulerte og gjennomtenkte tanker om forholdet arbeider og arbeidsgiver enn den jevne arbeider.¹⁷ Nå virker det ikke som om at noen av intervjuobjektene i de intervjuene som er relevant i denne oppgaven er preget av hat eller direkte motvilje rettet mot arbeidsgiver. Men intervjuobjektene har naturligvis gjort seg opp tanker om det livet de har levd, og at de ønsker å fremstille sin historie fra sitt ståsted. Det er viktig å være bevisst på at disse fortellerne kanskje har særinteresser som gjør at de kanskje holder noe tilbake. For eksempel at man føler skam for at man lot arbeidsgiverne holde på slik som han gjorde, og at man tok til takke med at forholdene var så nedverdiggende som det var.

---

¹⁷ Bull d.y. 1953: 105.

Videre redegjør jeg for hvordan arbeidstilværelsen var for arbeiderne. Her tester jeg blant annet Holtas rolle og holdninger til sine arbeidere og i hvilken grad han kunne regnes som paternalistisk eller forretningsmessig arbeidsgiver, og hvordan hans måte å styre på påvirket livet til arbeiderne. Det er sentralt å drøfte fagbevegelsens påvirkning og rolle på Tinfos, og hvorfor det skulle ta lengre tid før arbeiderne ble organisert på Notodden enn i landet ellers. I dette arbeidet bruker jeg aviser som kilder. Lokalaviser følger samfunnet de opererer i tett, og referer hvordan hendelser utspiller seg, ikke i ettertidens analyserende retrospekt, men farget av samtidens holdninger og ikke minst av aviseiers politiske grunnsyn. I oppgaven blir aviskildene brukt til å belyse fremveksten av fagbevegelsen og arbeidernes sosiale forhold, som for eksempel boligsituasjonen. De ulike avisartiklene er en blanding av førstehåndsberetninger (øyevitneskildring) og andrehåndsberetninger. Avisene forteller historiene både fra et redaksjonelt og fra andre interessepartiers ståsted. Avisenes innhold må derfor leses og tolkes i lys av om det er offisielt redaksjonelt redigert innhold, riktignok farget av avisens grunnsyn, eller om det er uredigert innhold i form av kommentarer og leserinnlegg. Jeg bruker flere aviser for å belyse avisenes ulike holdninger og framstillinger av aktuelle saker som boforhold, konflikter med arbeidsgiver osv. *Teledølen* er den avisen jeg har brukt mest, ettersom det var Notoddens lokalavis og slik sett belyser ulike situasjoner som er aktuelle for arbeidernes hverdag i den perioden jeg tar for meg. *Teledølen* var en borgerelig avis og ble sett på som et presseorgan for partiet Venstre.¹⁸ Jeg bruker derfor *Teledølen* for å trekke fram de borgerlige tolkningene og standpunkter i ulike saker. Utvalget av aviser som omtaler lokale saker i Hitterdal og det framvoksende Notodden samfunnet er begrenset, men det fantes også noen venstrevridde aviser, som jeg referer til, med noe lokalt innhold. For å få frem arbeiderpressens perspektiv bruker jeg derfor *Bratsberg-Demokraten*, *Rjukan Arbeiderblad* og *Norges Kommunistblad* som er eksempler på aviser på venstresiden med noe lokalt Notodden-innhold. Av disse er *Bratsberg-Demokraten* den jeg oftest referer til. Jeg har også brukt *Aftenposten*, som er et tradisjonelt Høyreorgan. Det er interessant å legge merke til at forhold lokalt på Notodden også blir omtalt i nasjonal presse. Disse fem avisene representerer datidens polariserte samfunnsyn og politiske grunnsyn med de borgerlig *Teledølen* og *Aftenposten* og borgerskapet i et ytterpunkt og *Norges Kommunistblad* med arbeiderne og arbeiderklassen i det andre.

---

¹⁸ Jøsok 2021: 4.

Det har vært viktig å få med aviser med sosialistisk og kommunistisk grunnsyn, ettersom at jeg ønsker å fremstille arbeidernes forhold. Disse avisene toner politisk flagg og er tydelige på hvor deres lojalitet og sympati ligger i framstillingen av konflikter og de sosiale forholdene arbeiderne jobber og lever under. *Teledølen* derimot er en borgerlig avis som ved flere anledninger har blitt beskyldt for å være i lommen til Hydro når det kommer til dekningen av konflikter på Rjukan og Notodden.¹⁹ Det blir derfor relevant å se om dette er tilfelle i forholdet til Tinfos og om de på noen måte «beskytter» Holta.

Jeg har også referert utsnitt fra avisene *Aftenposten* og *Morgenbladet* for å få utenforstående kommentarer fra samtiden. Avisene tenker jeg å bruke for å belyse dannelsen av Tinfos sin første arbeiderforening i 1910, bolignøden, etableringen av Tinfos Papirfabrikk fagforening i 1926 og storstreiken samme år. Denne framgangsmåten vil gi svar på hvordan tinfosarbeiderne ble behandlet av sin arbeidsgiver, i hvilken grad det var mulighet for arbeiderne å forhandle om bedre arbeidsvilkår og boligforhold. Jeg setter også kildefunnene mine opp mot litteratur som tar for seg papirindustri i Norge på et nasjonalt plan for å se om forholdene på Notodden skiller seg fra hvordan andre historikere har oppfattet forholdene til papirarbeiderne.

Aviskilden som jeg har funnet blir hovedsakelig brukt til å belyse fremveksten av fagbevegelsen. Når det kommer til arbeidernes boligsituasjon og beskrivelse av den store bolignøden, bruker jeg i større grad komparativ analyse. I analysen ønsker jeg å sammenligne Tinfos Papirfabrikk med Borregaard papirfabrikk. Formålet med dette er å analysere de resulterende kontrasterende faktorene slik at jeg kan finne ut av hva som er Tinfos sin egenart. Sammenligningen er videre diakron ettersom at boligsituasjonen endrer seg i løpet av problemstillingens tidsmessige avgrensning. Den komparative analysen vil også bidra til at jeg kan isolere ulike forklaringsvariabler.²⁰ Grunnen til at jeg har valgt å sammenligne med nettopp Borregaard er fordi det var den største papirfabrikken i landet. Tinfos er i denne sammenhengen et lite foretak. Ut ifra dette, kan jeg se på om også størrelsen på bedriften er en forklaringsvariabel.

---

¹⁹ Jøsok 2021: 6.

²⁰ Melve 2018: 73, 74.

Kapittel 2: Grunnlaget for industrialisering på Notodden

Nordmenn har i århundrer utnyttet fossekraften til de virkelig harde jobbene. Saging av tømmer og maling av korn har blitt gjort lettere ved hjelp av fossekraften, fra de enkleste kvernkallene til de moderne francisturbinene i storparten av dagens kraftstasjoner. Fellesnevneren for all industrireiseing har vært tilgangen på kapital, råvarer og kraft. Norges geografi med de mange vassdragene og fossene har vært en av forutsetningene for industrialiseringen av landet. Vannet har gitt energi til å drive sagene, møllene, veveriene og smelteverk, for å nevne noen. Kraft til å drive maskinene var og er en forutsetning for all industri. Selv i dag med framvoksende digitalisering trenger man store mengder elektrisk kraft til å drive serverparker.

Denne oppgaven omhandler i hovedsak Tinfos Papirfabrikks arbeidere og deres arbeidsforhold på Notodden. Men jeg må begynne fra begynnelsen, med Tinnfossen, fossefallet, som sammen med tilgangen på lokalt tømmer, la forutsetningene for at det ble papirfabrikk på Tinfos. Jeg vil i dette kapitlet se på nødvendige forutsetninger og innsatsfaktorer for reising av sagbruk og senere papirfabrikk på Tinfos. Hva var det med den lokale geografien og demografien på Notodden som sammen med den underliggende industrialiseringen og politiske svingninger i samfunnet som gjorde det mulig å bygge fabrikk på Tinfos. Jeg vil vise at selv om ikke alt lå til rette i dagen, var det mange forhold som lå vel til rette for industrireiseing på Notodden.

Sagbruksnæringen i Norge

Sagbruksnæringen i Norge har røtter tilbake til lenge før 1500-tallet, men på 1500-tallet revolusjonerte den vandrevne oppgangssagen sagbruksnæringen i Norge. Bruken av oppgangssager betydde økt produksjon og åpnet muligheter for eksport. På 1600-tallet ble det innført et statlig privilegiesystem for sagbruksnæringen. Privilegiesystemet var en statlig «konesjonsordning» som regulerte hvem som kunne etablere og drive sagbruk.²¹ Før innføringen av privilegiesystemet kunne enhver med tilgang på trevirke og fossekraft etablere og drive sagbruk. Å drive sagbruk var en attraktiv binæring for bøndene. Innføringen av privilegiesystemet begrenset i realiteten sagbruksnæringen til bestemte fossefall. Sagbrukene

---

²¹ Bull d.y. 1985: 249.

ble, av praktiske årsaker, etablert ved fossefall som ikke var altfor voldsomme. De fleste egnede fossefallene befant seg et godt stykke inn i landet.²² De fikk godt utbytte av fossekraften, men ulempen var at man ikke hadde noen havn i nærheten. Man var derfor avhenge av varetransport, såkalt plankekjøring over lange strekninger. Det var både tungvint og dyrt. Det statlige privilegiesystemet ble ikke opphevet før i 1860. Nå kunne hvem som helst med penger starte sagbruk på egen eiendom. De som gjorde dette valgte ofte å etablere seg i nærheten av sjøen, slik at det ble kortest mulig avstand fra lageret til skutene.²³

Den viktigste faktoren for å kunne drive sagbruk med god lønnsomhet var derfor de geografiske forholdene. Hadde man for eksempel en kombinasjon av fosser, innsjøer og elver var man heldig. På denne måten kunne man redusere fraktkostnadene, ettersom man kunne fløte tømmeret i vannet. Som nevnt ovenfor, så ser vi at privilegiesystemet gjorde at næringen ikke ble så lønnsom og kostnadseffektiv som den kunne ha vært.

Tidlige etableringer og virksomheten på Notodden 1850-1894

Notodden skiller seg ut geografisk fra mange av de andre store sagbruksforetakene i innlandet. Den nåværende byen, som helt fremt til 1913 var en del av Hitterdal herred, hadde så mye som mellom 200-300 km² med skog.²⁴ Her hadde man luksusen av nærhet til både fossefall og havn. Fra Heddalsvannet og opp til Tinnoset ved Tinnsjøen, er det ca. 32 kilometer. Høydeforskjellen på strekningen, eller fallet mellom de to store innsjøene, er på hele 173 meter. Tinnelva som forbinder de to innsjøene består av en kombinasjon av stryk, fosser og fjellskrenter. Hele 88 meter av fallet er lokalisert i de nederste fem kilometerne av elveløpet. Fra Lisleherad blir fallet brattere og elveløpet blir en god del smalere.²⁵ Øst for Tinnoset ligger innsjøen Follsjå. Fra denne innsjøen renner Fulldøla, som er 2,5 kilometer lang og renner videre ut i Tinnelva. På dette korte strekket har elva et fall på 100 meter, og i likhet med Tinnelva ser vi den samme sammensetningene av sterke stryk og smale juv.²⁶

I tillegg til at man på Notodden hadde gode geografiske forutsetninger for å drive med sagbruk, så er det også verdt å merke seg at de som eide fossene hadde privilegiene i det

---

²² Bull d.y. 1985: 249.

²³ Bull d.y. 1985: 249.

²⁴ Schrupf 2014: 50.

²⁵ Hansen 1963: 17.

²⁶ Vassbotten 2014: 66.

statlige privilegiesystemet. Det finnes spor i landskapet etter sagbruk, møller, husmannsplasser, slåttetegner og fløtningsanlegg som kan dateres så langt tilbake som til 1600-tallet.²⁷ Her har bønder og husmenn nytt godt av sagbruk og tømmerfløtningsvirksomhet i lange tider.

Hverken Tinnelva eller Fulldøla kan sies å være ideelle fløtningselver. Når det kommer til tømmerfløtningsvirksomheten, var det også utfordringer knyttet til geografien og landskapet. Det var riktignok naturlig fall i landskapet, men som nevnt besto fallet både av sterke stryk og smale juv. Dette bød på mange problemer for å få fløtt tømmeret fram til sagbrukene. Det har derfor flere ganger blitt gjort endringer i landskapet for å gjøre fløtningen lettere. På slutten av 1700-tallet tok bonden på Tinnes på seg ansvaret for å lage en 55 meter lang fløtningstunnel. Med bruk av fyrsetting tok denne jobben i alt 17 år å gjennomføre.²⁸ Formålet med tunellen var å gjøre fløtningsjobben lettere på det mest kronglete partiet i vassdraget, samtidig som at det var en praktisk løsning for å skåne tømmeret og unngå de skadene det ellers ville blitt påført.²⁹ Norsjø-Skienskanalen ble også åpnet 1861.³⁰ Dette bidro også til lettere transport og fløting av tømmer ned til Skien, inkludert fra Notodden.

Bøndene på Notodden hadde som nevnt tidligere nytt godt av fossefallene til Tinnelva. Det første virkelig store forsøket på kommersielt bruk av fossen skulle allikevel ikke skje før i 1858. Eieren av prosjektet var den svenske ingeniøren Lagervall. Han ønsket å etablere et mer omfattende og industrielt sagbrukssannlegg enn bondesagene som hadde stått der tidligere. Sagbruket var ferdigstilt og klar til drift i 1860, men arbeidet var til ingen nytte. Sommeren samme år ble Notodden rammet av en flom som skylte med seg hele foretaket til Lagervall.³¹

Det skulle ta ti år før noen igjen turte å prøve seg på kommersiell bruk av Tinnfossen. H.A Hansen startet «Aktieselskabet Tinfos Træsliberi» sammen med sin sønn og svigersønn. Tidspunktet var dessverre dårlig. Fabrikken var ferdig så sent som i 1875, men på dette tidspunktet hadde prisen på tremasse falt.³² Brevutveksling mellom eierne avslører at eierne begynte å miste troen på bedriften allerede i 1873.³³ Selskapet som nå het Tinfos Papirfabrikk kom på nye hender i 1877. De nye eierne jobbet hardt for å prøve å få lønnsomhet i driften. Eierne var generalkonsul C. Christophersen, ingeniør Tobiesen og Stadshauptmann H.C.

---

²⁷ Vassbotten 2014: 66.

²⁸ Høydal 1994: 7.

²⁹ Høydal 1994: 7.

³⁰ Schrumpf 2014: 50.

³¹ Wagn 2004: 22.

³² Wagn 2004: 22.

³³ Høydal 1994: 9.

Kirsebom.³⁴ Dette var alle menn som hadde god erfaring innenfor feltet, men i startfasen etter overtagelsen av bedriften måtte de stå i vanskeligheter knyttet opp mot pris, konkurranse, tekniske problemer og transportproblematikk.³⁵ Tremasseproduksjonen økte imidlertid betraktelig tidlig på 1880-tallet som et resultat av økt internasjonal etterspørsel. Tømmeret ble fraktet til fabrikk med hest, og taubåter trakk lektere med papirmasse langs kanalen og over Norsjø til Skien.³⁶ På samme tid endret man også produksjonsfokuset på Notodden fra trepapp til brunt trepapir, og resultatet ble et hyggelig overskudd i 1884.³⁷ Bedriften skulle imidlertid ikke gå med overskudd veldig lenge. Maskinparken var gammeldags og primitiv, og dette hindret produksjonen. Eierne valgte, kanskje litt for tidlig, en etter en å selge sine aksjer til Kirsebom, som var den eneste som fortsatt hadde troen på foretaket. Kirsebom var eier helt fra 1882. Han hadde store ambisjoner for bedriften og han investerte store summer i nye maskiner, utbygging av transportveien og nye fabrikkbygg. Til tross for Kirseboms ambisjoner, så ble konkurransen etter hvert for stor og han solgte bedriften til nye eiere i 1894.³⁸ De nye eierne var H.C. Hansen, Nils Kittilsen, Thv. Schjøtt, O.H. Holta og H.H. Holta. De nye eierne hadde til felles var at de hadde lang erfaring i næringen, og alle hadde en tilknytning til industrien i Skien.³⁹ Eierne hadde store visjoner for driften fremover og i 1895 var en ny papirfabrikk etablert. I 1898 ble det tatt i bruk et nytt tresliperi som økte produksjonen av tremasse med 28%. På fabrikkområdet var det også sagbruk, høvleri og boliger til bestyrere, ingeniører og arbeidere. I folketellingen i fra 1891 kommer det fram at Tinfos Papirfabrikk hadde 67 bosatte fordelt på 14 bebodde hus og totalt 30 bygg.⁴⁰

Sagbruksarbeidet var sesongbasert

Et av kjennetegnene ved sagbruksarbeid var at det ble gjennomført på sesongbasis. Det vil da si at det var en biinntekt for bøndene som deltok. Foss og vannkraft var nødvendig til store deler av arbeidet. Både til fløting av tømmeret, men også til drift av oppgangs- eller rammesagene som ble brukt til å bearbeide tømmerstokkene til plank. Det var derfor absolutt

---

³⁴ Wagn 2004: 22.

³⁵ Høydal 1994: 9.

³⁶ Wagn 1994: 22.

³⁷ Høydal 1994: 9.

³⁸ Høydal 1994: 9.

³⁹ Hansen 1963: 50.

⁴⁰ Hansen 1963: 50.

nødvendig med en jevn tilstrømming av vann fra vassdragene. Dette var imidlertid ikke tilfelle ettersom vannføringen og vannstanden varierer gjennom året.⁴¹

Det er også andre faktorer som styrte hvorfor sagbruksarbeidet var sesongbasert. Ta for eksempel byggingen av den 55 meter lange tunnelen som ble bygget på slutten av 1700-tallet. Det var riktignok krevende arbeid, men det er vanskelig å forstå at det skulle ta 17 sammenhengende år å fyrsette, og hakke seg gjennom denne strekningen. Hallgrim Høydal skriver at «dette har neppe vært et kontinuerlig arbeid, men snarere en virksomhet som ble utført når aktiviteten i landbruket tillot det».⁴² Gårdsbruket var tross alt det viktigste, man hadde forpliktelser som man måtte forholde seg til hjemme på gården. 1800-tallet var i stor grad preget av sjølberging, og det var hjemme på gården man skaffet seg det nødvendige. Bøndene i Telemark hadde lite penger tidlig på 1800-tallet. Da ble det vanskelig å kjøpe korn fra andre, ettersom at transportkostnadene var høye.⁴³ I tillegg må man ikke glemme at selvstendigheten i 1814 brakte med seg et ideal om selvberging. Det ble knyttet stolthet til det å klare seg selv.⁴⁴ Dette oppnådde man ved at man klarte å produsere det meste innenfor sitt eget hushold, og ved utstrakt byttehandel av varer og tjenester med andre husholdninger.⁴⁵ Til tross for idealet om selvberging var en fortsatt avhengig av binæringer som sagbruk og tømmerfløting. Inntektene herfra kom godt med når man skulle betale skatt og handle varer som ikke kunne skaffes lokalt.⁴⁶ Det var for det meste menn som tok del i disse binæringene, og i sesongen det var mulig å drive med det, ser vi at kvinnen tok over alt arbeidet på gården. Man var derfor avhengig av begge kjønn for at det i det hele tatt skulle være mulig å leve av gårdsdrift.⁴⁷

---

⁴¹ Schrupf 2014: 51.

⁴² Høydal 1994: 7.

⁴³ Schrupf 2014: 32.

⁴⁴ Schrupf 2014: 32.

⁴⁵ Sandvik 2018: 30.

⁴⁶ Sandvik 2018: 30.

⁴⁷ Sandvik 2018: 31.

Industrialiseringen av trelastnæringen i Norge

Til nå har jeg beskrevet industrien lokalt på Notodden. For å få et mer overordnet bilde av samfunnsutviklingen både i Norge og lokalt på Notodden er det nødvendig å løfte blikket og se på de generelle tendensene i industrialiseringen av Norge. På den måten kan vi se om industrialiseringen på Notodden skiller seg ut fra industrialiseringen nasjonalt.

Trelasteksporten nådde sin topp i Norge så tidlig som i 1873. Samtidig som at eksporten i Norge gradvis gikk nedover, så ser vi at den var på vei opp i resten av Norden. Eksporten fra Sverige, Finland og Russland økte for eksempel betraktelig.⁴⁸ Grunnen til at Norge ikke klarte å slå følge med resten av de nordiske landenes trelasteksport, kom av at vi ikke hadde i nærheten av så store skogarealer som våre naboland. Landets skoger var i stor grad hugget ned. Det var spesielt stor mangel på de store og mest verdifulle trærne. Norge hadde tidligere fordelene av kort eksportvei til hovedmarkedene i Europa, men denne fordelene falt bort med fallet i transportprisen. De lave transportprisene gjorde det mulig å frakte tømmer lange strekninger som fra Sibir til Vest-Europa til en konkurransedyktig pris, til tross for at for eksempel Fredrikstad lå nærmere kjøperne.⁴⁹ Et annet vesentlig problem var at investorer og gründere valgte å flytte vekk. Trelasthandlerne fra Drammen valgte for eksempel å flytte til Fredrikstad for å eksportere treverket som kom ned Glomma, og senere valgte de å flytte lenger østover.⁵⁰

Skien var en by som sto sterkt i trelasthandelen. På midten av 1880 tallet var Byen preget av sterkt konservative handelsmenn med en kjøpmannsmentalitet som ofte sto i veien for industrielle nyvinninger.⁵¹ Denne mentaliteten forsvant raskt etter at markedet ble åpent for alle i 1860. Nå spredde næringen seg til bygdene. Skien, sammen med andre store industribyer i landet, sto nå ovenfor et nytt konkurransemarked.⁵² Industrien i Skien hadde riktignok det fortrinnet at den var godt etablert og at eierne hadde mye kapital, men konkurransen var reell, og på slutten av 1860-tallet kunne man ikke lenger si at Skien var dominerende i trelastindustrien.⁵³ Nabobyen Porsgrunn fikk også et fortrinn ved at de i 1864 ble etablert to dampager. I Fredrikstad og Fredrikshald (Halden) hadde man allerede begynt å gå over til treforedling, ettersom at de raskt fant ut at det var mulig å tjene gode penger i det

---

⁴⁸ Sandvik 2018: 133.

⁴⁹ Sandvik 2018: 133.

⁵⁰ Sandvik 2018: 133.

⁵¹ Shrumpf 2016: 134.

⁵² Shrumpf 2016: 134.

⁵³ Shrumpf 2016: 135.

markedet.⁵⁴ Treforedlingsindustrien besto av at tresliperi, cellulose- og papirfabrikker, hvor man bryter ned trefibre til en tremasse som man bruker til å lage papir.⁵⁵ Markedet vokste fram som et resultat av den enormt økte etterspørselen etter papir, både i Norge, men også i resten av verden.⁵⁶ Skien skulle igjen hevde seg på «tre-markedet» med oppstarten av Skien Cellulosefabrikk i 1880. Cellulosen som ble produsert i Skien fikk raskt høy anerkjennelse på det internasjonale markedet ettersom produktet var av høy kvalitet.⁵⁷ Kvaliteten på cellulosen som ble produsert i Norge var gjennomgående av høy kvalitet fordi man hadde fosser som var kraftige nok til produksjon, Nordmennene var flinke til å forbedre teknologien for framstilling av cellulose. I perioden fra 1880 til 1890 ble Norge den største eksportøren av tremasse i verden.⁵⁸

I Østfold var aktiviteten også godt etablert. Et eksempel er da Johs. Heftye og Jacob Meyer sammen med fire andre kapitalsterke firmaer kjøpte tilbake sagbruket Sanne og Soli utenfor Sarpsborg fra engelske eiere i 1836.⁵⁹ Etter oppkjøpet skal de ha investert summer tilsvarende 18 silkesager i bruk. Kapitalinnsprøytingen skal ha hatt positiv innvirkning på hele samfunnet, da spesielt med tanke på at Sanne og Soli ble det viktigste sagbruket i landet. Det var også flere store sagbruk i Østfold, både Borregaard og Hafslund var store og vesentlig bedrifter.⁶⁰

Den nye treforedlingsindustriens endrede bruk av skogressurser hadde mye å si for verdiskapingen i landet. Den svarte på mange måter på usikkerheten og problemene som oppsto i trelasteksporten når den beste skogen ble opphugd. Når man skulle bryte ned tre til tremasse var man ikke så avhengig av kvaliteten på virket. En kunne også bruke de små og krokede trærne. Dette var mer praktisk i den forstand at du kunne bevare de større trærne som egnet seg best til bygningsmaterialer.⁶¹ På denne måten tok treforedlingsindustrien heller ikke ressursgrunnlaget til trelasthandelen. Treforedlingsindustrien ble en veldig viktig del av den samlede norske eksporten av trelast. Den samlede verdien av tremasse, cellulose og papir sto for 32 millioner av de totalt 43 millionene av den samlede trelasteksporten i 1900.⁶²

Trelasthandelen fra skurtømmer sto nå bare for elleve millioner, eller omtrent en fjerdedel av

---

⁵⁴ Schrumpf 2016: 135.

⁵⁵ Sandvik 2018: 114.

⁵⁶ Schrumpf 2016: 134.

⁵⁷ Schrumpf 2016: 135.

⁵⁸ Sandvik 2018: 114.

⁵⁹ Eliassen 2004: 337.

⁶⁰ Eliassen 2004: 335. Silkesag er en sag med flere blad, som kan kutte flere stokker samtidig.

⁶¹ Sandvik 2018: 114.

⁶² Sandvik 2018: 115.

den samlede eksporten. Selv om det gradvis hadde blitt mindre urørt høykvalitetsskog igjen i landet, hadde allikevel ikke den tradisjonelle trelasthandelen dødd helt ut. Fokuset ble heller at man benyttet store deler av trelasten til innenlands forbruk.⁶³

Notodden kontra resten av landet

Dersom vi ser på utviklingen av trelastindustrien på Notodden kontra resten av landet, så er det en del forskjeller. Den største forskjellen er omfanget av produksjonen. På Notodden hadde bøndene gjennom mange år hugd tømmer og fløtet det ned Tinnelva og på den måten skaffet seg nødvendige biinntekter. Man kan allikevel ikke si at den var vesentlig i kommersiell forstand, ettersom fløtingsprosjektet var styrt av noen få kapitalsterke individer. Samtidig var de sagbrukene som eksisterte på private hender på tidlig 1800-tallet langs Tinnelva relativt små. Det er på ingen måte sammenlignbart med de store handelshusene man hadde i Østfold som Borregaard, Hafslund og Sanne og Soli i Sarpsborg.⁶⁴ Man kan jo riktignok ikke forvente noe annet. Tinnelva er jo ikke i nærheten av like stor som Glomma, samtidig som at utviklingen på Notodden også kommer i skyggen av alt som skjedde med næringen i Skien.

Forskjellen i produksjonsomfanget kan også forklares dersom man ser på hvem som bidro med kapital. Alle foretakene i Østfold, med unntak av Sanne og Soli, var eid av utenlandske selskaper og da fortrinnsvis engelske og tyske.⁶⁵ De som eide rettighetene ved Tinfos var, med unntak av svensken Lagervall, nordmenn fra ulike steder i landet. Det var nemlig en vesentlig forskjell på de utenlandske og de norske eierne. De norske eierne som først tok del i Aktieselskabet Tinfos Træsliperi i 1873, blir beskrevet som «mennesker som ville ha rask og høy renteavkastning på sin kapital».⁶⁶ De hadde nødvendigvis ikke store ambisjoner for bedriften annet enn å tjene gode penger på kort sikt. Dette viste seg å være sant allerede to år senere når markedet nådde sin høykonjunktur og de fleste valgte å selge seg ut.⁶⁷ Det er vanskelig å måtte stå i en bedrift som møter motgang, og det er derfor ikke urimelig å anta at sagbrukene og sliperiene i Østfold hadde et fortrinn ettersom det er rimelig å tro at de utenlandske kapitalkreftene hadde større finansielle muskler og lettere for å stå i det i vanskelige tider. De utenlandske selskapene var jo tross alt mye større, samtidig som de hadde

---

⁶³ Sandvik 2018: 113.

⁶⁴ Eliassen 2004: 335.

⁶⁵ Eliassen 2004: 336.

⁶⁶ Hansen 1963: 42.

⁶⁷ Hansen 1963: 43.

lettere tilgang til, og kapital til å utnytte teknologiske nyvinninger. Handelshuset Hafslund kom for eksempel ikke tilbake på norske hender før i 1896.⁶⁸

Oppsummering

Oppstarten av Tinfos Papirfabrikk gikk ikke på skinner, og det var mange utfordringer som måtte overvinnnes. Gründerne måtte kjempe mot flom, brann og svingende konjunkturer, men de fundamentale forutsetningene var alltid til stede på Notodden. De lokale bøndene hadde tømmer og det fantes villig arbeidskraft og det var krefter i fossen. Det var også gründere som hadde ambisjoner og kapital til å ta opp tråden der andre hadde gitt opp. I dette kapitlet har jeg sett på de første forsøkene på industriell treforedlingsindustri på Notodden. Hensikten er å forklare at forholdene lå til rette for industri på Notodden og vise at utviklingen på Tinfos var avhengig av og forankret i tidligere utvikling. Det er nødvendig å kjenne til Tinfos sin forhistorie før man kan begynne å skrive arbeidernes forhold.

Vi skal videre se hvordan Tinfos Papirfabrikk og annen industrireising på Notodden og i Norge er en naturlig følge av store demografiske, politiske og sosiale endringer. Endringer som tvang seg fram på grunn av den store befolkningsveksten i andre halvdel av 1800-tallet.

---

⁶⁸ Eliassen 2017: 337.

Kapittel 3: Omstilling i praksis, overgangen fra jordbruk til industrisamfunn

Mot slutten av 1800-tallet kom den industrielle revolusjonen også til Heddal (nåværende Notodden). Det ble etablert større sagbruk langs Tinnelva og det kom etter hvert arbeidsplasser utenfor det tradisjonelle jordbruket. Midten av 1800-tallet kom med industrielle og sosiale nyvinninger. Ikke bare på det industrielle planet, men også generelt bedre helse i befolkningen. Gjennomsnittlig levealder steg, spesielt som en følge av at barnedødeligheten gikk ned. Folkehelsen ble bedre på grunn av bedre kosthold og hygiene, samtidig som at staten delvis spilte en rolle i smittevernet ved for eksempel hjelp av koppevaksine.⁶⁹ I 1810 trådte også den første helseprofesjonsloven i kraft. Den omhandlet blant annet Jordmorreglementet, som sørget for at jordmødre ble fordelt på ulike distrikter.⁷⁰ Dette resulterte i en kraftig befolkningsvekst. Flere mennesker i Norge betydde flere munnar å mette. Jordbruket måtte forsyne den stadig økende befolkningen, og kom derfor under et enormt press for å legge om driften og øke produksjonen. Det ble nødvendig å finne metoder for hvordan ressursene i jordbruket kunne strekkes så langt som mulig, slik at man unngikk en malthusiansk krise.⁷¹ Dersom befolkningsveksten overgår næringsveksten, så er resultatet fattigdom og sult, og økt dødelighet. Befolkningsveksten og den økende mangelen på jord førte også til stor utvandring til Amerika.

Omleggingen av jordbruket kom også til Telemark. I 1851 fikk statsagronom Johan Lindeqvist i oppdrag å kartlegge fylkets største jordbruksbygder for å se etter forbedringspotensial. Heddal var blant bygdene han besøkte. Han hadde mange gode råd til hvordan Telemarksbøndene kunne endre tradisjonelle metoder for å få maksimalt utbytte av jordbruksarealene.⁷² Hans optimisme og nye metoder fikk en litt kjølig mottagelse blant «Telebøndene» og langt fra alle gikk over til å følge rådene og hans nye metoder. Akademikere hadde lenge hatt den oppfatningen at bøndene i fjell- og skogsbygdene i Telemark hadde tatt avstand fra påvirkning utenifra. Amtmann Aall sa at «folket, som følge af dets isolerede Tilstand, stod fast på forfædrenes Skikke».⁷³ I sin rapport skilte Lindeqvist mellom fremskrittbygder og tradisjonsbygder, der enkelte bønder hadde tatt i bruk mer

---

⁶⁹ Sandvik 2018: 60.

⁷⁰ Schrumpf 2014: 19.

⁷¹ Sandvik 2018: 60.

⁷² Schrumpf 2014: 31-32.

⁷³ Sitert fra Schrumpf 2014: 35.

moderne metoder mens andre sto fast på gamle tradisjoner. Han konkluderte med at bøndene som nektet å ta imot rådene hans var for likegyldige, late og for ukyndige til å se fordelene ved å legge om jordbruket.⁷⁴

Man kan jo spørre seg hvilken grad Lindeqvist konklusjon stemte, men sannheten er nok mer nyansert enn som så. Samfunnsforskeren Eilert Sundt beskrev for eksempel utdanningen til husmannssønnene som «ytterst ringe».⁷⁵ Den var begrenset til hva som ble ansett som god folkeskikk i den bygden man kom fra. Det var i samtiden skikker for hvordan du skulle stå fram og oppføre deg i forskjellige situasjoner i livet, og da spesielt på gården. I tillegg hadde man også blikket fra mor, far og naboer som straffet deg ved det minste avvik fra tradisjonene.⁷⁶ Disse tradisjonene hadde naturligvis slått inn på hvordan bøndene dyrket jorda. Det er ikke vanskelig å forstå at mange bønder opplevde det som frekt at en fra byen skulle fortelle dem hvordan de skulle dyrke jorda. Lindeqvist sine noe nedverdiggende og generaliserende oppfatninger, var nok skadelig for forholdet mellom by og land.

I Heddals tilfelle, så stemte Lindeqvists beskrivelse. I 1850 beskrives jorda i Heddal som vannsyk.⁷⁷ Dette skyldes manglende eller dårlig drenering. Vannsyk jord medførte dårlige avlinger. Det ble til en viss grad gjennomført vekselbruk, men det lille som ble praktisert var for tilfeldig og for dårlig utført til at det skulle få noen særlig effekt. Når det kom til å følge rådene til Lindeqvist handlet det for mange heddøler ikke om mangel på vilje, men mangel på nødvendig kapital for å få til endringene. Redningen for mange heddøler var å gå over til mer husdyrhold og i høyere grad prioritere skogsdriften.⁷⁸

Befolkningsveksten og urbaniseringen er viktige faktorer når man skal forklare overgangen fra jordbruk til industri. Ifølge folketellingen i 1801 var det i alt 1971 innbyggere i Heddal. Dette økte til så mange som 3050 i 1876.⁷⁹ Etter dette ser vi at innbyggertallet holder seg relativt stabilt. Fra 1876 til 1891 økte innbyggertallet bare med 88 innbyggere i løpet av 15 år.⁸⁰ Dette var et resultat av at bygda ikke kunne understøtte en større befolkning. Bygda var rett og slett ikke stor nok for alle, og det var ikke nok jordbruk til å forsyne hele befolkningen. I løpet av de 15 årene ble det født 599 personer mer enn det døde. Det betyr at så mange som 511 personer valgte å flytte ut av bygda. Mange reiste til Amerika, mens en

---

⁷⁴ Schrupf 2004: 33.

⁷⁵ Bull d.y 1985: 131.

⁷⁶ Bull d.y. 1985: 131.

⁷⁷ Hansen 1963: 23.

⁷⁸ Hansen 1963: 23.

⁷⁹ Hansen 1963: 24.

⁸⁰ Hansen 1963: 62.

god del valgte enten å ta jobb i industrien i byene, da fortrinnsvis i Skien eller i bygdene langs Skiensvassdraget. I 1891 hadde industrireisningen og etableringen av handelsstedet på Notodden ført til at i alt 478 mennesker hadde gruppert seg der. Av disse var 67 sysselsatt på Tinfos Papirfabrikk. Dette var ikke nok til å klare å opprettholde Heddal sitt befolkningstall.⁸¹ Dersom man ser på de ulike «push-pull»-faktorene slik som arbeidsplasser, eiendom og økonomisk frihet, kan man forstå at utvandring til Amerika var et godt alternativ. En bondesønn uten odell hadde i prinsippet tre valg mot slutten av 1800-tallet. Han kunne enten bli husmann, dra til byen og få jobb i industrien, eller flytte til Amerika med håp om gratis jord og en ny start. Som følge av befolkningsveksten i Norge var det allerede for mange husmenn og for lite dyrkbar jord til å etablere flere gårder. Med tilflytting til byene ble det naturligvis stor konkurranse om industriarbeidsplassene. Det var behov for noe ufaglært arbeidskraft, men i denne etablerings- og vekstfasen var det, i større grad nødvendig med kvalifisert arbeidskraft. Det er lett å se at «Homestead Act fra 1862» virket som en god «pull» faktor, spesielt med tanke på at den lovet gratis jord til de som ønsket å prøve seg i det nye landet.⁸²

Mulighetene til å emigrere til Amerika samt industriens manglende evne til å skaffe nok arbeidsplasser på Notodden, førte til at mange valgte å emigrere ut av landet for å jobbe med noe kjent fremfor å prøve seg i industrien. Det var ikke flust av jobber å få i nærområdet på starten av 1890-tallet. Papirfabrikken ved Tinfos var på ingen måte det største industrielle foretaket i landet. Totalt sett var det bare 140 mennesker i arbeid på Tinfos i 1890.⁸³ Dersom vi ser på fabrikkstatistikken til Borregaard, så kan vi se at de i 1895 hadde så mange som 777 ansatte ved sine fabrikker.⁸⁴

Det var en god del som valgte å forlate jordbruket i Heddal helt, men vi ser allikevel at en god del som valgte å pendle inn til fabrikkene. Det var 67 arbeidere som bodde i fabrikkboligene, noe som tilsier at det var 73 arbeidere som enten kom pendlende fra Heddal eller hadde losji andre steder. Industrireisningen sørget også for en generell økning av tilflyttere til byen. Industriarbeiderne hadde også behov for nødvendige varer og tjenester og skapte derfor et marked slik at handelsmenn og tjenesteleverandører kunne etablere seg på Notodden. Disse etableringene førte til at Notodden i 1890 begynte å se ut som et skikkelig handelsted og begynnelsen av en by. Notodden hadde riktignok hatt landhandel lenge før

---

⁸¹ Hansen 1963: 62.

⁸² Schrupf 2014: 29.

⁸³ Høydal 1994: 41.

⁸⁴ Bull d.y. 1972: 295.

1890, ettersom det var et naturlig stoppested for gjennomreisende turister fra Kongsberg og Skien. Den første etablererte klyngen av handel som begynte å ligne på et sentrum lå på det stedet vi i dag kaller Ramberghjørnet.⁸⁵

Paternalisme i bondesamfunnet

Den sosiale samfunnstilstanden i bygdene i Telemark var relativt stabil fram mot slutten av 1800-tallet. Myhre mener at denne stabiliteten er et resultat av standssamfunnet, som er preget av paternalisme og mangel på sosial mobilitet.⁸⁶ I standssamfunnet avgjøres din sosiale posisjon (din stand) ut fra slektskap og i mindre grad ut fra økonomi. Folk hadde riktignok ulik økonomisk status i den forstand at noen hadde bedre råd enn andre, men vi ser likevel sterke avhengighetsbånd på tvers av de ulike sosiale lag (stander). Båndene fungerer på den måten at det er mennesker fra ulike samfunnslag havner i et gjensidig avhengighetsforhold til hverandre. Det vanligste eksempelet er båndet mellom bonde og husmann. Dette er et typisk paternalistisk bånd hvor bonden er den selvstendige styrende og husmannen den uselvstendige styrte. Et paternalistisk forhold vil altså si at den ene parten, bonden, opptrer som en slags farsfigur som skal passe på husmannen og hans familie. Husmannen fikk tak over hodet og tidvis noe jord å drive, mens bonden fikk arbeidskraft, for eksempel ved vår- og høstonna eller i skogbruket.

I 1851 vedtok Stortinget en ny husmannslov, som blant annet hadde et skjerpet krav om at det måtte utarbeides en skriftlig husmannskontrakt mellom bonde og husmann. Denne avtalen skulle spesifisere forventninger, retter og plikter for både bonde og husmann. Et eksempel på en typisk kontakt fra Gran på Hadeland fra 1826 viser at husmannen var helt underordnet bonden i et paternalistisk forhold.⁸⁷ Men bonden måtte likevel sørge for at arbeiderne og husmennene hans hadde det nødvendige i nødsår. Husmannskontrakten var ikke bare juridisk bindende, den var også moralsk bindende. Den moralske forpliktelsen til å følge kontrakten var dypt forankret i standssamfunnet og gjorde det derfor enda vanskeligere for noen av parten å bryte avtalen.⁸⁸ Selv om begge parter utførte tjenester i henhold til avtalen, så var

---

⁸⁵ Hansen 1963: 53.

⁸⁶ Myhre 2014: 127.

⁸⁷ Norgeshistorie.no 2021.

⁸⁸ Schrupf 2014: 69.

ikke disse tjenestene alltid av proporsjonal verdi. Den ulike verdien av tjenesten var beskrevet i avtalen og dette legitimerte utnyttelsen av arbeidskraften.⁸⁹

I siste halvdel av 1800-tallet ser vi at slike paternalistiske forhold gradvis forsvinner. Det skyldes delvis av at husmannsvesenet blir avviklet. Mange husmenn gikk over til andre næringer som for eksempel industrien og at mange flyttet til større byer. Dette bryter med den århundrelange tradisjonen om at heimfødingen blir født, bor og dør i samme bygd. I 1885 var det hele 5000 husmenn i Telemark, mens det i 1917 ikke var flere enn 564 igjen. Det betyr jo at det tross alt fantes en god del husmenn igjen i fylket. En del historikere mener at det skulle ta lenger tid for at de paternalistiske båndene skulle forsvinne i Telemark enn i resten av landet, og da spesielt i de mindre bygdene. Selv om det i Telemark var igjen flere husmenn enn i andre deler av landet, var fylket ikke til å kjenne igjen.⁹⁰

Husmannsvesenet nådde sin topp i 1855 og gikk derfra videre nedover utover 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. På Notodden vet vi at det var husmenn på gårdene Tinne og Gjestrud helt til begynnelsen av 1900-tallet.⁹¹ Et senere eksempel vil vise at paternalismen fortsatt var rådende på disse gårdene. En annen grunn til at den tradisjonelle paternalismen forsvinner er at husmannens økonomi endrer seg fra lønn i naturalia til lønn i penger. Husmennene hadde tidligere blitt regnet som en del av proletariatet. De eide som regel ikke annet enn sin egen arbeidskraft. Tjenestene som de kunne yte var ikke proporsjonale med bonden sine, så derfor var det ikke forventet at de skulle klare å eie så mye. De fikk for det meste betalt i naturalia, med den følgen at det ble vanskelig for dem å ta selvstendige økonomiske valg, ettersom at de ikke fikk lønn i kontanter. Fra og med 1860 ble lønn i naturalia avviklet.⁹² Husmannen var allikevel avhengig av gårdseieren, men i mindre grad enn tidligere.

---

⁸⁹ Schrupf 204: 70.

⁹⁰ Agøy 2014: 14.

⁹¹ Bull d.y. 1953: 18.

⁹² Schrupf 1997: 38.

Paternalisme i det nye industrisamfunnet

Vi ser også at når det paternalistiske forholdet forsvinner mellom gårdseier og husmann, så oppstår det et nytt forhold med samme trekk mellom arbeidsgiver og arbeider i industrien. De «gamle» store industrieierne i Telemark var en del av samfunnseliten. Familiene Løvenskiold, Cappelen og Aall var tre av de mest fremtredende industrieierne i Telemark. De tre familiene utførte sine virksomheter på Fossum og rundt Ulefos i den samme konservative og paternalistiske ånd til langt ut på 1900-tallet. De sørget blant annet for at arbeiderne deres hadde sted å bo og at barna deres kunne gå på skole, samt gav trygghet ved sykdom og alderdom.⁹³

På Tinfos gikk Holta inn på eiersiden og tok rollen som pater og faderlig velgjører i 1894.⁹⁴ I 1892 hadde Tinfos to arbeiderboliger som lå i nærheten av fabrikklokalene. Den nedre hadde plass til tre familier og den øvre hadde plass til sju familier. I tillegg hadde begge boligene kvistværrelser, som ble leid ut til enslige arbeidere.⁹⁵ Fabrikkeierne viste ansvar da en av boligen brant ned i 1898. I brannen omkom to barn og familien fikk 100 kroner i støtte. Holta og H.C. Hansen hadde i 1896 også opprettet en sykekasse med 500 kroner i innskudd fra bedriften samt en ukentlig innbetaling på 1,50 kroner. For å bli medlem av sykekassen måtte man betale 25 øre og bli trukket to prosent av lønna. Dette var en liten pris å betale i bytte mot gratis lege for hele familien, samt gratis medisiner og en krone dagen fra og med tredje sykedag. Ifølge datidens moralnormer gjaldt dette ikke for ugifte kvinner i barsel.⁹⁶

Det var vanlig at fabrikkeierne viste interesse for arbeidernes barn sin skolegang, og eierne på Tinfos opprettet en bruksskole i 1885.⁹⁷ Skolen befant seg i den øvre arbeiderboligen, og skolen skulle utelukkende være for barna til de ansatte på fabrikk. Arbeidersønnen Torsten Grotbæk, som gikk på denne skolen, forteller at han lærte hva man kunne forvente på en skole, men at det var spesielt stort fokus på religionsundervisningen.⁹⁸

---

⁹³ Østberg 2014: 215.

⁹⁴ Schrupf 2014: 53.

⁹⁵ Høydal 1994: 41.

⁹⁶ Høydal 1994: 45.

⁹⁷ Hansen 1963: 52.

⁹⁸ Høydal 1994: 44.

Hvem jobbet på papirfabrikken?

De lokale bøndene hadde i flere hundre år drevet små gårdssagbruk langs elvene i Heddal (Tinnelva, Fulldøla og Heddøla). Da fallrettighetene ble kjøpt opp mot slutten av 1800-tallet og det ble satt opp større sager var det naturlig at arbeiderne ble rekruttert fra det lokale bondesamfunnet. Det var lokale husmenn og deres sønner og døtre som utgjorde de fleste arbeiderne.⁹⁹ I begynnelsen var det flest husmannsbarn som begynte å jobbe i fabrikken. Husmennene var bundet til gården gjennom det paternalistiske forholdet de hadde med bøndene og gjennom husmannskontrakten. De kunne derfor ikke bare forlate gården. Men barna var ikke bundet av noen kontrakt med bøndene slik at de kunne søke arbeid i industrien. Husmennene fikk allikevel anledning til å ta seg arbeid når husmannskontrakten var utløpt.

En av ulempene med å drive med papirindustri på Notodden var mangelen på lokale faglærte og annen kompetent arbeidskraft. Drift og vedlikehold av maskinene i produksjonen var for avansert for ufaglærte gårdsarbeidere, slik at man var avhengig av å importere spesialister utenfra. Maskinarbeidere ble rekruttert fra steder som Hønefoss, Modum og Sverige, områder hvor det allerede var etablert papirindustri.¹⁰⁰ Det ble også rekruttert en god del kvinner fra Hønefoss, Modum, Nes og Romerike som skulle sørge for sortering av papiret og annet administrativt arbeid. Alle disse arbeiderne hadde tidligere erfaring fra fabrikkarbeid fra stedene de kom fra.¹⁰¹

Tinnelva var ikke regulert og dette skapte problemer på fabrikken. Sesongmessige variasjoner i vannføringen førte til stopp i produksjonen i deler av sommeren, men også om vinteren. Heddalsvannet frøys dessuten når det ble for kaldt og gjorde det umulig å frakte cellulosen til Skien med fabrikkens lektere. Dødtiden gjorde det umulig for bedriften å holde alle arbeiderne i jobb. I dødtidsperiodene gikk mange av arbeiderne tilbake til jobb på gårdene og i skogen, for her var det nok arbeid å få. På denne måten kan man si at arbeiderne var delvis etablert i gårdsdriften og industrien på samme tid.¹⁰²

Situasjonen på Tinfos stemmer godt med observasjonen at det paternalistiske forholdet varte lengre i Telemarksbygdene enn andre steder i landet. For industrien var det viktig med en fast arbeidsstyrke som kunne arbeide til enhver tid. Fabrikkene som drev med tekstilproduksjon

---

⁹⁹ Høydal 1994: 41.

¹⁰⁰ Høydal 1994: 41.

¹⁰¹ Hansen 1963: 47.

¹⁰² Hansen 1963: 46-47.

langs Akerselva i Christiania hadde som regel produksjon 52 uker i året, men noen ganger lot det seg ikke gjøre å holde produksjonen i gang, og arbeiderne ble satt til alternative oppgaver som å sage is, jobbe i skogen eller reparasjon og vedlikehold av slitt maskineri.¹⁰³ Det er naturlig å tenke seg at man hadde tilsvarende ordninger på Tinfos. I 1879 var det totalt 48 arbeidere på Tinfos, men en kunne ikke satt alle disse til alternative oppgaver i dødtidsperiodene. Selv om produksjonen sto, var det fortsatt behov for transport av varer, og man kunne satt arbeiderne til å kjøre transporten, men denne jobben var blitt satt ut til vognmenn fra Kongsberg.¹⁰⁴ Det at så mange valgte å gå tilbake til gårdsarbeid i dødtidsperiodene tyder på at Tinfos ikke alltid lyktes i å holde fabrikkarbeiderne på heltid. Trolig kom det av at arbeiderne følte på usikkerheten om at fabrikkeierne klarte å finne arbeidsoppgaver raskt nok til at de ikke fikk avbrudd i lønnsutbetalingene. Sent på 1840-tallet hadde bedriftseierne ved Hafslund og Borregaard bestemt at de skulle holde tilbake en fjerdedel av lønna i perioder med vanlig produksjon, som arbeiderne skulle få tilbake i perioder med mindre produksjon.¹⁰⁵ Denne kollektive tvangsparingen skulle seinere bli adoptert av andre bedrifter som dampager og høvlerier i Fredrikstad.¹⁰⁶ Formålet med denne kollektive sparingen var trolig å holde arbeiderne tålmodige imens man ventet på å få produksjonen i gang igjen. Noen lignende spareordning hadde man ikke på Tinfos i 1879.

Lønn

Lønn spilte en viktig rolle for at en husmann valgte å gå fra det kjente arbeidet i jordbruket og gå inn i industrien. Dersom lønna var god nok, var det større sjanse for at man ønsket å gå over til industrien. Husmannens økonomi var ikke så forutsigbar. Lønna var markedsbestemt og avhengig av etterspørselen på arbeidskraft i andre sektorer.¹⁰⁷ Lønnsnivået var styrt ut fra hvor mye arbeid det fantes. I områdene der det var mest arbeid å få var det naturligvis god lønn, og der det var mindre var lønna lavere. Husmannshistorikeren Simen Skappel påpeker at lønna var styrt ut ifra hva som var det minste en husmanns familie måtte ha for å overleve.¹⁰⁸ Det betyr at en gårdseier ikke hadde mulighet til å endre lønningene.

---

¹⁰³ Bull d.y. 1985: 264-265.

¹⁰⁴ Hansen 1963: 46-47.

¹⁰⁵ Bull d.y. 1985: 162.

¹⁰⁶ Bull dy. 1985: 265.

¹⁰⁷ Bull d.y. 1985: 87.

¹⁰⁸ Bull d.y. 1985: 87.

Lønnsatsene i jordbruket var heller ikke konstante gjennom året. Bondens behov for arbeidskraft varierte med sesongene, slik at om vinteren ble for eksempel dagslønnen lavere.¹⁰⁹ Dette var også tilfelle for husmennene i Heddal. Der kunne en gårdsgutt tjene så mye som 200 kroner i året dersom han var heldig. En husmann kunne tjene to kroner dagen gjennom sommeren, men om vinteren gikk satsen ned til 1,50 kroner. Lønningsnivået sank ytterligere gjennom 1880-årene, de eldre mener å huske at dagslønnen til en husmann, på et tidspunkt var så dårlig som 1,20 kroner.¹¹⁰ Det var heller ikke alltid fornuftig eller moralsk riktig av bonden å betale husmennene i kontanter, men fikk i stedet gi noe av avlingen fra gården. Prisene på mat var nemlig høyere enn de kunne kjøpe for husmannslønnen. Igjen kommer avhengighetsforholdet mellom bonde og husmann fram. I dette forholdet la gårdseier godviljen til slik at husmannsfamiliene skulle få mat for å overleve. Husmannen havnet da i en ond sirkel hvor han til enhver tid sto i en takknemlighetsgjeld til bonden. Denne gjelden ville bli umulig å tilbakebetale dersom prisene på mat fortsatte å være høyere enn det husmannen klarte å tjene.¹¹¹

I en situasjon hvor lønningene stadig ble dårligere og den store befolkningsveksten gjorde det vanskelig for husmenn og deres barn å finne tradisjonelt arbeid, ble industrien redningen for mange. Lønna i seg selv var forlokkende og en fikk en mer forutsigbar inntekt. Industriarbeid var også en vei ut av den onde gjeldsirkelen på gården. Enkelte var skeptiske til at maskinene skulle ta over arbeidsdagen og de forsvant tidlig fra fabrikkene, men etter hvert vant industrien fram med bedre betaling og forutsigbar arbeidstid.¹¹² En kone som holdt til på husmannsplassen Gvesrud, som ligger nord for Tinnefossen, beskriver en dag der hun blir sulten, men at hun måtte ta til takke med å stirre på maten. Hun forteller videre at «noko bære blei det når Ola (mannen) bynja på sliperiet.» Her tjente han fast tolv kroner i uka.¹¹³

I begynnelsen var ikke alle som tok steget fullt ut og ble fabrikkarbeidere for godt. Historien til Halvor H. Lien er et godt eksempel på dette. Lien jobbet i papirfabrikken fra før han var konfirmant. På det tidspunktet tjente han 1,60 kroner om dagen, men måtte slutte da fabrikken brant. Etter dette begynte han og faren å hogge tømmer for G.M. Tinne. Som tømmerhugger fikk man på 1880-1890-tallet akkordlønn for arbeidet, og han og faren kunne få to kroner dagen dersom de sto på. Han presiserer også at Tinne var den første på Notodden som begynte

---

¹⁰⁹ Bull d.y. 1985: 86.

¹¹⁰ Hansen 1963: 69.

¹¹¹ Bull d.y. 1985: 85.

¹¹² Høydal 1994: 41.

¹¹³ Høydal 1994: 41.

med dagslønn, og at den var på 2,50 krone. Dette var på starten av 1890-tallet og på Tinfos tjente man på den tiden to kroner dagen.¹¹⁴ Tinne kunne tilby en høyere sats fordi tømmerhogsten var sesongbasert og foregikk bare i vintermånedene.¹¹⁵ Når våren kom, så gikk Lien over til å jobbe som gårdsgutt for en krone dagen pluss kost.¹¹⁶ Han hadde også et oppholdt på 1,5 år hvor han jobbet som gårdsgutt for Lars Gjestrud, før han som 18-åring igjen begynte for Tinne. Gjestrud blir beskrevet som en folkelig arbeidsgiver. Han viste hensyn til gutten når han sa at han måtte ta det med ro, gutten var jo tross alt ung og arbeidet på gården var ikke av det letteste. Lien sier selv: «Jeg vil si at jeg var heldig som kom til Lars Gjestrud, for han var på alle måter en grei arbeidsgiver». Gjestrud sørget også for at Lien skulle få seg et par sko.¹¹⁷

Halvor H. Lien begynte ikke i fabrikken på Tinfos igjen før i 1899. Det var mange grunner til at Lien til slutt vendte tilbake til papirfabrikken. Tinne hadde et stort hogstprosjekt i periodene når han jobbet for ham. Hogstprosjektet var ganske omfattende ettersom at han jobbet for Tinne i mange år. På slutten av 1890-tallet var prosjektet mer eller mindre ferdig og det var ikke lenger behov for like mange arbeidere. Den høye satsen som Tinne hadde gitt til arbeiderne sine hadde ført til at Tinfos ikke hadde noe annet valg enn å matche dagslønna på 2,50 kroner, for å i det hele tatt klare å få tak i folk. Dette er et godt eksempel på markedsmekanismer i spill. Høy etterspørsel etter arbeidskraft ga arbeiderne en mulighet til å presse lønna opp. Dette betydde at årslønna ville ligge en god del høyere på Tinfos, enn det den gjorde hos for eksempel Tinne eller Gjestrud som bare hadde sesongarbeid.¹¹⁸ På fabrikken fikk man samme lønn for alt slags ulikt arbeid. Dersom snøen gjorde det vanskelig å transportere tømmeret til Tinne, så kunne man måke i flere dager uten å få betalt. Dette var ikke tilfelle på Tinfos.¹¹⁹ For unge husmenn var det også knyttet en viss status til å jobbe på fabrikken. Det ble sagt at: «En reknet med å være framfødd når man kom på Tinnfoss».¹²⁰ Det vil si at man hadde steget i gradene og at man trådte inn i en ny klasse. Den som er «framfødd» hadde prestert å sikre seg økonomisk med den tryggheten det medfører.

---

¹¹⁴ Bull d.y. 1953: 17.

¹¹⁵ Bull d.y. 1953: 18.

¹¹⁶ Bull d.y. 1953: 18.

¹¹⁷ Bull d.y. 1953: 17.

¹¹⁸ Bull d.y. 1953: 18-19.

¹¹⁹ Bull d.y. 1953: 19.

¹²⁰ Bull d.y. 1953: 19.

Arbeidsoppgaver og trivsel ved fabrikken

Halvor H. Lien jobbet på fabrikken i tre perioder, først i tiden før han ble konfirmant, senere fra 1897-98 og til slutt i fra 1900 til 1926. Grunnen til at han ikke ble værende lengere var at han ikke trivdes der. Den første gangen han jobbet på Tinfos var han viregutt. Han var 14 år, og han sørget for at det ikke ble rifter i papiret når man presset vannet ut av papirmassen. Det var tolv timers arbeidsdag og man jobbet fra klokken 6 til klokken 18, og det var 6-7 skift i uken, avhengig av om man hadde nattskift eller ikke. Å ta pause var vanskelig, ettersom maskinene måtte passes konstant. De fleste endte opp med å spise etter at skiftet var over.¹²¹ Når han kom inn igjen i bedriften for andre gang, så fikk han jobb som sliper. Arbeidet var ikke like tungt som arbeidet ute i skogen, men skogsarbeidet var allikevel mye friere. Lite hadde endret seg fra han var 14 år. Maskinene måtte passes som før og arbeidsdagen var fortsatt på tolv timer. Det hente at man kunne være så uheldig at man ikke ble avløst, og da måtte man stå de neste tolv timene i strekk.¹²²

Det var vått og skittent arbeid, og det var ikke mulig å skifte klær på fabrikken, så man måtte tørke klærne hjemme og man jobbet i det man gikk i til vanlig. Mange av arbeiderne bodde i Heddal, og for de som hadde lengst vei hjem ventet en 1,5-2 timers lang gåtur. Lien forteller også at han ikke hadde noe problem med arbeidsformennene og at de var greie nok å forholde seg til.¹²³ Arbeidet på fabrikken var etter hans mening ikke like krevende enn det han var vant til hos Tinne. Han mente at selv om arbeidet var hardt i skogen, så var han tross alt sin egen herre.¹²⁴ Lien endte likevel opp med å jobbe for Tinfos 26 år i strekk.

Tinne og Gjestrud som arbeidsgivere

Både G. M. Tinne og Lars Gjestrud er eksempler på gårdseiere som var velvillig innstilt ovenfor sine arbeidere.

Når det kommer til Tinne som arbeidsgiver, blir uttrykket paternalistisk legitimert igjennom den sjenerøse dagslønna som han kunne tilby. Det var nemlig svært uvanlig at en gårdseier, uavhengig av hvor godt etablert han var, hadde vilje eller ønske om å tilby lønn godt over

---

¹²¹ Bull d.y. 1953: 17.

¹²² Bull d.y. 1953: 18.

¹²³ Bull d.y. 1953: 18.

¹²⁴ Bull d.y. 1953: 19.

industrinivå.¹²⁵ Han hadde riktignok dette store prosjektet og behov for en god del arbeidskraft, men de høye lønningene var på ingen måte proporsjonalt med det arbeidet som ble utført når man ser det i nasjonal sammenheng. Tinfos oppfattet dette som en trussel mot at de mistet arbeidskraft, men det er heller ikke utenkelig at Tinne følte at det var nødvendig for å i det heletatt klare å få arbeidere til skogsprosjektet. Som tidligere nevnt blir Gjesterud også omtalt som en grei arbeidsgiver.

Både Tinne og Gjertrud blir to gode eksempler på at det paternalistiske forholdet mellom bonde og husmann er til stede på Notodden på slutten av 1800-tallet. Tinne var en stor arbeidsgiver ettersom at han klarte å konkurrere om arbeidere med Tinfos. Han hadde tre husmenn, syv skogsarbeidere og to menn med hester.¹²⁶

Fra huspost til fabrikkarbeider

På Notodden vet vi at det var først og fremst husmenn og deres sønner som fikk arbeid på fabrikk på Tinfos. I etableringsfasen ble det som tidligere nevnt rekruttert inn et antall kvinner fra andre fabrikker til å sortere papiret og utføre administrativt arbeid.¹²⁷ Fordelen med å hente inn disse kvinnene, var at de hadde yrkeserfaring. Arbeidet ble derfor utført raskt og problemfritt. Kvinnene som ble rekruttert til slikt arbeid ble sjeldent værende lenge på et sted. Når fabrikk var etablert og produksjonen var oppe og gikk, reiste de videre til neste fabrikk.¹²⁸

Husmannsdøtre endte oftest opp med huspost for enten gårdseieren de bodde hos eller på en gård i nærheten. Tjenestepike var et av de vanligste kvinneyrkene, og dette var også preget av en form for paternalisme. Tjenestepikene fikk losji på gården, kunne tjene til livets opphold, og fikk nok bedre mat enn hva de ville fått hjemme hos sine foreldre.¹²⁹ Vi ser også en mer bokstavelig form for paternalisme ettersom tjenestepikene ofte ble behandlet som gårdeierens egne barn. Loven om hustukt, som gav herskapet samme myndighet over tjenestepikene som over egne barn ble opphevet i 1891. «Tjenestepikene ble sjeldent prylt, men de var under stadig kontroll», skriver Edvard Bull d.y.¹³⁰ Etter hvert ser vi at det er mer eldre kvinner som

---

¹²⁵ Bull d.y. 1953: 18.

¹²⁶ Bull d.y. 1953: 19.

¹²⁷ Hansen 1963: 47.

¹²⁸ Bull d.y. 1985: 333.

¹²⁹ Bull d.y. 1985: 336-337.

¹³⁰ Bull d.y. 1985:336.

jobber på huspost. Det var et resultat av at man begynte å rekruttere kvinner til fabrikkarbeid. Til dette arbeidet, var det de yngste kvinnene som var mest ettertraktet.¹³¹

Martha Karlstad, som startet på fabrikk ved Borregaard da hun var 17, kan fortelle at hun opplevde det som en lettelse å gå over til industriarbeid. I hennes tidligere jobber som hushjelp hadde hun bare annenhver søndag fri. Hun forteller det slik: «fabrikkjentene var jo sin egen herre når de var ferdig med arbeidet kl. 6 om kvelden».¹³² Det faktumet at de fikk mer frihet og fritid er trolig en av de viktigste faktorene til at kvinner valgte å gå over til industrien.¹³³ En annen viktig faktor var at de fikk bedre lønn enn hva de gjorde som for eksempel tjenestepiker. Karlstad forteller at det oppsto et skille mellom de kvinnelige arbeiderne som følte en stolthet og en trygghet knyttet til det å jobbe på en fabrikk og de som var engstelige for å være assosiert med fabrikk. Kvinner kunne få et dårlig rykte dersom de jobbet på en fabrikk. Dette skyldes tradisjonelle kjønnsrollemønstret med strenge rammer og tradisjoner for kjønnsfordelt arbeid. Den stereotypiske oppfatningen var at kvinner som arbeidet som tjenestepiker var de beste koneemnene.¹³⁴ Holdningen var at fabrikkvinner verken kunne lage mat eller sy, noe som er en ganske merkelig påstand med tanke på at mange av kvinnene hadde gått fra nettopp tjenestepike til fabrikkarbeider. Martha Karlstad hadde jobbet som tjenestepike siden hun var 15 år gammel før hun begynte på Borregaard.¹³⁵ Hun var heller ikke alene. Overgangen fra tjenestepike til fabrikkarbeider var blant de vanligste veiene inn i fabrikkyrket for kvinner.

Margit Landheim fra Notodden forteller at det var et slit å jobbe som tjenestepike. Hun fikk ikke mer enn fem kroner i måneden. Når hun startet på pakkpresseriet på Tinfos i 1901, så fikk hun en akkordlønn på ni øre tonnet. På en ukes arbeid med tolv timer skift, så var hun oppe i fem kroner i uka. Selv om dette er godt under halvparten av det en mann tjente, var det en enorm forbedring fra hva hun hadde tjent tidligere. Hun måtte riktignok holde seg med kost og losji, men når hun tjente fire ganger mer på fabrikk enn det hun gjorde som tjenestepike, så var det nok fristende. Når det kommer til arbeidets art, så er det et faktum at industriarbeidet var mer fysisk krevende enn arbeidet som tjenestepike. I løpet av Landheims tre første år, var det syv som sluttet. Kvinnelige fabrikkarbeidere ble ofte uglesett. Det hadde trolig noe med en forventning om at kvinner ikke kunne eller orket det som ble ansett som

---

¹³¹ Bull d.y. 1985: 336.

¹³² Bull d.y. 1953: 43.

¹³³ Bull d.y. 1985: 339.

¹³⁴ Bull d.y. 1985: 340.

¹³⁵ Bull d.y. 1953: 43.

mannfolkarbeid. Fabrikkarbeidet var fysisk krevende, og man mente at fysisk arbeid burde vært forbeholdt menn. Hun sa det også selv: «å pakke masseballer var vel et mannfolkarbeid, tungt og mye mas». Til tross for at arbeidet var forbeholdt og trolig best egnet for menn, så hadde menn og kvinner de samme arbeidsoppgavene. Margit Landheim mente at kvinnene ikke fikk noen særbehandling fordi de var kvinner. Hun merket heller ikke noen voldsom kjeft fra bestyrerne.¹³⁶

Uavhengig av arbeidets art, var det nasjonal norm at kvinner skulle tjene omtrent halvparten av hva mennene tjente.¹³⁷ Slik var det også på Tinfos. Margit Landheim kan fortelle at en mann som jobbet samme skiftet som henne tjente «dobbelte så mye og vel så det».¹³⁸

Det var mange årsaker til den grove lønnsforskjellen mellom menn og kvinner. Stein Tveite har satt søkelys på at det skyldes markedsmessige forhold ved det faktumet at mennene var fysisk sterkere, og at erfaringer fra det varierte gårdsarbeidet hjemme hadde gitt dem en allsidig opplæring, og at de derfor var i stand til å løse flere typer arbeidsoppgaver.¹³⁹ Anna Tranberg mener at det generelt handler om kvinners arbeid ble lavere verdsatt basert på kulturelle og normative forhold.¹⁴⁰ På Tinfos ser vi at begge disse forklaringene gjør seg gjeldende. Det er en direkte sammenheng mellom menns fysiske styrke og høyere lønn fordi de hadde akkordlønn, og det faktumet at menn var sterkere og derfor klarte å produsere mer enn kvinner. Historisk har kvinners arbeid vært mindre verdsatt enn menns. I det gamle bondesamfunnet tjente en mannlig tjener dobbelt så mye som en kvinnelig.¹⁴¹ Basert på uttalelsen til Margit Landheim, var hun under den oppfatning av at grunnen til at Tinfos ville ha kvinner til å pakke papirmassen at de ville spare penger.

«Regelen» om at kvinner skulle tjene halvparten av menn ble ikke alltid fulgt. En arbeider skrev nemlig i *Smaalenes Social-Demokrat* at kvinners lønn var høyere på Borregaard i 1907 enn hva de var ellers i landet. Han uttalte at han ikke hadde sett noen jenter som var i nærheten av like anstendig og velkledde som de på Borregaard. Han mente at dette var et resultat av at kvinnene hadde klart å opparbeide seg minstelønn. Dette var noe som tok fryktelig lang tid å få på hvilken som helst annen bedrift. Hans påstand blir også bekreftet av en annen arbeider som kan fortelle at kvinne klarte å tjene 12-15 kroner på en ukes akkord.

---

¹³⁶ Bull d.y. 1953: 42.

¹³⁷ Bull d.y. 1985: 333.

¹³⁸ Bull d.y. 1953: 42.

¹³⁹ Sandvik 2018: 136-137

¹⁴⁰ Sandvik 2018: 137.

¹⁴¹ Sandvik 2018: 136.

Det stemmer godt, ettersom samme avis kan fortelle at lønna for en mannlig arbeider som produserte minst, tjente rundt 18 kr i uken det samme året. Det er god grunn til å tro at disse påstandene stemmer ettersom at det ble publisert i et arbeiderblad, som nok hadde liten interesse av å framstille forholdene bedre enn hva de var.¹⁴²

Det var tydelig at innlegget i *Smaalenes Social-Demokrat* handlet om alle kvinnene som jobbet på Borregaard og ikke bare noen få. Det er vanskelig å forstå hvordan alle de kvinnelige arbeiderne klarte å opparbeide seg en slik høy lønnsatts. Spesielt når den nasjonale normen var at kvinner skulle tjene omtrent halvparten av det menn gjorde. Nå vet man at det var vanlig at sjefene kunne gi høyere lønn til arbeidere de likte godt og fordi de var eksepsjonelt dyktige arbeidere. På Hydro behandlet man også arbeiderne individuelt ved å gi enkelte et «trynetillegg».¹⁴³ Det kan absolutt ha vært tilfelle at kvinnene var dyktige på Borregaard, men hvor mye dyktigere de var i forhold til resten av kvinnene som jobbet rundt på landets papirfabrikker blir vanskelig å få et klart bilde av. Det er ingen grunn til å tro at de var så veldig mye bedre i jobben sin sammenlignet med for eksempel kvinnene på Tinfos.

For å kunne rekruttere arbeidskraft må man tilby markedslønn. Markedslønn er som ordet antyder styrt av markedet og tilsvarer det bedriften er villig til å betale for arbeidskraften sett opp mot hva arbeiderne var villig til å godta. Markedslønna er selvfølgelig forskjellig ut fra lokale forhold. Når lønnsattsen som kvinnen på Borregaard hadde var høyere enn på Tinfos skyldes det at markedslønna var høyere på Borregaard. Papirfabrikken på Borregaard var vesentlig mye større enn fabrikken på Tinfos og konkurransen om arbeidskraft desto høyere. På Tinfos hadde man flere som ønsket jobb og som måtte kjempe om færre jobber. Derfor blir det naturlig at man hadde lavere lønnsnivå. Ut ifra dette kan man spekulere i om kvinnene som arbeidet på Tinfos kunne fått en høyere lønnsatts dersom Tinfos hadde vært et større foretak med samme størrelse som Borregaard.

I innlegget står det også at det var mulig for kvinner ved andre fabrikker enn Borregaard å oppnå minstelønn, men at det ville ta mange år å opparbeide lang nok ansiennitet for kvinner å få minstelønn. Det betyr at også at kvinnen på Tinfos mulig kunne opparbeide seg ansiennitet ved bedriften og derved høyere lønn. Det var imidlertid få kvinner som oppnådde en høy ansiennitet på Tinfos. Kvinnene som kom utenfra for å gjøre de administrative oppgavene i etableringsfasen, ble ikke værende lenge ved bedriften. Dette var også mange av

---

¹⁴² Bull d.y. 1972: 312, 314.

¹⁴³ Andersen 2005: 197.

fabrikkjentene som sluttet i en fabrikk og begynte å jobbe på en annen. For enkelte av kvinnene var sikkert arbeidet så fysisk krevende at man valgte å slutte for å finne seg arbeid andre steder. Det var også slik at de fleste kvinnene som giftet seg var nødt til å slutte med fabrikkarbeid. Det hadde mye med skikk og bruk for at det var kvinnen som skulle være hjemme med barna, og ta vare på syke familiemedlemmer.¹⁴⁴

Industriarbeiderlønnen i denne perioden var totalt markedsstyrt. Dette var ikke nødvendigvis en fordel for de kvinnelige arbeiderne på Tinfos. Normalt sett ville man få høyere lønn på en fabrikk med stort behov for arbeidskraft, men dette fordrer mobilitet i arbeidsstyrken. Det hjelper ikke å kreve høyere lønn dersom man ikke har noen alternativ jobb å gå til eller er villig til å flytte til et sted med bedre arbeidsmarked. På grunn av datidens kvinnesyn og normer, så var det vanskeligere for kvinner å flytte enn hva det var for menn. Vi vet som nevnt tidligere at noen kvinner reiste rundt fra fabrikk til fabrikk. Disse kvinnene var ugifte, ettersom ugifte kvinner ikke hadde noen forpliktelser. De ugifte kvinnene hadde i den forstand mobilitet, men det ble forventet at enslige døtre skulle komme hjem for å passe på familiemedlemmer når de ble syke eller for gamle til å ta vare på seg selv. Det ble naturligvis forventet at menn skulle gjøre det samme, da forbeholdt at han ikke hadde en søster, for da hadde disse pliktene falt naturlig på henne.

Oppsummering

Det tradisjonelle bondesamfunnet sto i sterk kontrast til den industrielle revolusjonen og den generelle samfunnsutviklingen i Norge. Denne utviklingen skulle også gjøre seg gjeldene på Notodden, men det skulle ta noe lengere tid før husmannssønner og døtre skulle ta skrittet inn på Tinfos fabrikkgulv. Befolkningsveksten sørget for at det ble et økt press på husmannsplassene, men presset skulle allikevel ikke være nok til at alle ble overbevist om industrien skulle bli deres vei ut av avhengighetsforholdet med bøndene og vekk fra deres patrialske livstil. Klasseløftet var et faktum og friere arbeidstid og høyere lønn enn det de tjente som gårdsgutt eller huspost var gode faktorer for at man skulle begynne å jobbe på papirfabrikken. Når man jobbet på Tinfos så var man tross alt framfødt og hadde steget i sosial rang.

---

¹⁴⁴ Bull d.y. 1985: 333.

Kapittel 4: Arbeiderforeninger og fagbevegelse på Notodden

Organisering i arbeiderforeninger og fagforeningsvirksomhet vokste fram sammen med industrien i Norge på slutten av 1800-tallet. Med industrireisingen fikk vi en ny klasse i Norge, arbeiderklassen, og med den kom behovet for overbyggende organisasjoner som kunne snakke arbeidernes sak, jobbe for felles rettigheter, og vise samlet motstand mot det de kapitalistiske kreftene og paternalistiske avhengighetsforholdet til arbeidsgiverne.

I dette kapittel skal jeg ta for meg organisasjonsvirksomheten på Notodden. Diskutere ulike faktorer som var avgjørende for å forstå hvordan fremveksten av de organiserte arbeiderne på Notodden utspilte seg. Det skal først og fremst handle om fremveksten av fagbevegelse på Tinfos, men jeg skal også redegjøre for organiseringen i byen ellers. Framveksten av organisasjonsvirksomhet på Tinfos må sees i sammenheng med hva som skjer ellers i lokalsamfunnet. Det blir for eksempel nødvendig å trekke inn Hydro, fordi bedriften og Hydroarbeiderne gikk foran og var pådrivere i organisasjonsarbeidet lokalt og en drivkraft for at Tinfos arbeiderne til slutt organiserte seg i 1926. Jeg skal også drøfte i hvilken grad Holtas holdninger og lederstil påvirket at organiseringen på Tinfos kom så sent i gang.

Den første organiseringen i Notodden var fragmentert og lite koordinert. I *Bratsberg-Demokraten* fra 30. april 1909 kan vi lese i 1. mai programmet for Notodden at hele 12 lag og arbeiderforeninger var representert i toget.¹⁴⁵ Vi skal se hvordan foreningene etter hvert samlet seg i større og mere slagkraftige foreninger som fikk langt større innflytelse.

Klasseløft eller klassereise

Eilert Sundt skriver at tilfredshet og utilfredshet ikke bare henger sammen med om din egen livssituasjonen er bra eller dårlig. Den avhenger også av forhold utenfor en selv. Det er ikke så enkelt som at dersom du har tilstrekkelig med klær og mat, så er du tilfreds. Tilfredsheten blir delvis bestemt ut ifra hvordan folk i samme situasjon har det.¹⁴⁶ Det ligger i den menneskelige natur å speile seg i hverandre. Dersom du er i en vanskelig livssituasjon er det

---

¹⁴⁵ *Bratsberg-Demokraten*, 30. april 1909: 3.

¹⁴⁶ Bull d.y. 1985: 91.

ikke så galt, dersom alle rundt deg også sliter, men dersom naboen din får en økt levestandard, så vil du bli misunnelig og ønske deg de samme godene.

Misunnelsen var ikke ukjent i Heddal eller Notodden heller. Som nevnt tidligere ble man regnet som «framfødd» når man hadde fått seg jobb på Tinfos. Det var prestisje knyttet til det å jobbe på fabrikk. Med unntak av hos Tinne, så tjente man jo tross alt bedre på papirfabrikken, enn som husmann på gård. Du hadde fast og relativt forutsigbar lønn hele året, og var ikke lengre like avhengig av sesongmessige variasjoner og været for å sikre avlingen. Overgangen fra jordbruk til fabrikk, og det at en stadig større del av befolkningen ble fabrikkarbeidere slik som på Tinfos, førte til framveksten av arbeiderklassen.¹⁴⁷ Om overgangen fra gårdsarbeider og tjenespike til industriarbeider var et klasseløft oppover i det sosiale hierarkiet eller en klassereise fra en klasse med lav sosial rang til en ny med like lav rang kan diskuteres. Selv om overgangen i første omgang kunne føles som et løft, med høyere lønn og mer forutsigbar inntekt, er det usikkert om den nye arbeiderklassen på sikt fikk noe høyere sosial status enn den tradisjonelle gårdsarbeideren.

På 1800-tallet ser vi en økende sosial polarisering i forholdet mellom storbonde og husmann. Før var det vanlig at alle spiste rundt samme bord, men nå flyttet bonden spisebordet inn i stuen og husmannen ble stående utenfor og var redd for å banke på og forstyrre. Eilert Sundt mener at dette kan være et resultat av at bøndene, i 1837 da det ble tillatt med kommunalt selvstyre, tok skrittet inn i den lokale politikken. Det ble etablert en bevissthet i bondestanden om at de har en rolle å spille i samfunnet utover produksjon av mat. De fikk behov for «allmenndannelse» og «allmennkunnskap». Bøndenes inntreden i politikken lokalt legitimerte deres særstilling ovenfor arbeiderklassen nasjonalt.¹⁴⁸ Resultatet var et dypere klasseskille, og bøndenes velvilje til husmenn ble gradvis vasket bort. En tjenestepike som fikk jobb på Tinfos i 1901 fortalte at hennes tidligere arbeidsgiver hadde gitt streng beskjed om å ikke sette frem sukker til husmennene, for «det var for godt for karene å få sukker til kaffen».¹⁴⁹ Sundt har et poeng med at bondens politiske deltagelse bidro til å skape et økt klasseskille, men dette startet nok allerede før 1837. Bøndene fikk tross alt innpass i politikken så tidlig som i 1814. Hovedårsaken til den økte avstanden mellom bonde og husmann var i mye større grad et resultat av befolkningsveksten. Langt flere trengte jobb og ble nødt til å jobbe for dårligere betaling.

---

¹⁴⁷ Bull d.y. 1985: 91.

¹⁴⁸ Bull d.y. 1985: 97-98.

¹⁴⁹ Bull d.y. 1953: 42.

I valgene fra 1814 til det første valget med allmenn stemmerett for menn i 1900, var det forskjellige regler for hvem som var stemmeberettiget. Dette var ofte bestemt av eiendom og inntekt. Torkild Tharaldson Sagafoss hevdet i et intervju med Alf Mostue at han var den første arbeideren med stemmerett på Notodden. Han husket man måtte ha en inntekt på over 500 kroner på bygda og 800 kroner i byen for å kunne få stemme.¹⁵⁰

Før allmenn stemmerett ble innført i 1900 var det bare embetsmenn, selveiende bønder, leilendinger med bygslet jord og borgere med borgerbrev eller by-eiendom som fikk lov å stemme. Dette betydde at alle landets husmenn og småbønder sto uten politisk representasjon. Det var likevel et behov for noen form for representasjon. I 1840 valgte mange håndverkere å samle seg i foreninger basert på yrker. Dette var et resultat av at laugsystemet ble oppløst og man fikk innført håndverksloven av 1839. For å kunne delta i disse foreningene måtte man naturligvis ha relevant opplæring og kompetanse. Parallelt med disse foreningene oppsto det organisasjoner der formålet var å stille strenge politiske og økonomiske krav som gagnet de uten eiendom og utdanning. Det beste eksempelet er Thranitterbevegelsen som gav opphav til så mange som 400 arbeidsforeninger.¹⁵¹ I Telemark ble det raskt etablert foreninger i Skien og Porsgrunn, men også i Bø, Drangedal og Sauherad. Forsøk ble også gjort for å rekruttere folk fra store arbeidsplasser sånn som Fossum og Ulefoss, men til ingen nytte. Tanken om det paternalistiske samfunnet var sterkt etablert og representert av de mektige familiene Løvenskiold, Cappelen og Aall, og hos dem var Thranittene ikke velkomne.¹⁵² Disse familiene var ikke bare arbeidsgivere, men også solide samfunnsstøtter som sørget for arbeiderne og lokalsamfunnet ellers.

I Skien og Grenland ble det etablert fagforeninger allerede i begynnelsen av 1890-årene. Antall foreninger skulle øke ytterligere med årene. På Skotfoss Bruk hadde de sendt inn søknad til Arbeidsmandforbundet om en foreleser som kunne bistå dem i hvordan man skulle starte, drifte og opprettholde en arbeiderforening.¹⁵³ De sendte Hans Berntsen. Han holdt flere slike foredrag rundt om i Telemark, og foredragene resulterte som regel i at det ble stiftet forening. Disse foreningene fikk raskt stor oppslutning. På Skotfoss meldte 63 personer seg inn i foreningen. Senere ble det etablert foreninger på mange andre fabrikker i fylket. Dette falt i meget dårlig jord hos bestyrerne. Arbeidsgiveren forfulgte arbeiderne som sluttet seg til disse foreningene. Det var vanlig at funksjonærer ble sendt av bestyrerne for å spionere på

---

¹⁵⁰ Bull d.y. 1953: 65.

¹⁵¹ Agøy 2014: 159.

¹⁵² Agøy 2014: 161.

¹⁵³ Bull d.y. 1953: 120.

møtene som ble holdt. Spionene førte lister over alle som deltok, og møtedeltagerne ble kalt inn på teppet og fikk valget mellom å slutte i foreningen eller å få sparken. På Skotfoss skulle det ikke ta mer enn åtte dager før medlemstallet var halvert, trolig på grunn av frykt for å miste jobben.¹⁵⁴

Tidlig organisering på Tinfos

Tanken om organisering og opprettelse av arbeiderforeninger var nok ikke fremmed for arbeiderne på Tinfos. Vissheten om at det allerede før 1900 var etablert arbeiderforeninger i Bø og Sauherad og til en viss grad på Notodden, gjør det sannsynlig at det også blant Tinfosarbeiderne ble gjort forsøk på å organisere seg. Det skulle imidlertid vise seg å bli vanskelig for Tinfosarbeiderne å etablere arbeiderforening. I likhet med de tre mektige familien i Fossum- og Ulefoss-distriktet ser vi at Holta delte deres konservative paternalistiske tankegods og at han nok så seg selv best egnet til å løse eventuelle konflikter. Fabrikkens driftsbestyrer H. Abr. Hansen var også av denne gamle skolen. Med en slik ledelse ved bedriften er det lett å forestille seg hvor vanskelig det var å etablere en forening ved bedriften. Fagorganisering og arbeidsgiverforeninger var på ingen måte velkommen ved Holtas bedrift.¹⁵⁵

Behovet for organisering av de ansatte i bedriften var i høyeste grad til stede. Det var for eksempel ingen bestyrere som hadde tatt hensyn til følgende av det fysisk krevende arbeidet eller sett behovet for å diskutere saker som sykekasse, pensjonskasse, faste tariffier, regler for overtidbetaling og andre saker som arbeiderne var opptatt av.¹⁵⁶ Holta mente selv at han at han var i stand til å holde dialog med arbeiderne sine, og videre bistå dem og deres behov. Han fikk da også på plass noen ordninger til det beste for arbeiderne. Han fikk for eksempel på plass en sykekasse allerede i 1896. På andre områder ser vi at han nok kunne ha gjort mer. Han var spesielt steil når det gjaldt arbeidstid. I startfasen hadde man ikke noe skikkelig system for avløsning av arbeidere ved endt skift. Dersom avløseren din ikke dukket opp ved endt skift, måtte man fint finne seg i å jobbe også det neste skiftet.¹⁵⁷ Dette ville senere bli en av de viktigste kampsakene til organisasjonslivet på Notodden.

---

¹⁵⁴ Bull d.y.1953:120.

¹⁵⁵ Hansen 1963: 73.

¹⁵⁶ Aasland 2020

¹⁵⁷ Hansen 1963: 70.

Tinfosarbeiderne ble ikke organisert på samme tidspunkt som mange andre arbeidere ved andre foretak på Notodden. Dette skapte frustrasjon blant de mange radikale arbeiderne. Når man skal forstå hvorfor det ikke blir noe av, så blir det for enkelt å skyldte på ledelsen alene. De var riktignok for stae og uvillig til å akseptere etablering av arbeiderforeninger, men det var også andre faktorer som spilte inn. Befolkningsveksten skulle også i dette spørsmålet spille en rolle. Det var ikke balanse i forholdet mellom tilgang på arbeidskraft og tilgang på jobber. Det var arbeidsgivers marked, med langt mer villig arbeidskraft enn tilgjengelige arbeidsplasser. Dersom en arbeider ikke var villig til å forholde seg til og ta til takke med forholdene slik som de var, så kunne man lett bli erstattet.¹⁵⁸ Var man ikke fornøyd sto det alltid en arbeidsledig klar til å ta over jobben din samme dag. Det handlet ikke bare om lange arbeidsdager, men også misnøye knyttet til makthierarkiet som oppsto på grunn av mangelen på jobber. John Næset var en av de mest fremtredende i arbeiderbevegelsen på Notodden. Han ga spesielt uttrykk til sin frustrasjon i et avisinnlegg i lokalavisa *Teledølen* den 31.juli 1907. En arbeider med 29 års ansiennitet fikk sparken fordi han nektet å følge en ordre fra driftsbestyreren. Han mente at oppgaven var livsfarlig og var sint på måten bestyreren håndterte situasjonen. Bestyrerens stolthet var tydeligvis viktigere en sikkerheten til den trofaste arbeideren. Han skrev det slik:

Dette var mere end hvad den overmodie ingeniør kunde taale. Han var jo altid vandt til, at omfattes med en nesten ubegrænset respekt og lydighet i alt hvad han paabød.¹⁵⁹

I artikkelen ga han også uttrykk for hvorfor det var usannsynlig at det skulle bli noen klassebevisst oppvåkning på papir- eller Carbidfabrikken. Han skrev:

De [arbeiderne] hører nemlig til den gamle verden og har den mening at intet kan bli annerledes end det er, og kjenner ikke tilstrækkelig sit eget værd som menneske. Derfor har heller ikke nogen organisasjonstanker magtet at trænge igjennem.¹⁶⁰

På starten av 1900-tallet vokste det fram en sosialistisk opposisjon og klassebevissthet i byen. Denne opposisjonen hadde ikke utspring hos Tinfosarbeiderne, men fra folk som enten hørte til Arbeiderdemokratene eller Venstre. Den lokale arbeiderforeningen ble splittet på generalforsamlingen i 1906 og de radikale utbryterne dannet en mer sosialistisk forening som de kalte Notoddens Social-demokatiske. John Næset var foreningens første formann: Den

---

¹⁵⁸ Hansen 1963: 73.

¹⁵⁹ Sitert fra Hansen 1963: 73.

¹⁶⁰ Sitert fra Hansen 1963: 74.

første 1. mai demonstrasjonen på Notodden var i 1902 og her gikk John Næset sammen med 7 andre under fanen 8-timersdagen.¹⁶¹

Arbeidet i tresliperiet var tungt, men enkelt, slik at det kunne utføres av nær sagt hvem som helst med sterk rygg. Folk sto mer eller mindre klare i porten til å begynne å jobbe dersom det skulle bli en åpning. Det skulle derfor gå helt fram til 1910 før den første ordentlige arbeiderforeningen på Tinfos ble stiftet.¹⁶² Det er interessant å merke seg at der det tok Tinfosarbeiderne lang tid å få etablert en arbeiderforening, skal vi se at Hydroarbeiderne organiserte seg allerede i 1906, kun ett år etter opprettelsen av selskapet.

Initiativet til opprettelsen av fagforening på Tinfos kom ikke fra arbeiderne internt, men som en positiv respons på foredraget til Sverre Krogh, sendt fra landsorganisasjonen. Foredraget handlet om den faglige og politiske klassekampen og hadde som formål å oppfordre papirfabrikkarbeiderne til å start sin egen fagforening.

Det ble som vi kan lese i *Bratsberg-Demokraten*, invitert til møte: «Arbeiderne ved papirfabrikken indbydes, Adgang for alle».¹⁶³ Landsorganisasjonen lyktes, for foredraget ble en kjempesuksess og Tinfosarbeiderne opprettet fagforening samme kveld den 18. november 1910. I en senere utgave av *Bratsberg-Demokraten* får vi vite at foreningen heter Tinfos fabrikkarbeidernes forening.¹⁶⁴ Dette indikerer at foreningen ikke bare var for papirarbeidere, men heller tenkt som en sammenslutning av arbeidere fra alle på jernverket og papirfabrikken. På Carbidfabrikken hadde de allerede organisert seg i 1907, i perioden hvor driften var leid bort til engelske Albion Products Co.¹⁶⁵ Selskapet skulle få mange medlemmer og foreningen skriver til *Bratsberg-Demokraten* at de er optimistiske til at resten av fabrikkarbeiderne snart vil slutte seg til organisasjonen, slik at de sammen vil slippe å bli underkuet av de kapitalistiske samfunnskraftene.¹⁶⁶

---

¹⁶¹ Hansen 1963: 74-75.

¹⁶² *Bratsberg-Demokraten*, 19. november 1910: 2.

¹⁶³ *Bratsberg-Demokraten*, 15. november 1910: 3.

¹⁶⁴ *Bratsberg-Demokraten*, 09. desember 1910: 3.

¹⁶⁵ Hansen 1963: 134.

¹⁶⁶ *Bratsberg-Demokraten*, 13. desember 1910: 2.

Arbeiderne på Hydro får ballen til å rulle

Hydroarbeiderne hadde langt større suksess med fagorganisering. Allerede i 1906, kun ett år etter selskapsdannelsen, ble den første arbeiderforeningen på Hydro stiftet.¹⁶⁷ Det er flere grunner til at det gikk såpass fort på Hydro. Ketil Gjølme Andersen mener at dette hadde sammenheng med at Hydro sysselsatte langt flere arbeidere enn Tinfos. Mange av arbeiderne på Hydro var også spesialarbeiderne med fagkompetanse som man måtte hente utenfra.¹⁶⁸ De første foreningene som ble til på Hydro på Notodden i 1906 var knyttet til arbeidernes respektive fagfelt og arbeidsted, for eksempel murer, snekker og maskinarbeidere. Disse faglærte arbeiderne sto sterkere og var vanskeligere å erstatte enn ufaglært arbeidskraft på Tinfos. Det var derfor lettere for dem å organisere seg.

Salpeterfabrikkens Arbeidsforening ble etter hvert den største arbeiderforeningen på Hydro og Notodden. De var heller ikke kritiske til hvem de tok opp som medlemmer og fungerte som en slags paraplyorganisasjon for alle som jobbet på Hydro. Det var derfor flere arbeidere fra flere fagfelt som organiserte seg der. Foreningen ble etter hvert medlem av Norsk Arbeidsmandsforbund. Arbeidsmandsforbundet ble stiftet allerede i 1895 med den hensikt å representere de som drev med fysisk kroppsarbeid på vei- og jernbaneanlegg, men de begynte tidlig med rekrutering fra andre fagfelt. I 1906 var det som sagt slik at de ufaglærte arbeiderne ikke hadde egne grupper, og det ble derfor Salpeterfabrikkens Arbeidsforening oppgave å representere disse gruppene.¹⁶⁹ I tillegg til deltagelsen i Arbeidsmandsforbundet, så hadde også Notodden og Omegns Arbeidsmandsforening etablert seg i 1906. Bare kort etter, så hadde de etablert avdeling ved Svelgfoss-kraftverket.¹⁷⁰ Fagforeningene fikk da en kraftig base og tilstedeværelse på Notodden. Hydro var også veldig tidlig ute med å legge til rette for arbeiderforeningene og akseptere dem raskt som motpart.¹⁷¹

Andersen skriver også at den spesielle eierstrukturen til Hydro gjorde det lettere for Hydroarbeiderne å organisere seg. Hydro var en del av et konsern som var eid og kontrollert av internasjonale bank- og finansselskaper som befant seg langt fra de lokale hendelsene på Notodden. De hadde liten innsikt i den daglige driften av bedriften. Dette var på ingen måte sammenlignbart med eierforholdet på Tinfos.¹⁷² O. H. Holta hadde naturligvis en sterkere

---

¹⁶⁷ Andersen 2005: 194.

¹⁶⁸ Andersen 2005: 195.

¹⁶⁹ Andersen 2005: 195.

¹⁷⁰ Andersen 2005: 194.

¹⁷¹ Andersen 2005: 197.

¹⁷² Andersen 2005: 193-194.

tilknytning til papirfabrikken enn hva eierne på Hydro hadde til sin virksomhet. Holta hadde en lokal forankring til stedet, og anskaffelsen av fabrikken og alt som fulgte med var det han og hans medeiere som sto for. Han hadde et sterkere motiv bak ønsket om å gjøre ting på sin måte. Tinfos hadde samme eier og sjef mens Hydros eiere, som sagt, satt langt fra den daglige driften og hadde ingen forhold til arbeidsstyrken på fabrikken. Samtidig hadde Hydros direktør Sam Eyde unektelig en sterk fysisk tilstedeværelse på Notodden og en finger med i alt som foregikk. Bedriftsledelsen på Hydro ønsket initielt også å behandle arbeiderne individuelt. Dette var imidlertid vanskeligere å gjennomføre på Hydro enn på Tinfos. Hydro hadde langt flere ansatte enn noen annen arbeidsgiver på Notodden.¹⁷³ Hydroledelsen hadde derfor ikke muligheten til den samme individuelle oppfølgingen av arbeidstokken som Holta hadde på Tinfos. Resultatet ble da at arbeiderne organiserte seg og sto derfor sterkere i forhandling med ledelsen enn det arbeiderne på Tinfos gjorde. Det kan også godt tenkes at det var en fordel for Hydroledelsen at de hadde noen sentrale personer å forholde seg til hos de ansatte.

Produksjon av kunstgjødsel eller kalksalpeter på Hydro var en helt ny industri i verdenssammenheng. Sam Eyde og Birkeland industrialiserte en prosess som tidligere bare var kjent fra lynnedslag og små laboratorieforsøk. Hydro var blant de aller første i verden som tok elektrokjemiske prosesser ut fra laboratoriet og inn i fabrikken, og det ble starten på det vi i dag kaller elektrokjemiske industri i Norge. Det var den første fabrikken av sitt slag i verden, og produksjonen var i stor grad avhengig av kompetente arbeidere innenfor ulike fagfelt. Derfor var det mye lettere for Hydroarbeiderne å organisere seg enn for eksempel på Tinfos hvor majoriteten av arbeiderne var ufaglært. Hydro hadde selvsagt også en god del ufaglærte ansatte, som komme mye heldigere ut enn kollegene på Tinfos. De kom med og ble inkludert i fagorganisasjonsbølgen som kom med salpeterindustrien. Ledelsen på Hydro var overaskende raske til å akseptere foreningen, men de lot seg ikke overkjøre.¹⁷⁴ Organiseringen av Hydroarbeiderne i 1906 var Notoddensamfunnets første store fagorganisering, og selv om det gikk overaskende greit for Hydroarbeiderne å organisere seg, måtte det en storstreik til for at Tinfosarbeiderne skulle få de samme rettighetene.

---

¹⁷³ Andersen 2005: 193,194,197.

¹⁷⁴ Andersen 2005: 197.

Tinfos-arbeiderne blir organisert og storstreik ved Tinfos i 1926

Fagforeningen fra 1910 hadde et sterkt ønske om at så mange som mulig, helst alle, Tinfosarbeiderne skulle bli med i organisasjonen. Dette ønsket ble imidlertid ikke oppfylt. Bare et par måneder etter at foreningen ble stiftet, sto det i *Bratsberg-Demokraten* at de nystiftede foreninger sånn som den på Tinfos hadde vanskeligheter: «små og nystiftede foreninger, som under almindelige forhold har vanskelig for at staa sig i kampen».¹⁷⁵ For å oppmuntre de små nystiftede foreningen reiste redaktøren for *Bratsberg-Demokraten* blant annet til Notodden for å holde foredrag for Tinfos arbeiderforening.¹⁷⁶ Foredragene løftet trolig moralen i vanskelige tider, men det var ikke nok. De vanskelige tidene forble vanskelige.

I 1926 havnet Papirindustriarbeiderforeningen i en nasjonal konflikt og Tinfos var en av totalt 41 involvert bedrifter.¹⁷⁷ Vi vet lite om hva fagorganisasjonen på Tinfos foretok seg før den nasjonale storstreiken, men det er imidlertid en situasjon som er verdt å legge merke til. I 1911 bestemte arbeiderne ved Tinfos jernverk å gå til streik for organisasjonsretten. Tinfos hadde nemlig gjort et forsøk på å starte organisasjon rett etter at Carbidarbeiderne startet sin i 1907. Dette ble det imidlertid ikke noe av, mest sannsynlig fordi det var vanlig praksis for arbeidsgivere å nekte organiserte arbeidere arbeid, for «bare en var nok til å smitte andre»¹⁷⁸ Dette var antagelig grunnen til at jernverksarbeiderne valgte å streike. Medlemmene av organisasjonen hadde trolig fått et ultimatum av Holta, enten så melder du deg ut, eller så får du sparken. Jernverksarbeiderne var tydeligvis ivrige etter å rekruttere de andre arbeiderne til organisasjonen. For det nyttet tross alt ikke stå opp for arbeidernes krav dersom det enda fantes mange som ikke var medlem. Flere medlemmer ble det jo heller ikke av at arbeidsgiver fritt kunne sparke arbeiderne dersom de organiserte seg. Det ble ikke lettere å melde seg inn når inntekten sto i fare. Dersom Tinfosforeningen skulle få lov til å vokse var man avhengig av organisasjonsfrihet.

Denne streiken var kaotisk og til liten nytte. Driften ble holdt i gang av de resterende arbeiderne som ikke var organisert. Det skulle heller ikke ta lang tid før tapet av inntekt førte til at flere av arbeiderne brøt med streiken og begynte ved fabrikken igjen. Arbeiderne vendte

---

¹⁷⁵ *Bratsberg-Demokraten*, 13. mars 1911: 3.

¹⁷⁶ *Bratsberg-Demokraten*, 13. mars 1911: 3.

¹⁷⁷ *Aftenposten*, 04. oktober 1926: 1.

¹⁷⁸ Hansen 1963: 135.

hverandre ryggen og streikende jagde streikebryterne. Streikebryterne ble beskyttet ved at de ble innkvartert ved fabrikklokalene. Det så ikke lovende ut for de streikende og de gikk destruktivt til verks ved at de begynte med å sabotere driften ved å legge dynamitt på skinnegangen. Streiken mislyktes på grunn av streikebryterne. For mange vendte tilbake til fabrikken så driften stoppet ikke opp. Den destruktive oppførselen førte også til at lederen for streikekomiteen måtte sitte 60 dager i fengsel.¹⁷⁹

Etter denne hendelsen skal vi ikke se noen merkbar aktivitet blant foreningens medlemmer før storstreiken i 1926. Streiken i 1911 var et stort nederlag for foreningen. Den hadde vist arbeiderne at tilliten og solidariteten mellom medlemmene ikke var sterk nok til å endre deres livssituasjon. De uorganiserte arbeiderne var vel ikke akkurat imponert over at fagforeningen ikke hadde noen sjanse for å stå imot Holta. Papirarbeiderne ønsket ikke samme skjebne som jernverksarbeiderne, så det skulle ta tid før man hørte noe mer fra Tinfos arbeiderforening.

Det at jernverksarbeiderne tapte streiken om organisasjonsrett skulle få konsekvenser for arbeiderne. Forholdene var i utgangspunktet ikke så aller verst, men når organisasjonen ikke vant frem, så fikk Holta mulighet til å fortsette driften på «sitt vis». Dette gagnet ikke arbeiderne, ettersom det ble gjort nedbemanning ved jernverket både i 1923 og 1924. 13 mann ble oppsagt i 1923 og mellom 15-20 i 1924. *Rjukan Arbeiderblad* mente at det var arbeidernes egen skyld: «Men så lenge arbeiderne på Tinfos Jernverk ikke forstaar organisasjonens betydning maa de nok finde sig i arbeidsgivernes disposisjoner og vilkaarligheter».¹⁸⁰ Denne uttalelsen kom trolig for å oppildne fagorganisasjonen til å gjøre et nytt forsøk på å få igjennom organisasjonsretten. Jernverksarbeiderne var ikke den eneste gruppen av Tinfosarbeiderne som skulle få det vanskelig. I 1920 søkte nemlig Tinfos Papirfabrikk dispensasjon fra fabrikktilsynsloven. Loven lyder som følger: «I henhold til lov av 11. juli 1919 skal arbeidstiden ved de bedrifter, som kommer ind under fabrikktilsynsloven ikke overstige 8½ time pr. dag og ikke over 48 timer ukentlig regnet fra 1.1.20.»¹⁸¹ Bedriftens søknad gir uttrykk om at de ønsker at 8 timersdagen ikke skal tre i kraft, iallfall ikke før 1921. søknaden blir begrunnet ut fra at produksjonskostnaden var for store. Tinfos mente at det ikke var økonomisk forsvarlig å gå til to skift. Med tre skift vil også arbeidsstyrken stige til det punktet at det vil ødelegge ytterligere for boligforholdene i byen. *Bratsberg-Demokraten* kommenterer at denne søknaden var merkelig ettersom flesteparten av bedriftseierne i samme

---

¹⁷⁹ Hansen 1963: 135.

¹⁸⁰ *Rjukan Arbeiderblad*, 03. desember 1923: 2 og 21. november 1924: 2.

¹⁸¹ *Bratsberg-Demokraten*, 21. januar 1920: 4.

bransje har tatt i bruk loven fra den gjeldende datoen. Frem til da hadde bedriften operert med en arbeidstid som oversteg 54 timer til tross for loven av 1915. På andre steder hadde loven av 1919 tredd i kraft der hvor det fantes fagbevegelse. Så Tinfosarbeiderne måtte stå på kravene sine dersom de skulle få arbeidsdagen ned til 8 timer.¹⁸²

I 1925 skulle Tinfosarbeiderne igjen måtte betale prisen for å ikke være organisert. Denne gangen dreide det seg om at Holta måtte redusere lønna med ti prosent. Grunnen var at det var «pinible tider».¹⁸³ Det var ikke snakk om mye, men arbeiderne «er bange for å miste dette selv om det er aldri så skralt».¹⁸⁴

Holta løy ikke om de pinible tidene. Etter første verdenskrig ble den vestlige verden rammet av «økonomisk nervesykdom».¹⁸⁵ Norge sto i 1920 ovenfor den verste finanskrisen i landets historie.¹⁸⁶ Norges innlands prisnivå ble tredoblet i løpet av perioden fra 1914-1920.¹⁸⁷ Internasjonalt ble det satt i gang tiltak for å stabilisere økonomien. Blant disse tiltakene var paripolitikken. Målet med denne politikken var å få kroneverdien tilbake til samme verdi, målt i gull, som før krigen. Dette ble ansett som mest rettferdig slik at inflasjonen ikke skulle straffe de som hadde spart penger.¹⁸⁸ Fagøkonomene var imidlertid mer kritisk til paripolitikken. En ulempe ved paripolitikk er at man får fallende priser på varer, som igjen betyr at industrien vil få redusert lønnsomhet. Hele næringslivet ble derfor rammet. Det at kroneverdien var så høy, ble problematisk for transportnæringen. For Tinfos sin del, betydde dette at ble vanskelig å selge trelast til utlandet. Den økonomiske krisen førte til at de utenlandske importørene opphevet avtalene sine og hevdet force- majeure og ikke kunne holdes ansvarlig for at verden var rammet av økonomisk krise.¹⁸⁹ Når eksportmarkedet kollapset, ble det fokusert på det norske markedet. På det norske markedet fikk de norske bedriftene konkurranse fra utlandet. Det utenlandske markedet eksporterte mere varer enn før til norske kunder, fordi de kunne tilby bedre priser. Industrivarene til norske produsenter ble derfor presset ytterligere ned i pris.¹⁹⁰ Fra 1920 til 1921 falt prisene på tremasse med 80 prosent. Tinfos, som i lengre tid hadde produsert for lager,

---

¹⁸² *Bratsberg-Demokraten*, 21. januar 1920: 4.

¹⁸³ *Rjukan Arbeiderblad*, 2. november 1925: 2.

¹⁸⁴ *Rjukan Arbeiderblad*, 2. november 1925: 2.

¹⁸⁵ Sandvik 2018: 179.

¹⁸⁶ Sandvik 2018: 179.

¹⁸⁷ Sandvik 2018: 185.

¹⁸⁸ Sandvik 2018: 187.

¹⁸⁹ Hansen 1963: 217.

¹⁹⁰ Sandvik 2018: 187.

ble selvfølgelig rammet og måtte i januar 1921 si opp 150 ansatte for å unngå konkurs. De resterende ansatte var også villige til å gå med på lønnsreduksjon for å få opprettholde videre drift for lager.¹⁹¹ Utover 1920 tallet bedret situasjonen seg nasjonalt, men Holtas krav om lønnsreduksjon i 1926, tyder imidlertid på at Tinfos fremdeles sto i hardt vær.

Det var et faktum at Tinfos var berørt av den økonomiske krisen. Holta måtte derfor ta et valg. I en notis i *Aftenposten* sier han at det er en stor sjanse for at de ville legge ned driften på Tinfos, og at de i lengere tid hadde vurdert dette.¹⁹² Holta valgte likevel å fortsette driften ved hjelp av uorganisert arbeidskraft. Holta agerer her på en måte som også ble brukt senere ved Tinfos sine fabrikker senere. Man opprettholdt driften og produserte for lager i påvente av bedre priser.

Bratsberg-Demokraten skrev i 1920 at de var bekymret for at Tinfosarbeiderne ennå ikke hadde sluttet seg til organisasjonen for å ivareta deres felles interesser. Arbeiderne var vitne til organisasjonene kjempet lønningene opp, mens de fikk lønnsnedsettelse. *Bratsberg-Demokraten*, sammen med andre sosialistiske aviser, var klar over at en del av arbeiderne var organisert, men at de ikke var mange nok til at de fikk noen reel innflytelse og makt. Mangelen på organiserte arbeidere beskriver de som: «det mørke fastlande inden fagorganisasjonen paa Notodden». De oppfordrer videre til at arbeiderne må se bort ifra at arbeidsgiver ikke setter pris på fagorganisering, og at det ikke må være god nok grunn til å la seg overkjøre.¹⁹³

I 1926 hadde arbeiderne på papirfabrikken fått nok, og det ble dannet fagorganisasjon. Den direkte årsaken til organiseringen var, ifølge *Teledølen*, at de ønsket å slette eller moderere et lønnsnedslag.¹⁹⁴ *Morgenbladet* skrev 12. juni 1926 om en konflikt ved Tinfos Papirfabrikk:

Arbeiderne ved Tinfos Papirfabrik, som indtil nu har været en av de meget få bedrifter i landet som har drevet med uorganisert arbeidshjælp, har nu dannet en egen fagforening og indmeldt denne i Norsk Papirarbeiderforbund. Foreningen har henstillet til Tinfos Papirfabrik at annullere eller moderere det sidste lønnsnedslag.

---

¹⁹¹ Hansen 1963: 217.

¹⁹² *Aftenposten*, 12. juni 1926: 4.

¹⁹³ *Bratsberg-Demokraten*, 8. januar 1920: 1.

¹⁹⁴ *Teledølen*, 12. juni 1926: 2.

Deres korrespondent henvendte seg til direktør Holta angaaende denne sak, men direktøren ønsker ikke at uttale sig. Han anser det dog ikke for usandsynlig, at konflikten vilde føre til, at sliperi-bedriften blev nedlagt, hvilket man i længere tid har hat planer om. Tinfos Papirfabrik beskjæftiger for tiden 180 arbeidere.¹⁹⁵

I *Teledølen* lørdag 26. juni sto det i spalten «Lørdagsepistel», som var en kåserende og gjerne ironisk tekst med skråblikk på samfunnet, at «på Tinnfoss har det alltid vært den rene idyll, aldri streik og konflikt – Nå er der er sådd Dragesed som er spirt opp til mannsterk fagforening».¹⁹⁶ I samme avis sto det redaksjonelt at arbeiderne har organisert seg og at de ikke har kommet til enighet med ledelsen om lønnsnedslag og at det er varslet streik.¹⁹⁷

Konflikten på Tinfos er også omtalt i en rekke aviser, blant annet på forsiden av *Aftenposten*.¹⁹⁸ Det er verdt å merke seg der flere aviser, som blant annet *Morgenbladet*,¹⁹⁹ *Aftenposten*²⁰⁰ og *Telemark Arbeiderblad*,²⁰¹ hadde oppfølging på saken i ukene etter streiken. Streik var selvfølgelig ikke noe arbeiderne ønsket, de ville derfor raskest mulig gå i forhandlinger med fabrikken, og papirarbeiderforbundet ønsket naturligvis å delta i disse forhandlingene.²⁰² Det skulle imidlertid ikke la seg gjøre, ettersom bedriften ikke var villig til å forhandle med forbundet. Formannen for Norsk Papirindustriarbeiderforbund, hr. Bratvold, kunne i et intervju med *Teledølen* fortelle at de derfor har oppfordret arbeiderne til å gå inn i forhandlinger direkte med ledelsen. Han fortalte videre at dette ikke er vanlig prosedyre, men at det er bevist ettersom de ikke ønsker å stå i veien for mulig løsning.²⁰³ Det viser hvor sterkt Holta mislikte fagbevegelsen. Allerede den 14. juni hadde papirarbeiderforbundet bestemt seg for å si opp alle 180 arbeidsplassene ettersom tidligere forhandlingene om lemping i lønnsreduksjonen ikke hadde ført fram. Arbeiderne hadde 14 dagers oppsigelsestid.²⁰⁴ Det vil si at partene nå hadde 14 dager til å forhandle slik at de kunne unngå streik. Forhandlingen var vanskelig og det virket som om det var ingen som ville gi etter. Det ble holdt et meglingsmøte hvorav arbeiderne ønsket å forhandle frem en tariff, men dette var uaktuelt for arbeidsgiverens representanter.²⁰⁵ Det skulle heller ikke bli noen løsning de kommende

---

¹⁹⁵ *Morgenbladet*, 12. juni 1926: 3.

¹⁹⁶ *Teledølen*, 26. juni 1926: 3.

¹⁹⁷ *Teledølen*, 26. juni 1926: 2.

¹⁹⁸ *Aftenposten*, 26. juni 1926: 1.

¹⁹⁹ *Morgenbladet*, 28. juni 1926: 6.

²⁰⁰ *Aftenposten*, 15. juli 1926: 1.

²⁰¹ *Telemark Arbeiderblad*, 26. juni 1926: 2.

²⁰² *Teledølen*, 12. juni 1926: 2.

²⁰³ *Teledølen*, 25. juni 1926: 3.

²⁰⁴ *Hedemarkens Amtstidende*, 15. juni 1926: 3.

²⁰⁵ *Teledølen*, 22. juni 1926: 2.

dagene. Holta skal visstnok ha vært villig til å gi noen innrømmelser på lønnskravene til de ansatte, men arbeiderne kunne ikke godta Holtas premisser. Holta ville ikke ha en felles tariffavtale, men ville inngå avtaler med hver enkelt arbeider. Arbeiderne valgte derfor å gå til streik. For arbeiderne handlet det om mer enn tariffavtale og lønnsreduksjon. Det som veide tyngst, var at Holta ikke anerkjente Tinfos arbeiderforening som forhandlingspart. 180 arbeidere mistet derfor jobben. Bedriften ble imidlertid ikke stengt ned ettersom det fremdeles fantes uorganiserte arbeidere som opprettholdt driften.²⁰⁶

Den 18. juni delte Tinfos Papirfabrikk en lønnsliste for å vise åpenhet rundt fabrikkens lønnsforhold. De argumenterte for at arbeiderne tross alt ikke tjente så aller verst sett i forhold til resten av markedet. Det blir trukket fram eksempler som:

Sliperier paa strekningen Brevik- Kristiansand har en timeløn av kr. 1.00 og op til kr. 1.20. Og ved Trælandsfos Træsliperi har arbeiderne for ikke længe siden efter en langvarig streik godtat en timeløn av kr. 1.35. medens fortjeneste hos os gjennemsnitlig er omkring kr. 1.50 pr. time

Det blir videre kommentert fra fabrikkens kasserer Johan Skogen at «de med * [stjerne] betegnede har hat nogen overtid».²⁰⁷ Tinfos Arbeiderforening kommentere listen i en senere utgave av *Teledølen*. De kommer frem til blant de 122 arbeiderne som ble oppført på listen, så er det 54 av dem som er oppført med overtid. De merker seg at Tinfos bruker begrepet «nogen overtid» ganske løst, etter som at en ansatt som er oppført med høyest lønn har jobbet 90 timer, som er nesten det dobbelte av ordinær lønn. De henviser videre til at fabrikktilsynsloven paragraf 27 at det er ulovlig med overtidsarbeid som overstiger 30 timer, og at Tinfos Papirfabrikk ikke har fått noen dispensasjon fra loven. Det betyr at papirfabrikken, i noen tilfeller, opererte med ulovlig overtid.²⁰⁸ Det viser jo at det ikke bare handler om lønnsnedsettelsen, men også at Tinfos driver i strid med loven. Fabrikken mener at dette ikke stemmer og at arbeidsgiveren tross alt ikke kan holdes ansvarlig for at arbeiderne har tatt på seg overtid. Ingeniør Bugge utalte det slik:

Hadde arbeiderne tidligere vært av den opfatning, at der hos oss skulde foregå noget ulovlig m.h.t overtidsarbeid, så vilde de sikkerligen i egeninteresse ha sagt fra, da de jo i tilfelle selv vilde kommet i ansvar efter par .58 nr. 1. Men vi har aldri hørt annet enn

---

²⁰⁶ *Teledølen*, 28. juni 1926: 2.

²⁰⁷ *Teledølen*, 18. juni 1926: 2.

²⁰⁸ *Teledølen*, 29. juni 1926: 1.

at arbeiderne gjerne har villet ha den ekstraintækt, som overtidsarbeide har skaffet dem.

Videre føler ikke fabrikken at det er nødvendig å svare utdypende på saken.²⁰⁹ Fabrikken ble også anmeldt til fabrikkinspektøren i anledning at de fremdeles opererte med tolv timers skift.²¹⁰

Prinsipielt var det viktig for fagforeningen å bli akseptert og anerkjent av Holta. Foreningen mente at det dreide seg om var å sikre lovlige og humane forhold for arbeiderne, og at dette bare var mulig gjennom gjensidige avtaler med bedriften. Dersom forhandlingene ikke førte fram og man gikk tilbake til det gamle regimet hvor Holta bestemte lønna til hver enkelt, ville det bli det samme som å gå tilbake til arbeidet uten betingelser. Holtas forsøk på å lokke tilbake gamle arbeidere i trange økonomiske tider var naivt. Dersom en arbeider valgte å gå tilbake, så ville han nemlig blitt ansett som «skyldig i en fadese som er verre enn streikebryteri, en utvei som heldigvis er automatisk stengt».²¹¹ Streikebryteri var likevel et stort problem. Som nevnt tidligere, var det en av årsakene til at jernverkstreiken ikke fikk noen effekt. Ved streiken i 1926 gikk Tinfosarbeiderne hardt til verks for å hindre streikebryteri. Det ble satt ut streikevakter som skulle patruljere rundt fabrikken og sørge for at ingen av arbeiderne kunne snike seg inn til fabrikken. Det var likevel enkelte som forsøkte å komme seg inn på fabrikken og gjenoppta arbeidet. Et eksempel som utmerker seg spesielt, er når en gårdbruker fra vestsiden i Heddal forsøkte å ro til jobb over Heddalsvannet. Han kom ikke i land fordi en streikevakt hoppet opp i båten og rodde han hjem. Før han ble rodd tilbake på vestsiden, så ble han rodd langs Heddalsvannet og ble vist frem for en stor folkemengde slik at han skulle føle på skammen. Etter denne hendelsen lovet han å aldri prøve igjen. Streikevakten, fagforeningsformann Kristoffer Schønnhaug fikk senere tre dagers fengselstraff for dette.²¹² Det var imidlertid ikke alle arbeiderne som var like villig til å streike. En kontorfunksjonær som ble sendt hjem av streikevakten, kom senere på dagen tilbake med politiskorte for å komme seg forbi streikevaktene og på jobb.²¹³ Det er muligens en sammenheng med at funksjonærene hadde høyere lønninger enn de ufaglærte arbeiderne og så ingen grunn til å opptre solidarisk med arbeiderne.

---

²⁰⁹ *Teledølen*, 10. juli 1926: 1.

²¹⁰ *Norges kommunistblad*, 09. juli 1926: 6.

²¹¹ *Teledølen*, 25. august 1926: 1.

²¹² *Telemark Arbeiderblad*, 4. november 1926: 1.

²¹³ *Norges kommunistblad*, 09. juli 1926: 6.

Arbeiderens økonomi var allerede anstrengt og streiken gjorde ikke situasjonen noe bedre. Foreningens streikekasse vil aldri kunne kompensere arbeidernes økonomiske tap ved en streik fullt ut. Kassen vil jo etter hvert også gå tom. *Aftenposten* skrev på sin forside at de ikke hadde noe tro på at arbeiderne ville kunne klare å stå igjennom streiken, nettopp på grunn av bortfall av inntekt og stadig reduserte bidrag fra streikekassen. Det ryktes også at de eldre arbeiderne ved Tinfos var villige til å gå tilbake til arbeidet etter gamle forhold. For å hindre dette, ble det satt i gang pengeinnsamling, men det så ikke ut som at det ville fungere i lengden.²¹⁴ Flere av arbeiderne skyldte også bedriften penger for ved, materialer, husleie og lignende. Fra arbeidernes oppsigelse ble bestemt, hadde de med de siste lønning fått med et brev der det sto: «nærværende lønning utbetales under forbehold av erstatning for tap og skade ved ulovlig arbeidsnedleggelse».²¹⁵

Streiken i 1926 var hard og langvarig, og det var lite som tydet på at man skulle komme til en løsning. Arbeiderene nektet å gå med på Holtas krav og Holta nektet å anerkjenne fagbevegelsen som forhandlingspart. Forhandlingen om lønnsforholdet skilte seg fra andre arbeidskonflikter rundt om i landet. Papirarbeiderforbundets representant fikk for eksempel ikke delta som part i forhandlingene, noe som han selv så på som høyst uvanlig og et unntak fra vanlig forhandlingspraksis. Han fungerte derfor isteden som rådgiver for Tinfosarbeidernes tillitsmann. Streiken fikk også mye oppmerksomhet nasjonalt, både i arbeider- og borgerlig presse. *Aftenposten* skriver at den nasjonale konflikten mellom Papirindustriarbeiderforeningen og den sentrale arbeidsgiverforeningen i 1926 ble løst den 2. oktober. Samlet sett omfattet streiken 41 bedrifter hvorav 11 hadde oppnevnt særkrav før forhandlingen. Det kommer fram i artikkelen at Tinfos blir holdt utenfor som eneste bedrift hvor man ikke har kommet til enighet.²¹⁶ Utkastelsesstriden, som jeg skal komme tilbake til, ved Tinfos sine arbeiderboliger var viktigste årsak til at Tinfos ble holdt utenfor enigheten den 2. oktober. Tinfosarbeiderne foreslo voldgift for å løse saken og konflikten på Tinfos opphørte den 22. oktober takket være godt arbeid fra meglingspartene. Streiken ble løst og det endte med at Holta til slutt måtte anerkjenne fagorganisasjonen.²¹⁷

Holta hadde stor tilstedeværelse ved fabrikken og hadde nok gode intensjoner i det han gjorde. Han innførte en del goder og reformer for å sørge for at arbeiderne skulle være fornøyde, men som vi har sett var det nok av arbeidskonflikter på Tinfos. Det slik sett rimelig

---

²¹⁴ *Aftenposten*, 15. juli 1926: 1.

²¹⁵ *Norges Kommunistblad*, 09. juli 1926: 6.

²¹⁶ *Aftenposten*, 04. oktober 1926: 1.

²¹⁷ *Teledølen*, 23. oktober 1926: 2.

å tro at den konkrete saken om lønnsnedslaget i 1926 kun var den utløsende faktoren som gjorde at de endelig valgte å organisere seg.

Organiseringen var trolig et resultat av at arbeiderne trådte ut av denne gamle verden som John Næset snakket om i sitt innlegg. Næset skrev også at de som tilhørte den gamle verden ikke riktig forsto sin verdi som menneske. Det er derfor naturlig å tenke at arbeiderne fikk en oppvåkning når de så hva slags rettigheter de ufaglærte arbeiderne på salpeterfabrikken fikk da ble tatt med i fagorganisasjonen. Dette gir spesielt mening dersom man legger samme premis som Eilert Sundt bruker om at man speiler seg i andre, og at man selv ønsker å oppnå det andre har.

Arbeiderne på Tinfos var tidlig klar over at det fantes sammenlignbare bedrifter i byen og nærområdet hvor arbeiderne allerede hadde organisert seg. At de i 1926 tok steget fullt ut og trosset Holta, skyldes trolig en kombinasjon av det de fikk høre fra andre organisasjoner i samme bransje andre steder, og utviklingen lokalt hvor de var vitne til at Hydroarbeiderne etablerte en sterk fagbevegelse. Utrolig nok skulle det allikevel ta nesten to tiår år til fra de første forsøkene på organisering i 1910 til arbeiderne ved papirfabrikken meldte seg inn i Norsk Papirarbeiderforbund.²¹⁸

Papirarbeidernes mangel på spillerom

Holtas håndtering av konflikter på Tinfos, var som man kunne forvente av en paternalistisk leder. Dersom det skulle oppstå en konflikt, så anså han seg selv som best egnet til å løse den. Edvard Bull d.y. sin bok *Arbeidsfolk forteller fra papirindustrien* har mange intervjuer og innlegg hvor arbeidsfolk forteller om hvordan de oppfatter sine respektive fabrikkdirektører på ulike papirfabrikker i hele landet. Holta passer inn i beskrivelsen som blir gjentatt mange ganger. Direktørene på fabrikken er strenge og konservative, men samtidig paternalistiske skikkelser i lokalsamfunnet.

Holta skiller seg likevel ut fra mange av de andre direktørene og eiere i papirindustrien. Det var ikke bare fagforeninger som ikke var velkommen i hans bedrift. Han var heller ikke medlem i noen arbeidsgiverorganisasjon. Dette var han helt sikkert ikke alene om ved århundreskiftet, men det som er spesielt er at han holder mye lenger på dette enn hva mange

---

²¹⁸ *Teledølen*, 12. juni 1926: 2.

av de andre industriledere velger å gjøre. I konflikten 1926 var det vanskelig å få til forhandlinger for å løse konflikten. En av grunnene til at det var vanskelig var nettopp fordi Tinfos Papirfabrikk ikke var medlem av noen arbeidsgiverorganisasjon. I *Teledølen* den 1. oktober 1926 sto det: «Imidlertid står Tinfos Papirfabrikk hverken i (med sin kommentar til slutt i møtet) eller arbeidsgiverforeningen. Det er derfor vanskelig å innse, skriver «T.T», hvordan det under disse forhold skulde la sig gjøre å opnå noen ordning på dette punktet».²¹⁹ Dersom Tinfos hadde vært medlem i en av disse foreningene, ville det trolig bli lettere å komme til en enighet. Arbeiderorganisasjonen og arbeidsgiverorganisasjonene kunne derfor forhandle seg imellom. Holta ønsket tydeligvis ikke å være medlem i en arbeidsgiverorganisasjon. Dersom han gikk med på det, ville det bety at han ville mistet mye av kontrollen, ettersom arbeidsgiverorganisasjonen måtte gi spillerom til arbeidstakerorganisasjonen, slik at man kunne få til kompromisser.

Et eksempel på et tilfelle hvor Holta ville «mistet» noe av makten sin, er under proteststreiken mot voldgiftsloven. I 1917 gjorde Papirarbeiderforbundet 8 timersdagen til sitt hovedkrav i forhandling med arbeidsgiverorganisasjonene. Treforedlingsbedriftene sto i fare for å miste arbeidere i en tid hvor det var stort behov for arbeidskraft. Etter mange år med hard kamp for 8 timersdagen, gikk kravet derfor endelig igjennom. Det ble igangsatt arbeid for å innføre 8-timers skift i de fleste bedriftene og der det ikke ble enighet, ble det satt en endelig dato for at 8-timers dagen skulle være på plass innen 1. februar 1918.²²⁰ Tinfos var imidlertid ikke medlem av noen arbeidsgiverforening, og de forhandlet derfor ikke på hans vegne. Tinfos kunne da operere utenom store deler av markedet, frem til bestemmelsen ble lovpålagt. Dersom Tinfos hadde vært medlem av arbeidsgiverforeningen, så måtte de, i likhet med resten av markedet, sluttet seg til avtalen.

---

²¹⁹ *Teledølen*, 1. oktober 1926: 2.

²²⁰ Kaldal 1989: 62, 63.

Hvorfor tok organiseringen på Tinfos så lang tid?

Holtas motstand er mye av grunnen til at det skulle ta så lang tid. Men det er også andre faktorer som forsinket organisasjonsvirksomheten på papirfabrikken. For at man skal kunne opprettholde og drifte en organisasjon, er man naturligvis avhengig av medlemmer. På Notodden var det et problem for foreningene at en del av tilflytterne bare ble værende i en kort periode før de reiste videre. Det var derfor vanskelig å få faste medlemmer. En ansatt forteller at han med veldig mange andre var med i Arbeidsmandsforbundet i perioden der man bygde ut kanalen i 1911. Han skulle imidlertid ikke være medlem lenge, ettersom mange av hans kollegaer flyttet etter at jobben var gjort, og når medlemsmassen forsvant, var det vanskelig å få andre til å slutte seg til organisasjonen.²²¹ Et annet problem var at organisasjoner krever medlemskontingent. Mange kviet seg for å betale denne, man hadde jo tross alt andre utgifter, så hvorfor skulle man prioritere denne kontingenten fremfor å fø familien sin. Nils Bjørnflaten, en pioner innenfor arbeiderbevegelsen på Notodden, trakk frem at det var mange som var redde for at de ikke skulle få noe igjen for kontingenten.²²² Det var et dilemma for folk. Kunne en forsvare å betale en vesentlig del av inntekten for å støtte arbeidet med å få på plass forbedringer i arbeidshverdagen som tross alt ikke var livsnødvendige. På Tinfos hadde Holta tross alt innført en del goder for sine ansatte. Han hadde allerede innført sykekasse og bruksskole, rettigheter som foreningen måtte sloss for andre steder. Tanken om at Tinfosarbeiderne heller valgte å prioritere pengene til å betale leie, mat og nedbetale lån fremfor medlemskontingent til noen arbeiderorganisasjon gir derfor mening.

Medlemskap i en forening med tilhørende betaling av kontingenten var trolig mer aktuelt i byer og større steder der eierne var mindre paternalistiske og hadde en mer forretningsmessig lederstil. I Østfold ser vi for eksempel en mye sterkere oppslutning rundt fagorganisering. Borregaard hadde, som nevnt tidligere, 777 arbeidere allerede i 1895. Med så mange arbeidere, er det ikke rimelig å forvente at det skulle eksistere et paternalistisk forhold mellom arbeidsgiver og arbeider. Borregaard ble kjøpt opp i 1889 av «The Kellner Partington Paper Pulp Co Ltd.»²²³ Ingen av selskapets eiere var tilstedeværende autoritære ledere. Den mest dominerende skikkelsen på Borregaard var administrerende direktør Edward Partington, men heller ikke han hadde en vesentlig tilstedeværelse på fabrikken. Hans nærvær var begrenset til

---

²²¹ Hansen 1963: 135.

²²² Andersen 2005: 196.

²²³ Bull d.y. 1972: 291.

korte raske besøk hvor han ikke gjorde annet enn å inspisere, før det var tilbake til hovedkvarteret i Manchester.²²⁴ Den daglige ledelsen ved fabrikken var det ingeniør Oscar Pedersen som sto for. I Borregaards eget 100-års jubileumsskrift kommer det fram at arbeidsgiverne i liten grad viste noen sosial samvittighet. Arbeiderne fikk heller ikke spesielt god lønn, og hadde heller ikke ordninger som sikret dem ved sykdom eller høy alder. Oskar Pedersen driftet fabrikken etter rent forretningsmessige prinsipper, og det var ikke noen avvik fra dette fra hans side.²²⁵ Borregaard hadde på 1890-tallet altså ikke noen paternalistisk leder, typ Holta på Notodden, som i noen grad ivaretok arbeidernes sosiale behov og agiterte aktivt mot organisering. Ettersom ledelsen ikke tok stilling til arbeidernes behov, så var det lettere å motivere arbeiderne til å betale kontingent og organisere seg.

På Borregaard hadde man også en historie og erfaring med organisering. I 1847 var kornmagasinene tomme og prisene på korn steg. Daværende sjef på Booregaard, Edmund Pelly tok ikke arbeidernes problemer på tilstrekkelig alvor. Denne pressede situasjonen førte til at arbeiderne organiserte seg. Det hele endte med at kornprisene gikk ned, husleien ble redusert og driftsforvalteren mistet jobben.²²⁶ Thranebevegelsen sto også sterkt på Borregaard. I 1850 var det i alt 150 medlemmer i Thraneforeningen her.²²⁷ Thranebevegelsen var en pådriver og agitator for at arbeidernes sak, men gjennomslaget som arbeiderne fikk, var deres egen fortjeneste. Borregaard arbeiderne hadde en historie med organisering som viste at det nyttet å kjempe og at det gikk an å få bedre betingelser dersom en sto samlet. Tinfosarbeiderne hadde ikke noen tilsvarende historie og erfaring.

Holta gjorde ingen hemmelighet at han ikke likte fagorganisasjoner i noen form. Når han likevel valgte å gi arbeiderne noen sosiale rettigheter var det ikke bare fordi han var en paternalistisk leder. Han ønsket også å redusere arbeidernes behov og motivasjon for å organisere seg. Holtas sto fram som en leder som ville styre fabrikken på sin måte, og ingen skulle tvinge ham til noe annet.

Bull skiller mellom to typer forhold som arbeidsgiver kunne ha til sine arbeidere. Du har den paternalistiske som bryr seg om arbeiderne, og det forretningsmessige som utelukkende bare ser profitt.²²⁸ Tinfos og Borregaard representerer ytterpunktene, Booregaard var rent forretningsmessig drevet mens Tinfos var hovedsakelig paternalistisk. Fagbevegelsen sto, som

---

²²⁴ Bull d.y. 1972: 292.

²²⁵ Bull d.y. 1972: 293.

²²⁶ Bull d.y. 1985: 158-159.

²²⁷ Bull d.y. 1985: 159-164.

²²⁸ Kaldal 1989: 38.

nevnt ovenfor, sterkest i områdene hvor arbeiderne hadde mest å tjene på medlemskap og de sosiale forholdene var dårligst. Og tilsvarende svakere i områdene hvor arbeiderne tross alt hadde noe sosialt vern. De hadde et sted å bo, de tjente greit og fikk hjelp når de var syke. Dette forklarer hvorfor arbeiderne organiserte seg mye tidligere på Borregaard enn på Tinfos. De sto opp mot arbeidsgiverne og forlangte å bli hørt fordi «de aksepterte i det hele tatt ikke sin plass i samfunnssystemet som så selvfølgelig og uforanderlig som arbeiderne i mer paternalistiske bedrifter gjorde».²²⁹ Denne beskrivelsen av arbeidsplasser i bedrifter med paternalistisk styre, samsvarer også med John Næset sin tolkning av arbeiderne på Tinfos: Som låst i fortidens gamle styresett.

I mange tradisjonelt paternalistisk styrte bedrifter var det en gradvis overgang mot mer forretningsmessig drift. Paternalistiske lederne ble gradvis over tid mer opptatt av den forretningsmessige gevinsten.²³⁰ Holta er et eksempel på en slik leder. Hvor rask denne overgangen, eller hvor han lå på skalaen mellom paternalistisk og forretningsmessig er vanskelig å si, men det er en tydelig sammenheng med at når han blir mer opptatt de forretningsmessige aspektene ved driften av papirfabrikken og resten av Tinfos konsernet, så agiterer han og åpner for en begynnende opposisjon. Dette ser vi for eksempel med søknaden om dispensasjon fra fabrikktilsynsloven. I 1914 hadde papirindustrien fått unntak fra Stortingets vedtak om normalarbeidstid på 10 timer. Unntaket var begrunnet med at Stortinget var engstelig for at bransjen ikke ville klare å omstille seg fordi kostnadene ville bli for høye.²³¹ Da spørsmålet ble tatt opp på nytt og fristen ble satt til starten av 1919 virket det urimelig at Tinfos alen skulle få videre dispensasjon fram til 1921. Søknaden var for så vidt grei, men de fleste i bransjen hadde allerede innført reformen. I søknaden står det at de vurderer å gå til stans av driften siden tidene var vanskelige, men at de holdt det gående for arbeidernes skyld. *Bratsberg-Demokraten* er ikke overbevist om at Holta var så bekymret for arbeiderne som han skulle ha det til, for: «Eierne av Tinfos er vel behersket av profittbegjæret i samme grad som enhver anden arbeidsgiver og er det nok disse følelser, som dikterer ansøkningsen».²³² Uavhengig av hvilke beveggrunner Holta hadde for å agere som han gjorde, viser søknaden at han var villig til å stå alene om å nekte arbeiderne kortere arbeidstid. Det viser at Holta ikke alltid var så paternalistisk som man kunne få inntrykk av. Det samsvarer også godt med tidslinjen. De mange endringene og reformene som ble innført ved fabrikken

---

²²⁹ Kaldal 1989: 40.

²³⁰ Kaldal 1989: 38.

²³¹ Kaldal 1989: 62.

²³² *Bratsberg-Demokraten*, 21. januar 1920: 4.

fra 1894 til 1926 gjorde at fabrikken mer og mer framstod som en bedrift drevet etter rent forretningsmessige prinsipper. Tinfos var ikke i nærheten av Borregaard i størrelse, Borregaard var den papirfabrikken i landet med flest ansatte. Tinfos opplevde likevel betydelig vekst ikke minst fordi de utvidet virksomheten, først med karbidfabrikken, og så med jernverket. Det er mulig at veksten i virksomheten gjorde at Holta måtte la de paternalistiske ideene vike til fordel for mer moderne forretningsmessig drift, lik den man hadde på Borregaard og Hydro.

Oppsummering

Vi har sett at med framveksten av industri på Notodden og med en økende andel av befolkningen som fant jobber i industrien, kom også ønsket og behovet for arbeiderorganisasjoner i form av arbeiderforeninger som kunne tale arbeiderklassens sak og jobbe for deres faglige rettigheter. Kollektive forhandlinger, organisasjons- og streikerett, sykekassordninger og tariffavtaler ble sentrale saker i arbeidernes bevissthet. På Notodden oppsto det tidlig et skille mellom arbeiderne på de to hjørnestensbedriftene. Hydroarbeiderne organiserte seg i Salpeterarbeidernes arbeiderforening allerede ett år etter oppstarten av bedriften. På Tinfos ser vi hvordan den tradisjonelle paternalistiske lederstilen til Holta, med aktiv motvilje mot organisering, i motsetning til den forretningsmessige på Hydro og Borregård forsinket og utsatte organiseringen.

Bølgen av organiseringen på Notodden kom som et resultat at jobbene i industrien ble stadig mer spesialisert og man ble mer avhengig av kompetent fagutdannet arbeidskraft. Det var få av disse arbeiderne, og de visste hva de var verdt. Det ble derfor rom for forhandlinger slik som var tilfelle for arbeiderne ved Hydro.²³³ Arbeiderforeningen på Hydro åpnet også for at ufaglærte kunne få bli medlemmer. Den vellykkede organiseringen på Hydro ble lagt merke til blant arbeiderne på Tinfos og ved konflikten i 1926 blir presset på Holta så stort at han må anerkjenne fagforeningene og at Tinfos arbeiderne organiserte seg

---

²³³ Hansen 1963: 130.

Kapittel 5: Forutsetninger for bygging av industriarbeiderboliger på Notodden

Befolkningsveksten og industrialiseringen av Norge på 1800-tallet førte til boligmangel. Stadig flere mennesker valgte derfor å flytte fra sine respektive hjemsteder, hvor det var lite arbeid og trangt om plassen, til de framvoksende industristedene rundt om i landet. På landsbygda var kapasiteten i husmannsvesenet i ferd med å bli nådd og det var ikke plass til flere på de eksisterende husmannsplassene. Så også på landsbygda var det behov for nye boliger, men behovet i byene og de nye industribygdene var naturligvis høyere ettersom at det var her det fantes flest jobber. Tradisjonelt hadde arbeidsfolk bygd sine egne boliger, men myndighetenes innføring av nye regler og krav til boligbygging i midten av århundret, ble dette stadig vanskeligere.

Murtvangen, som vil si at alt av nye boliger i byen må bygges i betong eller teglstein, var kanskje den regelen som skulle få størst betydning. Murtvangen ble innført for å redusere de materielle skadene ved brann. Boligbranner var vanlige i Norge ettersom mesteparten av husene var bygget i treverk. I 1869 fikk man loven om bygningskommuner. Disse bygningskommunene ble opprettet for å sikre kontroll og standard på bygningsprosjektene byer og tettsteder som hørte til landkommuner. Det ble også innført byggebelter med formål om å hindre framveksten av ukontrollerte store forsteder, hvor samme reglement skulle følges. Tidligere hadde det vært vanlig at alle med litt kunnskap og midler satt opp sitt eget hus. Med nye krav og regler for boligbyggingen ble det mye vanskeligere, og dyrere for enkeltpersoner å bygge sin egen bolig. Det er for eksempel mye dyrere å bygge hus i mur enn i tre, samtidig som man var avhengig av å ha kunnskap for å få det til.²³⁴

De nye reglene førte til at det bare var et fåtall arbeidere som hadde kunnskap og ressurser til å bygge sine egne boliger. Spørsmålet blir da hvem som må ta på seg ansvaret for å bygge arbeiderboliger. Tidligere i oppgaven, har vi sett at Tinfos huset en god del av arbeiderne sine i egne arbeiderboliger. Dette var også tilfelle for mange andre industriforetak i landet. Det at en arbeidsgiver kunne tilby en bolig var en fin måte å rekruttere arbeidskraft til fabrikken. I tillegg sørget det for at arbeiderne var mye mer lojale ovenfor bedriften. Det var en forutsetning at du måtte jobbe ved bedriften for å få lov til å leie der. Dersom du da valgte å

---

²³⁴ Abrahamsen 2016: 58.

slutte, mistet du også boligen. Dette var arbeiderne også klar over, ettersom det det var spesifisert i boligkontrakten, slik som i Hafslund sin fra 1873. Her står det:

Retten til Bolig knyttes sig udelukkende og alene til Arbeidsforhold og bliver saaledes enhver Arbeiders Bolig at ryddiggjøre øieblikkelig, saasnart Arbeidsforholdet af hvilkensomhelst Aarsag opphøre.²³⁵

Hvor mange arbeidsboliger de ulike bedriftene valgte å bygge varierte fra fabrikk til fabrikk. Forenklet kan man si det slik at bedriften bygget boliger der hvor arbeidsgiveren var paternalistisk, ettersom at de brydde seg mer om arbeidernes liv utenfor arbeidet. Andre arbeidsgivere brydde seg som regel mest om at arbeiderne kom på jobb, og følte derfor ikke noe ansvar for arbeiderens liv utenfor den daglige driften.²³⁶ En av grunnen til dette er at boligbygging er dyrt og dyrere ble det med innføringen av murtvang og loven om bygningskommunene. Grunnen til at eierne valgte å bygge arbeidsboliger henger naturligvis også sammen med at det var behov for arbeidere, men også det faktumet at eierne hadde et paternalistisk forhold til sine arbeidere. Det må allikevel presiseres at det paternalistiske forholdet aldri oversteg det praktiske forholdet. Eierne bygget boligene fordi de hadde behov for arbeidskraft, ikke fordi de var så snille. Kostnadene ved å bygge boliger måtte veies opp mot behovet og sees i sammenheng med om det var andre aktører som var villige til å stå for boligbyggingen.

Filantropi er et begrep som gjør seg gjeldene når det kommer til byggingen av arbeiderboliger. Den filantropiske boligbyggingen eksisterte så tidlig som 1850, men ifølge Myhre så begynner den ikke å skyte fart før i perioden 1880 og 1890 årene.²³⁷ Denne type boligbygging blir beskrevet som et sosialt prosjekt hvor dyktige og resurssterke menn går i spissen for bygging av boliger fordi det var økonomisk sunt. Økonomisk sunt i denne sammenhengen betydde ikke at det var stor profitt knyttet til utbyggingen. For filantropene var det viktig å handle for det beste for andre. Det handlet om at det var stor bolignød og noen måtte gjøre noe, og noen måtte fikse det. I forbindelse med filantropisk boligbygging ble det opprettet en del aksjeselskaper. Dette ble gjort i et forsøk på å få med borgerne i denne boligbyggingen, og det ble lovet aksjeutbytte på 5%. Denne typen bygging mener Anne Lise Seip at var begrenset.²³⁸ Den skapte riktignok en god del boliger, men bolignøden ble ikke

---

²³⁵ Abrahamsen 2016: 89.

²³⁶ Kaldal: 1989 38-41.

²³⁷ Hentet fra Abrahamsen 2016: 60.

²³⁸ Hentet fra Abrahamsen 2016: 60.

løst av denne type tiltak. Det må også nevnes at disse boligen ikke var for hvem som helst. Utbyggerne hadde sørget for at boligene hadde god standard, og at det derfor var dyrt å leie dem. Det var derfor bare de mest velstående fra arbeiderklassen som hadde råd til å bo her.²³⁹

Det var også en del spekulativ boligbygging, hvor utbyggerne, typisk byggmestere og entreprenører, utnyttet bolignøden, og tjente gode penger på boligbygging. Denne spekulative boligbyggingen var på topp i Kristiania mot slutten av 1800-tallet, og det er grunn til å anta at dette også var tilfelle i andre store industribyer som vokser kraftig nettopp i denne perioden. Utbyggerne hadde god oversikt over veksten i industrien og behovet for boliger. Dette reduserte risikoen i investeringene og sikkerhet for å få leid ut boligene skapte sikkerhet for investeringene. Byggebransjen var sterk og at det stadig ble flere kvalifiserte snekkere, murere og glassmester så selv om kraven boligbyggingen ble mer komplisert, var det ikke verre enn at disse aktørene fremdeles så mulighet til profitt.²⁴⁰

Arbeiderboliger på Notodden

Bolignøden var stor på de fremvoksende industriplassene i Norge på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Befolkningsveksten hadde også ført til boligmangel på landsbygda. Det var trangt om plassen på gårdene og gårdene hadde kanskje tre husmenn der de før bare hadde en. Det ble gradvis trangere om plassen og behov for arbeidsplasser. Det var også stor tilflytting til områder med industrireisningen og det var stor bolignød mange steder. Notodden var intet unntak, og bolignøden ble stadig mer akutt. En av grunnene til dette er at foregikk en vesentlig endring i treforedlingsindustrien. Treforedlingsindustrien som man hadde drevet med langs Tinnelva var primitiv i den forstand at det var snakk om sagbruksvirksomhet. Dette var riktignok fysisk krevende arbeid, men det var ikke veldig komplisert. Det var et arbeid alle som vare sterke nok kunne gjøre. Dette skulle nå endre seg. Det ble gjort store framskritt i treforedlingsindustrien, og på Notodden ønsket man å starte med produksjon av papirmasse og senere papir. For å få gjennomført dette var man avhengig av kompetente fagfolk. Tinfos hadde hovedsakelig rekruttert arbeidere fra lokalmiljøet, men det var ikke lenger mulig. For kompetanse innenfor papirindustri var en mangelvare på Notodden. Tinfos måtte derfor rekruttere fagfolk utenfra.

---

²³⁹ Abrahamsen 2016: 59-60.

²⁴⁰ Abrahamsen 2016: 60.

Bolignøden økte derfor ytterligere med tilflytningen av disse fagarbeiderne. Mange av de ufaglærte arbeiderne bodde typisk fremdeles på gårdene der fedrene deres var husmenn, så bolignøden var ikke så pressende for dem. Det var verre for disse tilflytterne som tross alt trengte et sted å bo. Tinfos hadde fått opp to arbeiderboliger på sørsiden av fabrikklokalene i 1892. Disse boligene ble forbeholdt tilflytterne. Det arbeidet totalt 140 arbeidere på Tinfos i 1890. De to boligene var derfor ikke i nærheten av å være tilstrekkelig til å huse alle arbeiderne som kom utenfra. Det skulle heller ikke bli lettere etter at den ene boligen brant ned i 1898. For å sørge for at de beboende skulle få tak over hodet ble det bestemt at fabrikken skulle bygge to nye hus som skulle erstattet det som brant ned. Til tross for disse to nye boligene, var det fremdeles arbeidere som sto uten bolig. Tinfos mente at de kunne løse boligkrisen dersom de gav arbeiderne lån slik at de kunne bygge egne boliger på tomter som tilhørte fabrikken.²⁴¹ Dette ble det imidlertid ikke noe av. På starten av 1900-tallet etablerte også Norsk Hydro seg på Notodden. Dette bidro heller ikke til at boligmarkedet skulle bli noe bedre.²⁴² I alle fall ikke med det første.

Hydro hadde også behov for kompetente fagarbeidere til produksjonen av salpeter, noe som betydde at det kom enda flere tilflyttere til byen. Etableringen av et enda større industriforetak på Notodden førte, på kort sikt, til enda større bolignød. Det at Hydro etablerte seg på Notodden skulle imidlertid vise seg å være noe positivt når det kom til å løse bolignøden. Sam Eyde hadde en noe annen oppfatning av arbeiderboliger enn mange andre fabrikksejere hadde på den tiden. Han mente at dersom han kunne tilby sine arbeidere et sted å bo med standard, så ville arbeiderne være mer lojale ovenfor bedriften. Dette gav også arbeiderne en forutsigbarhet med tanke på bolig og de slapp å bekymre seg for at det ikke var mulig å finne et sted å bo, slik som var tilfelle for arbeiderne på Tinfos. I sin selvbiografi skriver Sam Eyde:

På mitt initiativ var selskapet godt i gang med å anlegge en bebyggelse for arbeidere, funksjonærer, og ingeniører, hvor jeg selv var med og utforme de anvendte typer. Jeg hadde ikke lite bry med å få de franske direksjonsmedlemmer til å gå med på disse arbeider- de sto ganske fremmed overfor den tanke at man skulde behøve å tenke på de underordnes boliger.²⁴³

---

²⁴¹ Høydal 1994: 41.

²⁴² Høydal 1994: 41.

²⁴³ Eyde 1939: 269.

Dette viser at Sam Eydes holdningen til arbeiderboliger var en fremmed tanke også utenfor landets grenser.

Hydros byggeprosjekt startet med Grønnbyen. Her ble det bygget 25 tomannsboliger. Disse var vertikaldelt og skulle huse Hydros arbeidere. I tillegg ble det bygget tre eneboliger som var beregnet for funksjonærer. Grønnbyen ligger som en terrasse rett ovenfor Hydros fabrikklokaler. Opprinnelig var husene grønnmalt og fikk derfor kallenavnet Grønnbyen.²⁴⁴ Byggingen startet i 1906 og alle de 28 boligene sto ferdige i 1911. Husene er etter dagens standard enkle med få detaljer, men i sin samtid var de av høy kvalitet og satte en helt ny standard for arbeiderboliger. I første etasje var det gang, stue og kjøkken og i andre etasje var det to soverom. Det var også innlagt vann og strøm. Boligene hadde også hver sin hage, noe som folk var misunnelig på. I 1913 var husleien 16 kr i måneden.²⁴⁵ Primærrommene på disse boligene er ca. 80 m².²⁴⁶ I perioden 1908 til 1918 bygde Hydro også villaer på Villamoen. Dette var en bebyggelse bestående av 17 villaer bak Hydros administrasjonsbygning. Disse boligen lå høyere i terrenget i forhold til Grønnbyen på en terrasse i terrenget. Dette passet fint ettersom at boligene var bygget til funksjonærer og ingeniører som hadde høyere status enn de vanlige fagarbeiderne. Disse boligene hadde derfor et større preg av individuelle ulikheter ettersom at man fikk inn flere arkitekter til å gjennomføre arbeidet. Totalt ble det bygget 23 boliger på Villamoen, hvor hver av dem hadde en boflate på 200-250 m².²⁴⁷

Hydros boligbygging er relevant for boforholdene til arbeiderne på Tinfos, fordi den i stor grad påvirket Tinfos sin bygging av arbeiderboliger. Med utbyggingen av Grønnbyen i 1906 satte Hydro standarden for arbeiderboliger Notodden på starten av 1900-tallet. Ifølge Sam Eyde hadde Notodden en befolkning på ca. 2000 mennesker i 1907.²⁴⁸ Ifølge folketellingene i 1900 og 1910 steg tallet på «hjemmehørende» på Notodden fra 849 i 1900 til 4918 i 1910.²⁴⁹ Jeg ser ingen grunn til å tvile på at Sam Eydes anslag, noe som tilsier en økning av befolkningen på nesten 3000 på tre år. Dette sier en god del om behovet for arbeidsboliger og boliger generelt. Tinfos bygget ikke arbeiderboliger ut ifra godhet for arbeiderne, men heller fordi de følte seg presset av konkurransen fra Hydro på arbeiderboligmarkedet. Det var riktignok et behov for arbeiderboliger før Hydro etablerte seg, men dette hadde ikke noen betydning for Tinfos. Det hadde en sammenheng med at tidligere var Tinfos byens eneste

---

²⁴⁴ Taugbøl & Andersen 2018: 216.

²⁴⁵ Kaasa 2011 (Artikkel: Grønnbyen).

²⁴⁶ Aktiv eiendomsmegler Notodden 2021.

²⁴⁷ Taugbøl & Andersen 2018: 220.

²⁴⁸ Eyde 1939: 268-269.

²⁴⁹ Folketelling 1900: 158 og 1910: 165.

tekniske avanserte bedrift, og hadde liten konkurranse om arbeidskraften. Arbeidskraft ble tradisjonelt og historisk ansett som noe det ikke var et problem å få tak i. Etableringen av Hydro forskjøv dette bildet, og arbeidskraft ble nå noe bedriftene konkurrerte om. Hydros boligbygging må forstås ut fra bedriftens størrelse. Hydro-fabrikken på Notodden var stor og hadde derfor behov for mange arbeidere. Det ble problematisk å få tak i alle disse arbeiderene og Sam Eyde skjønte at det ville være lettere å rekruttere arbeidere dersom fabrikken kunne tilby dem boliger. Tinfos sine arbeidere hadde ikke noen grunn til å være lojale ovenfor bedriften dersom de hadde et bedre alternativ. Holta måtte derfor gjøre grep for å sørge for at deres arbeidere ikke gikk til Hydro. Det var behov for boliger, og Hydro var i gang med å bygge dem. Dersom Tinfos ønsket å beholde arbeideren sine, måtte de også begynne å bygge boliger til arbeiderene.²⁵⁰

Tegningen for Tinfos første nye bolig var ferdig i 1905, som betyr at Tinfos startet med bygging samtidig som Hydro. Huset ble bygget i det vi i dag kaller for Kanalveien, og i 1908 kom det ytterlig to nye tomannsboliger her. Byggingen skulle fortsette i mange år og funksjonærboligene begynte ikke å komme opp før rundt 1920. Arbeiderboligene besto av en større samling av rødmalte hus. Disse boligene var lokalisert øverst i Kanalveien, og fikk klengenavnet Hyttebyen. Konkurransen med Hydro hadde stor betydning for utbyggingen av boligene i Kanalveien. Det holdt ikke lenger at boligene var akkurat tilstrekkelig standard. De måtte ha en standard tilnærmet lik den Hydro tilbød nede i Grønnbyen dersom det skulle være vits å fremdeles jobbe for Tinfos. Hver boligenhet besto av to rom og et kjøkken og var på ca. 50 m².²⁵¹ Dette er ikke så stort etter dagens standard, men på den tiden var det et godt tilbud. Vann måtte hentes fra felles spring og boligene var dårlig isolert, så det ble en god del varmetap, men for å gjøre boligene attraktive, så hadde de til gjengjeld innlagt elektrisitet, noe som ikke alle hadde i 1908, og i alle fall ikke i arbeiderboliger. De var også nok ledig areal til at beboerne kunne holde dyr i hagen dersom de ønsket det. Det var for eksempel vanlig at de holdt griser. Funksjonærboligen ble bygget nærmere fabrikken langs kanalen. Disse ble ansett som attraktive ettersom at de hadde vannspeilet fra kanalen rett utenfor husveggen.²⁵² Disse boligene hadde naturligvis også innlagt elektrisitet, og eller skilte de seg fra arbeiderboligen på samme måte slik funksjonærboligene på Hydro skilte seg fra sine arbeiderboliger. De

---

²⁵⁰ Høydal 1994: 41.

²⁵¹ Aktiv Eiendomsmegler Notodden 2021.

²⁵² Høydal 1994: 41-42.

hadde vesentlig større boareal og individuelle forskjeller på boligens detaljer og utsende basert på funksjonærenes individuelle ønsker og preferanser.

Murtvangsloven gjaldt først og fremst i storbyer, der det var større potensiell brannfare. Branner var heller ikke uvanlig i det som skulle bli Notodden by.

Arbeidsdepartementet stilte i 1906 Spørsmålet om alminnelig bygningslov skulle gjelde for Notodden. Resultatet var at alminnelig bygningslov [med murtvang] skulle gjelde for Notodden innenfor bestemte grenser. De gjeldene områdene ble bestemt av herredstyret i 1906.²⁵³ Murtvang ble av den grunn praktisert i boligbygging på Notodden til tross for at det ikke var en. Tinfos sender for eksempel inn søknad til formannskapet om dispensasjon fra murtvangsloven, basert på at kostnadene var en stor økonomisk byrde for bedriften.²⁵⁴

Den industrielle boligbyggingen på Notodden skapte en geografisk forankring av de ulike samfunnsklassene. Tinfos kopierer Hydro og plasserer arbeiderboligene et sted og funksjonærboligene et annet. Byen får derfor den samme forankringen av ulike samfunnsklasser på to steder. Den ene i øvre sentrum med papirfabrikken langs Tinnelva, Hyttebyen og Vannspeilet. Den andre i nedre sentrum med salpeterfabrikken langs Heddalsvannet, Grønnbyen og Villamoen. Hvorav boligene i Hyttebyen skulle tilsvare de i Grønnbyen og boligene ved Vannspeilet skulle tilsvare de på Villamoen. Det kommer tydelig frem at ledelsen ved Tinfos følte seg presset til å følge opp Hydros boligbygging. For det å la være å bygge boliger var ikke et alternativ. Det virket som om Tinfos var desperate når de startet å bygge, for de startet rett etter Hydro. For det så ikke ut til at Tinfos hadde planer om å bygge før Hydro startet på Notodden. Ut ifra dette, er det en klar sammenheng mellom at Hydro etablerte seg og at arbeiderne på Tinfos fikk arbeidsboliger. I tillegg så ønsket Sam Eyde å ha en vesentlig bedre standard på boligene som de bygde. Det betydde at Tinfos arbeiderne fikk en bedre boligstandard enn hva man ville fått i resten av landet, for Tinfos sine boliger kunne tross alt ikke være noe dårligere enn de som Hydro arbeiderne hadde.

I tillegg til boligbyggingen til Tinfos og Hydro ble det også bygget en del boliger på privat initiativ. Den private boligbyggingen var beskjedent i forhold til den industrien sto for, og i 1917 mente mange at kommunen burde forsøke å redusere bolignøden ved å gi garanti for lån, slik at private som ønsket å bygge kunne gjøre dette. Kommunen kjøpte i 1917 opp 4 parseller på til sammen 38 mål. Disse tomtene ble skjøttet bort til private for 140 kr leie i året, og i 1920

---

²⁵³ Hansen 1963: 139.

²⁵⁴ Teledølen, 05. september 1917: 1.

stilte kommunen med midler til disposisjon for boligbygging som garanti og nedskrivninger.²⁵⁵

Arbeiderboliger i Sarpsborg

Sarpsborg var også en by som slet med boligmangel på slutten av 1800-tallet. Sammenlignet med Notodden, så opplevde byen en enda større tilflytningsbølge. Folketellingen i 1890 viser at Sarpsborg hadde 2904 innbyggere. Dette tallet økt voldsomt til 9846 ved folketellingen fra 1910.²⁵⁶ Den kraftige befolkningsveksten var et resultat av at «The Kellner-Partington Paper Pulp Co. Ltd» overtok verkene Borregaard og Hafslund i 1889. De første fem årene så var det ikke så mye tilflytting, men de nye eierne hadde planer om å utvide driften og fabrikklokalene, og etter fem år sto flere nye fabrikklokaler klare for produksjon av tremasse og papirproduksjon. Fabrikklokalene sto derfor tomme for arbeidere og det ble derfor attraktivt å flytte til Sarpsborgområdet, siden det var gode økonomisk tider og mange ledige arbeidsplasser der.²⁵⁷ For å forstå hvor stor og omfattende papirindustrien på Borregaard var, er det nok å vise til industristatistikken fra 1905 så viser at Borregaard er den største bedriften i landet med 1058 arbeidere. Fem år senere så hadde tallet økt til 2012.²⁵⁸ Denne voldsomme tilflytningen av arbeidere skapte stor bolignød i Sarpsborg. Borregaard hadde ifølge *Sarpen* en visjon om å oppgradere de eksisterende arbeidsboligene slik at arbeidere med store barneflokker kunne få to rom. Denne planen ble imidlertid skrapet ettersom presset fra de tilreisende arbeiderne var så stort at bygging av nye boliger måtte prioriteres.²⁵⁹ Det ble bygget mange boliger raskt og hyppig i Sarpsborg, men det var allikevel ikke tilstrekkelig. Arbeiderne kom raskere enn hva man klarte å bygge. Bolignøden skulle avta når man bikket århundreskiftet, men det ble fremdeles bygget boliger. I avisene sto det flere annonser om ledige boliger. Dette tilser jo at bolignøden var løst. Når det var ledige boliger som sto tomme, så skulle man tro at alle arbeiderne hadde fått bolig. Det var også tilfelle, og innbyggerne i Sarpsborg stilte seg spørsmålet om den videre boligbyggingen virkelig var nødvendig. Fabrikkene hadde tilstrekkelig med arbeidskraft og det var ikke flere som flyttet til byen. Dette var spekulativt privatboligbyggingen som det skulle vise seg at det ble behov for fordi

---

²⁵⁵ Hansen 1963: 206.

²⁵⁶ Abrahamsen 2016: 42.

²⁵⁷ Abrahamsen 2016: 44-45.

²⁵⁸ Abrahamsen 2016: 47-48.

²⁵⁹ Abrahamsen 2016: 51.

utvidelsen av fabrikkene på Borregaard i periodene 1900-1906 skapte en ny bølge av tilflyttende arbeidere. I løpet av perioden fra 1905 og frem til 1910 så hadde antall ansatte økt til det nesten dobbelte og selv om de i begynnelsen var overskudd av boliger, ble denne bølgen likevel regnet som mye mer problematisk enn første.²⁶⁰ I avisene var det ikke lenger annonser for ledige boliger, men heller annonser fra folk som søkte ledig husrom. Situasjonen ble for noen så dramatisk at de måtte søke ly i vedskjul og i verste fall arresten. Borregaard ble kritisert for ikke å ta nok ansvar for boligbyggingen og opplevde et press fra Sarpsborgs befolkning om at de måtte ta ansvar for tilflytningen, som tross alt var et resultat av deres industrisatsing. I *Sarpen* sto det: «Bedriften ogsaa faar have en Smule Ansvar for de Forhold, som de skaper omkring sig».²⁶¹ Utrolig nok kan det se ut som at bolignøden avtok relativt raskt. For i 1912 skildret distriktslegen i sin beretning at bolignøden var mer eller mindre over, til tross for at det fremdeles fantes arbeiderboliger hvor de hygieniske forholdene ikke var ideelle og at antall beboere gjorde boligen altfor trangbodd. Det kommer allikevel også frem at de nyeste boligene «var gjennomgaaende hyggelige, luftige og lyse».²⁶²

Den andre bølgen av arbeidere slet også kraftig med økende husleiepriser. Før 1910 så kunne man betale en månedsleie på 5 kr for to værelser og kjøkken, men i 1910, måtte man ut med 18 kr måneden for tilsvarende rom i samme gate. Det ble sagt at leiekostnadene i Sarpsborg tilsvarte de i Kristiania. Den høye husleia førte til at det ble umulig for mange å finne seg en plass å bo til tross for at det fantes ledige boliger på markedet, de hadde rett og slett ikke råd. Grunnen til denne høye husleia var at det var snakk om leie av private boliger og ikke Borregaards arbeiderboliger. Hos Boregaard var leia for tilsvarende bolig bare 8 kr og i tillegg fikk man en liten hageflekk.

Resultatet av at ulike aktører står for boligbyggingen

Både Tinfos eller Borregaard var motvillige boligbyggere. De anerkjente behovet for arbeiderboliger, men hadde liten appetitt for å stå for utbyggingen. På Tinfos hang dette trolig sammen med at Holta var på vei bort fra den paternalistiske lederstilen. Det gir mening, rent forretningsmessig, ettersom murtvang og strenge regler for utbygging førte til økte kostnader ved boligbygging. En kostnad som eierne gjerne så at andre tok. Før Hydro etablerte seg på

---

²⁶⁰ Abrahamsen 2016: 52-53.

²⁶¹ Sitert fra Abrahamsen 2016: 63.

²⁶² Bull 1972: 306.

Notodden og begynte å tilby arbeiderboliger var det ikke nødvendig for Holta å sørge for boliger til sine ettersom han hadde et slags monopol på arbeidsmarkedet. Den største forskjellen mellom de to arbeidsplassene er at det er ulike aktører som ender opp med å stå for boligbyggingen. For å møte konkurransen fra Hydro ble Tinfos nødt til å bygge arbeiderboliger, mens Borregaard posisjon som den største arbeidsgiveren i Sarpsborg gjorde sitt til at de kunne overlate boligbyggingen til private aktører.

Vi har tidligere sett at leieprisene hos de private var høyere enn ved de få arbeiderboligene på Borregaard. Borregaardsarbeiderne forteller oss at de sto ovenfor en uoverkommelig høy leiepris i de privateide boligene. De som bodde her kunne betale en månedsleie på 17 kr, som bare ytterst få hadde mulighet til å betale. Dersom du bodde i en av Borregaards få arbeiderboliger trengte du bare å betale 8 kr for tilsvarende forhold. Arbeiderboligene på Borregaard var stort sett oppført i sagbrukstiden og hadde lav standard. Dette forklarer trolig noe av den store prisforskjellen. Det er grunn til å tro at arbeiderboligene som Tinfos hadde før Hydro kom på banen hadde en standard som er sammenlignbar med den på Borregaard.

Hydro satte standarden for boligbygging på Notodden og Tinfos ble tvunget til å møte konkurransen. Tinfos sine arbeiderboliger i Hyttebyen ble derfor bygget med en bedre standard enn arbeiderboligene på Borregaard. Husleia for Hydros boliger i Grønnbyen var i 1913, 16 kr i måneden. Tinfos sine boliger hadde riktignok strøm, men det var bare Hydro sine som hadde innlagt vann i 1906. Boligen i Hyttebyen var dessuten vesentlig mindre enn de i Grønnbyen. For å unngå at arbeidsflukt til Hydro måtte Tinfos trolig tilby en lavere leiepris for sine boliger i Hyttebyen, og derved også lavere enn for de private boligene ved Borregaard.

Tinfos og Hydro klarte, i større grad enn Borregaard, å dekke arbeidernes boligbehov. Dette kan også forklarer hvorfor det ikke fantes spekulative boligaktører på Notodden. Tinfos og Hydro hadde mer eller mindre dekket behovet og konkurransen mellom de to hjørnestensbedriftene holdt også husleien nede. Restmarkedet for boliger på Notodden utenom Hydro og Tinfos sin boligbygging var derfor ikke attraktivt nok til å tiltrekke seg private boligspekulanter. I Sarpsborg hadde de private aktørene ikke den samme konkurransen fra Borregaard.

Bolignøden i Sarpsborg og Notodden

Innflyttingen og veksten i Notodden og Sarpsborg i begynnelsen på 1900 tallet var kjempestor begge steder. Fabrikken på Borregaard var i utgangspunktet mye større en Tinfos sin fabrikk på Notodden og Sarpsborg hadde lenge vært en industriby. Mens veksten å Notodden i stor grad skyldtes Hydro sine etableringer, skyldtes veksten i Sarpsborg utvidelser av den eksisterende fabrikken på Boregaard. Veksten førte uansett til stor bolignød begge steder.

For å finne ut hvor veksten og presset på boligmarkedet var størst har jeg studert folketellingene for perioden 1900-1930.²⁶³ I 1910 var innbyggertallet i Hitterdal Herred 7711 hvorav 4918 på Notodden [nåværende byområde].²⁶⁴ På samme tidspunkt var innbyggertallet i Sarpsborg på 9846, men dersom vi inkluderer forstedene rundt byen og ser på tallet for «Stor Sarpsborg» er innbyggertallet ca. 18000.²⁶⁵ Dersom en bare ser på tallene for Sarpsborg kan det se ut som om den store veksten i hovedsak var over i 1910 ettersom veksten fra 1910 til 1920 er på bare 4%. Veksten var fortsatt litt større i områdene rundt selve byen og dersom en tar med dette var veksten totalt i området på 14% i perioden.²⁶⁶ Veksten på Notodden tok ikke av før i 1907 og fortsatte fram mot 1920. Et raskt overslag viser at folketallet på Notodden økte med over 5500 mennesker fra 1900 til 1920. Ifølge Abrahamsen var folketallet i stor Sarpsborg 11750 i 1900.²⁶⁷ Legger en til veksten på 14% i perioden 1910 til 1920 så øker folketallet i stor Sarpsborg med ca. 8750 mennesker. Den prosentvise veksten fra 1900 til 1920 var på henholdsvis 770% på Notodden og 74% i stor Sarpsborg. Veksten på Notodden var i all hovedsak i selve Notodden og ikke i områdene rundt, mens veksten i Sarpsborg er i hele stor Sarpsborg. Dette har nok sammenheng med at Sarpsborg i 1900 allerede var en etablert by mens Notodden bare vare ett tettsted i en landkommune. Dersom en ser på veksten alene kan det se ut som om presset i boligmarkedet er størst på Notodden, men en må i tillegg se på antall boliger som faktisk var tilgjengelig.

I perioden fra 1890 til 1910 ble det bygget 1453 leiligheter i Sarpsborg, og det totale antallet leiligheter var 2097.²⁶⁸ Ifølge Hansen var det 1341 leiligheter på Notodden i 1917 med til sammen 6335beboere.²⁶⁹ Det gir et gjennomsnittlig antall beboere pr leilighet i Sarpsborg på

---

²⁶³ Folketelling 1900: 158&47, 1910: 165&47, 1920: 49&30 og 1930: 26&16.

²⁶⁴ Folketellingen 1910: 25.

²⁶⁵ Abrahamsen 2016: 42.

²⁶⁶ Folketellingen 1920: 19.

²⁶⁷ Abrahamsen 2016: 43.

²⁶⁸ Abrahamsen 2016: 114.

²⁶⁹ Teledølen 20.03.1918 hentet fra Hansen 1963: 207.

4,7 i 1910 og 4,7 i Notodden i 1917. Av folketellingen fra 1920 kan en regne seg fram til at antall personer pr bygning er ca. 10,5 i Sarpsborg og 10,3 på Notodden.²⁷⁰ Heller ikke denne sammenligningen gir oss noe entydig svar på hvor boligsituasjonen var verst. Så selv om veksten var mye kraftigere på Notodden enn i Sarpsborg, ser det ut som om Hydro klarer å holde tritt med utviklingen slik at forholdene på Notodden ikke var noe verre enn i Sarpsborg.

Utkastelsesstriden i forbindelse med Tinfosstreiken i 1926

Storstreiken på Tinfos i 1926 fikk også følger for mange arbeideres boligsituasjon.

Tilbud om overkommelige prisede fabrikkboliger var et fortrinn i konkurransen om arbeidskraft samtidig satt det arbeiderne i et avhengighetsforhold til bedriften, ettersom fabrikkboligene var forbeholdt ansatte på fabrikken. Vi har tidligere sett at for eksempel Hafslund typisk bant husleiekontrakten opp mot arbeidskontrakten. Oppsigelse av arbeidskontrakten medførte bortfall av leieforholdet. Da de organiserte i papirarbeiderforbundet streiket i 1926 og gikk til oppsigelse av 180 mann satte det arbeidere med fabrikkboliger i en spesielt vanskelig situasjon. Det var ikke bare for bedriften å kaste dem ut.

Mange av disse arbeiderne hadde opparbeidet en eller annen form for gjeld til bedriften. Enten det var gjeld for kjøp av materialer eller ubetalt husleie. Ved oppsigelsen så var dette en gjeld som Tinfos krevde tilbake til minste krone.²⁷¹ Bortfall av lønn ved oppsigelsen gjorde det enda vanskeligere å betale denne gjelden, og den 1 oktober hadde Tinfos forlangt utkastelse pga. ubetalt husleie. Det var i alt snakk om 16 arbeiderfamilier som skulle kastes ut. Blant disse hadde noen klart å betale det de skyldte bedriften. For dem falt utkastelsen bort. De som ikke hadde råd, var ikke like heldige. Fattigvesenet hadde lagt ned protest mot utkastelsen av arbeiderne og tilbudt Tinfos å betale gjelden deres i fullt. Det var imidlertid uaktuelt for Tinfos og de nektet å ta imot pengene fra fattigvesenet.²⁷² Dette viser at det for ledelsen ikke nødvendigvis kun handlet om pengene. Det var mye heller mer personlig. I *Aftenposten* kan vi lese at bedriften ikke kan godta denne løsningen for de mener det er ulovlig anvendelse av skattebetalernes penger.²⁷³

---

²⁷⁰ Folketellingen 1920: 70.

²⁷¹ Norges kommunistblad, 09. juni 1926: 6.

²⁷² Teledølen, 02. oktober 1926: 2.

²⁷³ Aftenposten, 01. oktober 1926: 1.

Utviklingen rundt utkastelsen på grunn av ubetalt husleie kan tyde på at det var andre forutsetninger for å kunne bo i en av Tinfos sine arbeiderboliger enn for eksempel de ved Hafslund. De av de streikende som betalte gjelden fikk fremdeles lov til å bo i fabrikkboligen, til tross for at de formelt ikke lenger jobbet på papirfabrikken. Ved andre bedrifter hadde dette ført til at man hadde mistet retten til boligen. De streikende med arbeiderbolig var derfor en dobbel byrde for arbeidsgiver ettersom de ikke bidro til produksjon samtidig som de tok opp boligene til arbeidere som kunne tatt over jobbene deres. Det var lite som skulle tilsi at det var hensiktsmessig for arbeidsgiver å tillate at de streikende å bli boende. Hvorfor arbeidsgiveren allikevel tillot dette må forstås ved å se på bedriftens dilemma. På Notodden fantes det lite ledig arbeidskraft. Det var mulig å rekruttere nye arbeidere utenifra. Dette var imidlertid kostbart og tidkrevende. Tinfos fant det derfor mest hensiktsmessig å gå i forhandlinger med de streikende, slik at de så for som mulig kunne gå tilbake i produksjonen. Å true med utkastelse var uansett lite hensiktsmessig ettersom arbeidernes forhandler ikke kunne godta at arbeiderne begynte på jobb igjen når deres kollegaer ble behandlet så dårlig.²⁷⁴

I videre oppfølging i teledølen stiller Holta en del krav til arbeiderne. De skal få lov til å fortsette å bo i boligene frem til 14 april 1927 dersom de oppfyller tre krav.

Vi tillater de arbeiderfamilier som utkastelsen gjelder å bo i husene til 14. april 1927 paa følgende betingelser:

1. At den saakaldte streik heves straks
2. At leieboerne betaler husleien efter nuværende satser, og at disse og husleienevnden erklærer sig enig om, at arbeiderne flytter ut 14. april 1927, hvis ny avtale om leieforholdet ikke inden den tid er istandbragt.
3. Avblaaes streiken, inntas de tidligere arbeidere de driften tiltrenger, ettersom den igangsettes. Dog kan gjeninntagelse ikke paaregnes av arbeidere, som var opsagt før streiken begynte eller som under samme har gjort sig skyldig i noen strafbar handling – eller som andre forhold tatt i betraktning, maa anses uskikket å medvirke til en regelmessig drifts opretholdelse

Tinfos arbeiderforening fant det ikke forsvarlig at man skulle gå med på en slik avtale, og spesielt ikke dersom de ikke kunne få på plass en tariffavtale.²⁷⁵ Boligkonflikten på Tinfos var samtidig noe særegent ettersom at konflikten fikk oppmerksomhet på høyt nivå og også ble

---

²⁷⁴ *Teledølen*, 01. oktober 1926: 1.

²⁷⁵ *Telmark Arbeiderblad*; 09. oktober 1926: 2.

omtalt i Oslo.²⁷⁶ Den var også, mest sannsynlig, den utløsende årsaken til at konflikten på Tinfos var den eneste av de 41 bedriftene som ikke løste konflikten den 2. oktober.

Trusselen om utkastelse var med på å forlenge streiken lenger enn strengt tatt nødvendig. Overskriften på *Teledølen*s artikkel i utgaven den 01 oktober 1926 var: «Skal utkastelsestrusselen ved Tinfos velte overenskomsten i papirindustrien?»²⁷⁷ Det ble komplisert å komme til en løsning på konflikten ettersom Tinfosarbeidernes bosituasjon ble blandet inn i konflikten. Utkastelseskrisen ble for øvrig samtidig som a partene kom til enighet 22. oktober 1926

Oppsummering

Myndighetenes regulering av boligbygging på slutten av 1800 tallet påvirket byggingen av industriarbeiderboliger. Innføringen av murtvang og strengere regulering og krav, utløste et behov for at profesjonelle aktører måtte stå for utbyggingen. Dette medførte økte kostnader og gjorde det vanskelig for enkeltmennesker å bygge sin egen bolig. Noen fabrikkeiere valgte selv å bygge boliger til sine ansatte mens andre overlot dette til private som drev med spekulativ boligbygging. Jeg har også omtalt at det fantes noe filantropisk boligbygging i de store byene.

Jeg har videre sett på hvordan arbeidernes boligforhold for Tinfosarbeiderne på Notodden og Borregaardsarbeiderne i Sarpsborg påvirkes av hvilke aktører som står for utbyggingen. Sammenlignet boligbyggingen og husnøden på begge steder for å forklare hvordan og i noen grad hvorfor situasjonen til Tinfosarbeiderne var annerledes enn til de på Borregaard. I den komparative analysen mellom Tinfos og Borregård har jeg blant annet funnet ut at boligbyggingen til Tinfos i stor grad er et resultat av konkurransen med Hydro om ledig arbeidskraft. Tinfos hadde siden sagbrukstiden rekruttert mesteparten av sin arbeidsstab fra nærområdet og hadde monopol på arbeidskraften på Notodden helt frem til Hydro etablerte prøvefabrikken i 1905. Tinfos hadde, under Holta, ikke bygget noen arbeidsboliger før Hydro etablerte seg på Notodden. På Tinfos hadde man bare de to arbeiderboligene som kom opp i 1892, to år før Holta tok over. Arbeiderboligene som ble oppført på Tinfos fikk en bedre standard enn det som før hadde vært vanlig for denne type boliger. Dette skyldtes at de måtte

---

²⁷⁶ *Aftenposten*, 07. oktober 1926: 7.

²⁷⁷ *Teledølen*, 1. oktober 1926:1.

matche kvaliteten på Hydros arbeiderboliger. På Borregaard ble boligene, i hovedsak, bygget av private aktører og leienivået var i mange tilfeller tilsvarende leiepriser i Kristiania. Tinfosarbeiderne betalte riktignok vesentlig mye mer for leie i sine fabrikkboliger enn hva man gjorde ved de få Borregaard hadde. Dette var et resultat av Tinfos sin gode boligstandard.

Kapittel 6: Konklusjon

Industrireisningen på Notodden har blitt beskrevet, drøftet og diskutert mye, og spesielt i anledningen av at Notodden og Rjukan fikk verdensarvstatus i 2015. Etableringen av Hydro og deres banebrytende produksjon av kunstgjødsel har naturlig nok fått stor plass i generell historieskriving. Tinfos Papirfabrikk og det senere Tinfos konsernet har kommet litt i bakgrunnen. Jeg har derfor valgt å se på den industrielle utviklingen på Tinfos med hovedvekt på forholdene til papirarbeiderne i perioden fra Holta tok over i 1894 og frem til 1926. I problemstillingen belyser jeg grunnlaget for industrireisningen på Notodden, overgangen fra jordbruks- til industrisamfunn, framveksten av fagbevegelsen og arbeidernes organisering og til slutt ser jeg på arbeidernes boligforhold. Formålet er å belyse et tidligere lite belyst tema, og undersøke hvordan det var å jobbe under en paternalistisk leder, men også for å teste om forholdene ved fabrikkene på Tinfos var like de som er omtalt i tidligere litteratur om emnet fra andre steder, eller om forholdene ved Tinfos skilte seg fra den generelle papirindustriutviklingen i Norge.

Grunnlaget for industrialiseringen på Notodden

For å forstå grunnlaget og bakgrunnen for industrialiseringen akkurat på Notodden var det nødvendig å se på hvordan de geografiske og demografiske forutsetningene for industri var til stede. Jeg har beskrevet tidligere etableringer ved Tinnfossen, for å vise at andre hadde gått foran Holta og begynt å temme fossen. Jeg har gjort rede for at ressursgrunnlaget og forutsetningen for produksjon av treforedlingsprodukter i kommersiell skala var til stede på Notodden. Det var rikelig med trevirke i skogene rundt og fossen gjorde det mulig å bygge kraftverk. Det var også tilgang på lokal arbeidskraft som kunne holde driften i gang. Vi har sett at Holta overtok en bedrift hvor driften hadde vært basert på ønske om rask profitt heller enn langsiktig investeringer. Holta hadde ambisjoner og planer for Tinfos da han tok over, og veksten på Tinfos sammenfalt med etableringen av Hydro og sammen skapte dette en eksplosiv vekst på Notodden.

Overgang fra Jordbruks- til industrisamfunn

Nasjonalt var behovet for flere industriarbeidsplasser på slutten av 1800 tallet drevet av den generelle befolkningsveksten. Den økende befolkningen var i ferd med å overgå kapasiteten i jordbruket. Dette førte til utvandring og tilflytting til de framvoksende industristedene. Lokalt på Notodden var overgangen fra jordbruk til industri likevel gradvis. Før Holta overtok driften på Tinfos i 1894 hadde de stort sett rekruttert arbeidskraft lokalt. Med unntak av noen utdannede fagarbeidere var det beskjeden tilflytting til Notodden i perioden 1870 til Hydro etablerte seg på Notodden i 1905. Bedre lønn, større sikkerhet for inntekt, forutsigbar arbeidstid og mer fritid var avgjørende faktorene som fikk husmannssønner og døtre til å forlate jobbene som gårdsgutt og huspost for å starte ved Tinfos Papirfabrikk.

Jeg har brukt intervjuer for å finne ut av hvordan det var å jobbe på papirfabrikken, men også hvordan det var å jobbe på gård som gårdsgutt og som huspost. Jeg har også drøftet hvordan det gjeldende paternalistiske forholdet i jordbrukssamfunnet i stor grad blir speilet i industrien på Notodden.

Utviklingen på Notodden før Hydros etablering skiller seg ut fra andre framvoksende industristeder ettersom det fortsatt fantes annet arbeid i jordbruket. Storbonden Tinne betalte, på et tidspunkt, skogsarbeiderne sine tilsvarende det Tinfos gjorde. Halvor Lien forteller for eksempel at han var inn og ut av fabrikken ved flere anledninger. Han forteller at det var flere grunner til dette, blant annet at han trivdes best som tømmerhogger for Tinne, fremfor å jobbe tolvtimer skift som virregutt på Tinfos. Det var høyst uvanlig at en bonde hadde mulighet til å betale tilsvarende det industrien kunne. Vi ser at det var mulig å veksle mellom å jobbe i jordbruket og industrien. Arbeideren på Notodden fikk derfor et uvanlig valg. Så lenge det fantes jobber i jordbruket, trengte de ikke å ta steget fullt ut og bli industriarbeider på heltid. Holta var i utgangspunktet bonde så vel som forretningsmann og framsto som en paternalistisk industrileder. Vi ser derfor også et annet interessant trekk ved utviklingen på Notodden hvor husmannssønner og døtre forlater et paternalistisk forhold i jordbrukssamfunnet og går inn i et nytt paternalistisk forhold hos Holta på Tinfos.

Noen Kvinner fikk også jobb på Tinfos. I et intervju forteller Margit Landheim at hun på en måned kunne tjene fire ganger mer på Tinfos enn som tjenestepike. Dette var naturligvis en drastisk forbedring. Hun understreker allikevel hvor mye mer fysisk kravene det var å jobbe ved papirfabrikken, og at arbeidet tross alt var egnet for mannfolk. Hun mente at det var en klar sammenheng med at kvinner ble ansatt for at fabrikken skulle spare penger. På nasjonal

basis tjente kvinner som regel halvparten av det menn gjorde. Slik var det også på Tinfos. De kvinnelige arbeiderne måtte også finne seg i å bli uglesett av samfunnet og mange av kvinnene som jobbet ved fabrikken kjente også på en skam.

Før Hydro etablerer seg, er Notodden bare et tettsted i Hitterdal herred med en relativt beskjeden industri hvorav Tinfos var den største. Den påfølgende eksplosive veksten på Tinfos og Hydro førte til massiv tilflytting og Notodden framsto som en industriby med Hydro og Tinfos som to hjørnesteinsbedrifter. Da Notodden ble by i 1913 og utskilt fra Heddal markerte det at Notodden var blitt et «rent» industrisamfunn.

Arbeiderforeninger og fagbevegelse på Notodden

Politisk fagbevegelse og organisering var som regel et resultat av at det paternalistiske forholdet mellom arbeidsgiver og arbeider gikk i oppløsning. De godene som arbeiderne hadde fått av arbeidsgiver var ikke lenger noe som arbeidsgiveren prioriterte og av den grunn falt det bort. Eller at tilbudene i noen grad ble erstattet av statlige ordninger.

Vi skiller mellom paternalistiske og forretningsmessige ledelse av bedrifter. På Notodden har vi to paternalistiske, men likevel forskjellige ledere. På Tinfos er Holta en tradisjonell tilstedeværende paternalistisk leder, mens på Hydro er Sam Eyde en moderne og moderat paternalistisk leder. De skiller seg markant fra ledelsen på Boregaard som hadde en rent forretningsmessig ledelse. Holta markerte seg nasjonalt som en sterk motstander av fagbevegelsen og all form for organisering. Han var ikke engang medlem av noen arbeidsgiverforening. Han mente at han, i god paternalistisk ånd, selv var best skikket til å håndtere konflikter, han ønsket også behandle arbeiderne individuelt og nektet arbeiderne tariff. Slik sett var Tinfos i en særstilling i forhold til andre norske industriforetak. Eyde var paternalistisk i den forstand at han var opptatt av arbeidernes velferd samtidig som han anerkjente fagforeningene og så fordelene ved å tillate at arbeiderne organiserte seg. Vi ser derfor at det raskt blir etablert fagforening på Hydro, mens Holta effektivt kveler alle forsøk på Tinfos, blant annet ved å nekte å ansette organiserte arbeidere.

Forklaringen på at det skulle ta så lang tid før man fikk noen synlig og handlekraftig arbeiderforening på Tinfos skyldtes sannsynligvis at fagforeningsmannen John Næset hadde rett når han beskrev Tinfosarbeiderne som: For fastlåst i gamle tradisjoner og ikke kjente sin egen verdi som mennesker. Et stort flertall av arbeiderne så ikke noe poeng i å gå sammen for

å organisere seg. Holta var streng, men rettferdig, og han sørget i noen grad for velferd. Lederstilen hans lignet også på det gamle paternalistiske forholde mellom bonde og husmann, som de var vant med fra jordbrukssamfunnet. Holta var også en sterk motstander av fagbevegelse. Hansen hevder at det derfor ble umulig for radikale elementer i arbeidstokken å samles til fagforening, ettersom at organisering ikke var velkommen ved papirfabrikken. Ved hjelp av aviser fra perioden har jeg påvist at dette ikke stemmer helt, ettersom det ble dannet en fagforening i 1910 som et resultat av et foredrag i regi av Landsorganisasjonen. Denne fagforeningen fikk riktignok liten innflytelse fordi arbeiderne var redde for å trosse Holta, og mange var redde for å miste de paternalistiske godene som Holta hadde gitt dem.

Holta har i tidligere litteratur blitt omtalt som en strengt paternalistisk leder og farsfigur for sine arbeidere. Funnene mine i aviser viser imidlertid at Holta ikke er fullt så endimensjonal. Det er derfor vanskelig å beskrive Holtas lederstil. Vi ser en endring fra å være den paternalistiske lederen som han blir framstilt som i tidligere litteratur, men at han med tiden og parallelt med utviklingen og ekspansjonen av Tinfoskonsernet blir mindre opptatt av situasjonen til sine arbeidere. Grunnen til dette er at han går over til å bli en leder som har mer fokus på de forretningsmessige sidene av driften, og hvordan han kunne drive med størst lønnsomhet. Bull har derfor rett i at paternalistiske arbeidsgivere som Holta, gikk over til å bli mer forretningsmessig innstilt. De forretningsmessige valgene som Holta tok, gikk på bekostning av arbeiderne. Vi ser et eksempel på dette når avisene skriver at Tinfos var en av de få bedriftene i landet som fortsatt opererte med 12 timers arbeidsdag, selv etter at det hadde blitt forbudt. Det må ikke misforstås - Holta var fremdeles opptatt av arbeidernes ve og vel, men ikke i den grad at man fremdeles kunne kalle ham en utelukkende paternalistisk leder. Holta kan likevel ikke sammenlignes med Partington ved Borregaard, for det går ikke an å plassere han på ytterkanten sammen med lederne som tok forretningsmessige beslutninger utelukkende basert på hva som var det beste for bedriften, slik Partington hadde gjort etter at han og Kellner tok over etter Pelly på Borregaard i 1889. Det blir riktig å si at han var en leder som både var paternalistisk og forretningsmessig orientert, og dermed blir han en representant for endringen i ledelseskultur som Bull beskriver.

Arbeiderpressen beskyldte Holta for å være en kapitalist som prioriterte profittmaksimering. Dette er imidlertid unyanserte påstander, ettersom de ikke nevner at det var en reell økonomisk krise etter krigen. Arbeidsgiverens forretningsmessige avgjørelser må isteden forstås som nødvendige valg i krevende tider. Krisen etter Første verdenskrig hadde rystet den vestlige verdens økonomi. Svaret var paripolitikken, som i første rekke sikret verdiene til de

som hadde lånt ut penger og borgere som var flinke til å spare før krigen brøt ut.

Paripolitikken og det medfølgende prisfallet tok imidlertid ikke hensyn til at fabrikkene som produserte varer for eksport fikk lide for denne politikken. For Holtas befinnende, var lønnsreduksjonen ikke et ønskelig valg, men et nødvendig valg for å opprettholde driften. Alternativet var konkurs, og arbeidsløshet.

Selv om Holta delvis hadde adoptert en mer forretningsmessig lederstil, var han fortsatt en aktiv motstander av organisering. Hans holdninger var hovedårsaken til at det ikke kom en handlekraftig fagforening på Tinfos før storstreiken i 1926. Hydro sine arbeidere hadde da vært organisert lenge, og gjennom forhandlinger med bedriften oppnådde de mange faglige rettigheter. Tinfos har flere runder med nedskjæringer og oppsigelser på 20- tallet og blant annet Rjukan Arbeiderblad legger skylden på arbeiderne selv, og skriver i 1923 at så lenge arbeiderne selv ikke ser verdien av organisering må de skylde seg selv. Tidligere har man bare gått ut fra at fagbevegelse på Tinfos ikke lot seg gjennomføre ettersom Holta var så sterkt imot det. Den tidligere fagbevegelsen, hadde imidlertid lite handlekraft, men det viser at det fantes en opposisjon til Holta. Artikkene viser samtidig at arbeiderkulturen og dannelsen av fagorganisasjon på Notodden ikke var et ensidig prosjekt, men at det oppsto en solidaritet rundt for eksempel å få frihet til å organisere seg, og at det for Tinfosarbeiderne ikke var en kamp som de kjempet alene, men også at arbeidslivet rundt, sånn som på Hydro ønsket at situasjonen skulle bli bedre i vanskelige tider. Forholden ved Tinfos får ellers nasjonal oppmerksomhet i riksdekkende presse. Da spesielt under storstreiken i 1926 hvor *Aftenposten* skriver at Tinfos uteblir som eneste bedrift i landet der man ikke har kommet til enighet. Arbeiderpressens tilnærming fikk stor betydning ved at de oppildnet arbeiderne til å organisere seg og gå til streik for å bedre sin situasjon. Vi har sett at mens de lokalt rekrutterte arbeiderne på Tinfos fortsatt satt delvis fast i paternalismen, ivret de tilflyttende fagarbeiderne for organisering. Vi ser også at Tinfosarbeiderne blir inspirert av den vellykkede organiseringen på Hydro, de var nok lystne på å vise at også arbeiderne på Tinfos kunne stå på kravene sine og vinne frem. Etter at det ble oppnådd enighet mellom fagforeningene og arbeidsgiverorganisasjonen og streiken blant papirarbeiderne opphørte høsten 1926, sto Tinfos alene igjen med uløst konflikt. I forhandlingene som fulgte ble Holta til slutt tvunget ved voldgift til å anerkjenne arbeidernes rett til å organisere seg.

Forutsetninger for bygging av industriarbeiderboliger på Notodden

På til midten av 1800- tallet innførte myndigheten strengere krav og reguleringer for boligbygging. Murtvang og andre nye begrensninger for hvor og hvordan hus skulle bygges gjorde det vanskelig og dyrt for vanlige arbeidere å bygge sin egen bolig. Profesjonelle aktører tok derfor over mye av boligbyggingen på i andre halvdel av 1800 tallet og tidlig på 1900 tallet.

Tinfos hadde frem til Hydro etablerte seg i 1905 ikke hatt noen reell konkurranse om arbeidskraft. De hadde rekruttert arbeidskraft lokalt og kun hatt noen få tilflyttere som jobbet ved fabrikken. Vi har også sett at befolkningen på Notodden var relativt stabil fram til Hydro kom på banen, slik at behovet for arbeiderboliger derfor var begrenset. Tinfos hadde kun noen få boliger med beskjeden standard i området rundt fabrikken. Hydros etableringer sammenfalt med satsing på Tinfos og vi får en eksplosiv vekst med stor tilflytting til Notodden fra 1905 og framover. Med tilflytterne og veksten økte behovet for boliger voldsomt og vi fikk stor bolignød på Notodden.

Sam Eyde hadde revolusjonerende tanker om hvordan en arbeiderbolig skulle være og allerede i 1906 startet han bygging av arbeiderboliger, i det som senere skulle få navnet Grønnbyen, på terrassen i terrenget rett bak fabrikken. Det ble bygget til sammen 25 tomannsboliger og tre formannsboliger i Grønnbyen. Selv om husene i Grønnbyen etter dagens standard har beskjeden størrelse, representerte de i samtiden noe helt nytt.

Arbeiderboliger med innlagt vann og strøm samt en liten hagefleck var revolusjonerende.

Med samtidig vekst på Hydro og Tinfos, ble de konkurranse om arbeidskraften og Holta skjønte raskt at han måtte ta opp kampen med Hydro på boligmarkedet. Hydros boligbygging skulle få mye å si for kvaliteten på boligene som Tinfos bygget. Det var for eksempel ikke tilstrekkelig å bygge boligene etter samme standard som i sagbrukstiden. Tinfos bygget en rekke småhus i enden av Kanalveien i det som skulle bli kalt Hyttebyen. Disse husene hadde strøm, men ikke innlagt vann, så selv om husene ikke var like «flotte» som Hydro sine i Grønbyen sørget konkurransen med Hydro for at Tinfosarbeiderne fikk en vesentlig bedre standard på sine boliger, enn ved mange andre industriforetak. Konkurransen med Hydro førte som sagt til at kvaliteten ble bedre. Det betydde også at leien steg, så man betalte derfor mer i måneden for en av de nye arbeidsboligene ved Tinfos, enn det man gjorde for de boligene som kom opp før Holta. Likevel er Hydros boligbygging en direkte årsak til at Tinfos ser seg nødt til å stå for boligbyggingen til sine arbeidere. Det å kunne tilby arbeidere bolig ved

fabrikken hadde også andre fordeler. En forutsetning for å bo i en arbeiderbolig var at du arbeidet ved fabrikken. Hadde du først fått leie en arbeiderbolig satt det nok langt inne å bytte jobb ettersom boligen fulgte jobben og at du måtte finne deg en ny bolig. Arbeidere i arbeiderboliger blir derfor mere lojale mot bedriften.

Boligbyggingen på Notodden, i den store vekstperioden, skiller seg vesentlig fra den som ble gjort i forbindelse med den store veksten i Sarpsborg. Borregård som var den absolutt største arbeidsgiveren i området opplevde ikke den samme konkurransen om arbeidskraft som man opplevde på Notodden. Den rent forretningsmessige ledelsen på så derfor ikke noe behov for at bedriften skulle bygge boliger, men var komfortabel med å overlate dette til private aktører. I Sarpsborg var det spekulativ og i noen grad filantropisk boligbygging utført av private aktører. Mens på Notodden sto Hydro og Tinfos for hovedvekten av boligbygging, mens private aktører i liten grad bidro. Det er interessant å merke seg at boligbyggingen i så stor grad ble påvirket av om ledelsen ved fabrikken er forretningsmessig eller paternalistisk.

Vi har sett at det var stort sett private aktører som sto for boligbyggingen i Sarpsborg og at bedriftene ordnet dette selv på Notodden. Befolkningsveksten på Notodden var raskere og prosentvis langt større enn i Sarpsborg. En skulle derfor tro at bolignøden på Notodden var størst. Sarpsborg var også en langt større by enn Notodden og burde derfor være bedre skikket til å håndtere stor tilflytting. Min analyse av folketellingene viser imidlertid at antallet beboere pr. leilighet og bygning er noenlunde likt i de to byene i periodene med høyest vekst. En kan derfor konkludere med Hydro og Tinfos som boligutbygger klarte å holde bedre tritt med veksten enn de private aktørene i Sarpsborg, og at bolignøden på Notodden ikke var noe større enn i Sarpsborg.

Arbeiderboligene og den såkalte utkastelsesstriden skulle også spille en viktig rolle i forbindelse med avslutningen av streiken på Tinfos i 1926. Når man skulle bo i arbeiderboliger, så var det en forutsetning at du jobbet for fabrikken. Dersom arbeidsforholdet av en eller annen grunn skulle bortfalle, så ville retten til å bo i fabrikkboligen også falle bort. Når det kommer til slike tilfeller på Tinfos ser vi at retten til å bo i arbeiderboligen ikke nødvendigvis falt bort dersom arbeidet opphørte. Dette kommer fram i de ulike avisene som skriver om streiken i 1926. Før streiken hadde mange av arbeideren opparbeidet seg gjeld hos Holta, og disse beløpene krevde Holta å få tilbake. Dersom beløpet ikke ble betalt, så måtte de flytte ut av boligen. Da det så ut til at konflikten skulle løse seg, gjensto diskusjonen om arbeiderne som ikke klarte å betale gjelda si til bedriften, og streiken ble derfor forlenget.

Sluttreplikk

Selv om dette er en sosialhistorisk studie hvor jeg har lagt vekt på arbeidernes egne fortellinger og samtidens kilder, viser det seg at paternalisme og paternalistisk kontra forretningsmessig drift og lederstil blir den bærende forklaringsmodellen for utviklingen i samfunnet generelt og på Tinfos spesielt.

Paternalistiske bønder og industriledere påvirker i stor grad hvordan overgangen fra jordbruksamfunn til industrisamfunn på Notodden foregikk. Vi har sett at i møte med en paternalistisk styrt bedrift på Tinfos ble mange arbeidere fast i to paternalistisk arbeidsforhold. Et med bonden og et med Holta.

Videre ser vi hvordan organiseringen på Tinfos blir hindret og forsinket av Holtas paternalistiske lederstil og hvordan han nær sagt må tvinges ved voldgift til å godta arbeidernes krav om organisasjonsrett.

Tinfosarbeidernes boforhold og boligsituasjon blir også preget av at både Eyde og Holta har paternalistisk grunnholdning. Hydro og Tinfos velger selv å stå for boligbyggingen, noe som medfører at mange av arbeiderne får vesentlig bedre boforhold enn ved andre forretningsmessig styrte bedrifter.

Litteraturliste

- Aasland, T. (2020, Oktober 23). *industriarven.no*. Hentet fra Rjukan-Notodden industriarv: <https://industriarven.no/arbeiderne-organiserer-seg/>
- Aasland, T., Taugbøl, T., & Andersen, E. (2018). *Notodden industriarv*. Notodden: Norsk industriarbeidermuseum.
- Abrahamsen, J. (2016). "*Mangelen på husrum her i byen...*": En sosialhistorisk undersøkelse av arbeidernes boligsituasjon i Sarpsborg under industrialiseringen 1890-1910 (Masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Agøy, N. i. (2014). Fra passivitet til radikalisme. I N. Agøy, & E. Schrumpf (Red.), *Telemarks historie 1814-1905* (ss. 131-194). Bergen: Fagbokforlaget.
- Andersen, K. G. (2005). *Flaggskip i fremmed Eie*. Oslo: Pax Forlag.
- Bull d.y., E. (Red.). (1953). *Arbeidsfolk forteller fra papirindustrien*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- Bull d.y., E. (1972). *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bull d.y., E. (1985). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge 1 - Arbeiderklassen blir til (1850-1900)*. (E. Bull d.y., A. Kokkvold, & J. Sverdrup, Red.) Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Eliassen, S. G. (2004). *Østfolds historie Bind 3*. Sarpsborg: Østfold Fylkeskommune.
- Eyde, S. (1939). *Mitt liv og mitt livsverk*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.
- Hansen, J. C. (1963). *Notodden*. Skien: Notodden kommune.
- Høydal, H. (1994). *Drivkraft i 100 år Tinfos Papirfabrik- Tinfos AS 1894-1994*. Notodden: Tinfos AS.

- Jernverk, T. (1960). *Tinfos jernverk A/S 1910-1960*. Notodden: Tinfos jernverk.
- Jøsok, J. (2021). *Fremtidens Fane - En undersøkelse av avisdekningen til tre lokalaviser i Telemark av arbeiderbevegelsens aksjoner på Rjukan og Notodden i årene 1908 til 1919 (masteroppgave upublisert)*. Horten: Universitetet i Sørøst-Norge.
- Kaasa, R. K. (2011). *Notodden Historielag*. Hentet fra Notodden Historielag: <http://www.notoddenhistorielag.no/index.php?page=gronnbyen>
- Kaldal, I. (1989). *papirarbeidernes historie*. vennesla: Fellesforbundet/ seksjon Papir Tiden Norsk forlag.
- Kaldal, I. (2013). Edvard Bull d.y. Arbeiderminnene og sosialhistorie. I I. Jensen, K. Telste, & J. B. Østby (Red.), *Forskning og fornyelse. By og bygd i 70 år* (ss. 130-147). Norsk folkemuseum. Hentet fra Digital Museum.
- Kjeldstadli, K. (2009, februar 13). *Norsk Biografisk Leksikon*. Hentet fra Norsk Biografisk Leksikon: https://nbl.snl.no/Edvard_Bull_-_1
- Melve, L. (2018). Å arbeide komparativt. I L. Melve, & T. Ryymen (Red.), *Historikerens arbeidsmåter* (ss. 70-90). Oslo: universitetsforlaget.
- Myhre, J. E. (2014). Mellom Nordsjø og Nordsjøen. I N. Agøy, & E. Schrumpf (Red.), *Telemarks historie 1814 (bind 2)* (ss. 107-127). Bergen: Fagbokforlaget.
- Myhre, J. E. (2020, april 14). *norgeshistorie.no*. Hentet fra Universitetet i Oslo: <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2052-sosial-og-samfunnshistorie.html>
- Norgeshistorie.no. (2021, 04 08). *Husmannskontrakt*. Hentet fra Norgeshistorie: <https://www.norgeshistorie.no/kilder/grunnlov-og-ny-union/K1317-husmannskontrakt.html>
- Notodden, A. E. (2021, 4 7). *Aktiv eidsmeglere Notodden*. Hentet fra aktiv.no: <https://aktiv.no/prospekt?&id=b5e48-3159d-82b4c-1fcf8-c2c3c-c0543-02708-cb2dd>

- Notodden, A. e. (2021, 4 7). *Aktiv.no*. Hentet fra Aktiv eidsmeidler Notodden:
<https://aktiv.no/prospekt?&id=b5c4b-2b548-4183b-09504-e68c1-25447-8b3e6-10480>
- Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens velstand Norges økonomiske historie 1800-1940*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Schrumpf, E. (2014). Oppbrudd og omlegging. I N. Agøy, & E. Schrumpf (Red.), *Telemarks Historie 1814-1905* (ss. 17-78). Bergen: Fagbokforlaget.
- Schrumpf, E. (2016). Industrifylket Telemark- Fra jern og plank til tremast og porselen. I N. Agøy, J. Hysvik, H. Kleppen, O. Rovde, E. Schrumpf, I. Skobba, & K. Tangen (Red.), *Telemark Historie* (ss. 128-137). Telemark historielag.
- Svendsen, L. F. (2009, september 16). Libertariansk paternalisme. *Civita - notat nr. 13/2009*, s. 16.
- Vassbotten, O. A. (2014). Fløting i Føllsjø/Fulldøla. I N. Historielag, *Notodden Historielag Årskrift 2014* (ss. 66-84). Notodden : Notodden Historielag.
- Wagn, A. H. (2004). *Glimt fra tinnelvas krafthistorie, kommunale elektrisitetsforsyning Notodden Energi 50 år 1954-2004*. Notodden: Notodden Energi.
- Østberg, K. P. (2014). Samfunnsansvar og selskapsliv elitekultur 1780-1900. I N. Agøy, & E. Schrumpf (Red.), *Telemarks Historie 1814-1905* (ss. 199-217). Bergen: Fagbokforlaget.

Kilder

Nasjonalbiblioteket

Aviser:

- *Aftenposten*- årgang: 1926
- *Bratsberg-Demokraten*- årgang: 1910
- *Teledølen*- årgang: 1926

Aviser Enkeltutgaver:

- *Teledølen*, 05. september 1917: 1.
- *Telemark Arbeiderblad*, 26. juni 1926:2.
- *Telemark Arbeiderblad*, 04. november 1926: 6.
- *Norges Kommunistblad*, 09. juli 1926: 6.
- *Hedemarkens Amtstidene*, 15. juni 1926: 3.
- *Morgenbladet*, 12. juni 1926: 3.
- *Morgenbladet*, 28. juni 1926: 2.
- *Bratsberg-Demokraten*, 30. april 1909: 3.
- *Bratsberg- Demokraten*, 13. mars 1911: 3.
- *Bratsberg- Demokraten*, 08. januar 1920: 1.
- *Bratsberg- Demokraten*, 21. januar 1920: 4.
- *Rjukan Arbeiderblad*, 03. desember 1923: 2.
- *Rjukan Arbeiderblad*, 02. november 1925: 2.

Statistisk sentralbyrå

Folketellinger:

NOS, Folketellingen i Kongeriket Norge 3 December 1900:

IV nr. 52. *Folketellingen i Kongeriket Norge 3 December 1900. Første hefte. Folkemængde i Rigets forskjellige administrative Inndelinger m. v*, Kristiania: Det statistiske Centralbureau, 1902.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_052.pdf

IV nr. 82. *Folketellingen i Norge 1 Kongeriket Norge 3 December 1900. Tredie hefte. Beboede Huse og Husholdninger*, Kristiania: Det Statistiske Centralbureau, 1904.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_082.pdf

NOS, Folketellingen i Norge 1 December 1910:

V nr. 170. *Folketellingen i Norge. 1 December 1910. Første Hefte. Folkemængde i Rigets forskjellige administrative Inndelinger m. v*, Kristiania: Det Statistiske Centralbureau, 1912.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_170.pdf

V nr. 188. *Folketellingen i Norge 1 December 1910. Tredie hefte. Beboede Huse og Husholdninger*, Kristiania: Det Statistiske Centralbureau, 1913.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_188.pdf

NOS, Folketellingen i Norge 1 December 1920:

VII nr. 39. *Folketellingen i Norge. 1 December 1920. Første Hefte. Folkemængde og areal I Rikets forskjellige deler. Hussamling på landet*, Kristiania: Det Statistiske Centralbyrå, 1922.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_039.pdf

VII nr. 98. *Folketellingen i Norge 1 December 1920. Syvende hefte. Boligstatistikk, - Byer*, Kristiania: Det Statistiske Centralbyrå, 1923.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_098.pdf

VII nr. 144. *Folketellingen i Norge 1 December 1920. Ottende hefte. Boligstatistikk, - Bygder*, Kristiania: Det Statistiske Centralbyrå, 1924.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_144.pdf

NOS, Folketellingen i Norge 1 December 1930:

VIII nr. 182. *Folketellingen i Norge. 1 December 1920. Første Hefte. Folkemengde og areal I Rikets forskjellige deler. Beboede øier. Hussamling på landet*, Kristiania: Det Statistiske Centralbyrå, 1932.

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_182.pdf